

עלדה התאנה של הכיבוש:

מערכת אכיפת החוק הצבאית

כמנגנון טיוח

ב'צ'לם
B'TSELEM
بتسيلم

עלה התאנה של הכיבוש:

מערכת אכיפת החוק הצבאית כמנגנון טיוח

מאי 2016

ISBN 978-965-7613-18-4

שער: THOMAS COEX/AFP/Getty Images

סטודיו עינהר

5	מבוא
6	מערכת אכיפת החוק הצבאית להלכה
14	מערכת החקירות למעשה
31	מסקנות
34	טבלת נתונים
	מקרים לדוגמה:
36	הריגתו של ודיע סמארה
40	הריגתו של איבראהים סרחאן
44	הריגתה של לובנא אל-חנש
49	הריגתו של יוסף א-שוואמרה
54	הכאתו של שריף אבו חייה
60	הכאתו של סלמאן זר'ארנה
64	הכאתם של זידאן ומוחמד א-סמאמרה
68	התעללות במוחמד מחארמה

כעת, בסיומו של הליך חשיבה ממושך, הגיע בצלם למסקנה שהמשך הגשת התלונות למערכת אכיפת החוק הצבאית גורם יותר נזק מתועלת. בשל אי רצונו של הארגון לסייע למערכת לייצר מראית עין של עשיית צדק, החליט בצלם שלא להמשיך ולפנות עוד אל מערכת אכיפת החוק הצבאית. זאת גם כאשר קיים חשד שחיילים פעלו בניגוד לחוק, ולמרות ההבנה שבפני הנפגעים הפלסטינים לא עומדת כיום כל דרך אחרת להגיש תלונה נגד אלה שפגעו בהם.

ההחלטה מתבססת על ידע שנצבר ממאות התלונות שהגיש בצלם למערכת אכיפת החוק הצבאית. נוסף על הכמות האדירה של החומרים הקשורים לטיפול במקרים אלה, ביקש בצלם וקיבל במהלך השנים עשרות תיקי מצ"ח. נציגי הארגון אף קיימו במהלך השנים עשרות פגישות עם גורמים רשמיים במערכת אכיפת החוק הצבאית וניהלו תכתובות ממושכות עם הפרקליטות הצבאית וגורמים אחרים בצבא. חומרים אלה העניקו לבצלם ניסיון רב וידע ארגוני רחב ומפורט בנוגע לדרכי פעולתה ולשיקוליה של המערכת.

מסמך זה אינו עוסק באירועים שהתרחשו במזרח ירושלים. למרות היותו שטח כבוש, ישראל סיפחה אזור זה לשטחה והחילה עליו את חוקיה - לכן הוא אינו כפוף למערכת אכיפת החוק הצבאית. מסמך זה גם אינו עוסק בחקירתם של אירועים שהתרחשו ברצועת עזה. בצלם כבר הודיע בקיץ 2014 כי אין בכוונתו לדרוש את חקירתם של אירועי לחימה המתקיימים ברצועה, גם כאשר קיימים חשדות כבדים כי הצבא פעל בניגוד לחוק. זאת בשל כשלים מבניים במנגנון החקירה הקיים, המובילים לכך שלא קיים היום בישראל שום גוף רשמי המסוגל להתמודד עם חשדות אלה.

להלן נסקור את המבנה ואת דרכי הפעולה של מערכת אכיפת החוק הצבאית, כפי שהיא מתוארת על ידי הגורמים הרשמיים. לאחר מכן נצביע על הבעיות המבניות ועל הבעיות ביישום הסמכויות שהוענקו למערכת זו, בהתבסס על עבודת המעקב של בצלם אחרי מאות התלונות שהגיש לאורך השנים.

מסמך זה עוסק במערכת אכיפת החוק הצבאית ובאופן טיפולה בתלונות שהוגשו נגד חיילים בגין פגיעות בפלסטינים בגדה המערבית, לרבות מקרי אלימות וירי שגרמו לפגיעות או למוות - פגיעות שהן חלק בלתי נפרד משגרת הכיבוש, המתקרב כבר לשנתו החמישים.

מאז הקמתו לפני יותר מ-25 שנים, פנה בצלם לפרקליטות הצבאית בדרישה לחקור מאות אירועים שבהם חיילים פגעו בפלסטינים. בעקבות חלק מפניות אלה נפתחה חקירה פלילית. ברבים מהמקרים סייע בצלם לחוקרים בתיאום גביית עדויותיהם של הקורבנות ושל עדי הראייה הפלסטינים, ובהשגת מסמכים רפואיים או מסמכים רלוונטיים אחרים. לאחר סיום החקירות המשיך בצלם לפנות לפרקליטות הצבאית כדי לקבל מידע בנוגע לתוצאות הטיפול בתיק. בחלק מהמקרים הגיש בצלם עררים לפרקליטות הצבאית על החלטתה לסגור את התיק ובכמה מקרים אף פנה לבג"ץ בגין החלטה כזו או בגין עיכובים בלתי סבירים בטיפול של הפרקליטות בתיק.

ואולם העבודה רבת השנים של בצלם מול מערכת אכיפת החוק הצבאית לא הובילה לעשיית צדק עם הקורבנות, משום שאופן התנהלותה - כפי שיתואר בהרחבה בהמשך - אינו ממצה את הדין עם החיילים הפוגעים ואינו מרתיע אחרים מפני ביצוע מעשים דומים. לפיכך, מערכת אכיפת החוק הצבאית אינה ממלאת את תפקידה ואינה מספקת הגנה לפלסטינים מפני פגיעות בהם. בצלם מודע מזה שנים רבות לבעיות בתפקודה של המערכת ולחוסר יעילותה, אולם בהיעדר חלופות המשך הארגון לדרוש חקירות ולעבוד מול גורמי האכיפה, תוך שהוא עומד על הצורך בתיקונים כאלה או אחרים בשיטות עבודתם.

בהדרגה התגבשה בבצלם ההכרה שהדרך שבה מתנהלת מערכת אכיפת החוק הצבאית אינה מאפשרת לה מלכתחילה עשיית צדק עם הקורבנות - אולם עצם קיומה של המערכת מצליח ליצור מראית עין של אכיפת חוק ושל צדק.

1. בצלם, כיצד הכיחו הרשויות הישראליות שהן אינן יכולות לחקור חשדות להפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי בפעולות ישראל ברצועת עזה, ספטמבר 2014. ר': www.btselem.org/hebrew/accountability/20140905_failure_to_investigate

מערכת אכיפת החוק הצבאית – להלכה

שהפר אותם הפר למעשה גם את הערכים והנורמות של צה"ל; כי מי שהפר את דיני הלחימה, ככלל הפר גם את הפקודות וההוראות הצבאיות המעגנות בתוכן את ערכי הלחימה של צה"ל. זו משימה קשה, ולפעילות האכיפה יש מחיר, אפילו כבד. אולם זו משימה הכרחית שהיא ביטוי נוסף לכך שאנו מחוייבים גם לדין הבינלאומי לא כי אנו חוששים מביקורת חיצונית, אלא כי הוא תואם לערכים שמנחים את צה"ל בחירום ובשגרה.⁵

וכך כתב שי ניצן, אז המשנה לפרקליט המדינה (תפקידים מיוחדים) וכיום פרקליט המדינה, במסמך שהוגש לוועדת טירקל בשם היועץ המשפטי לממשלה:

למדינת ישראל יש מערכת משפטית ומוסדית מפותחת - מהמפותחות בעולם - לחקירת טענות בדבר הפרות של דיני הלחימה. מערכת זו הוקמה ופועלת מתוך מחויבותה של המדינה לערכי מוסר וטוהר הנשק, הטבועים בה מיום הקמתה, ולעקרונות המשפט הבין-לאומי.⁶

להלן יתואר אופן פעולתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית, כפי שהוא משתקף במסמכים רשמיים אלה. המידע מובא בהתאם לשלבים השונים של הטיפול בתלונות שמגישים פלסטינים נגד כוחות הביטחון.

גורמים רשמיים, ובהם הפרקליט הצבאי הראשי והיועץ המשפטי לממשלה, אינם חולקים על כך שזוהי חובתה של המדינה לחקור אירועים כאלה. לטענתם, מערכת אכיפת החוק הצבאית ממלאת את חובתה זו בהצלחה רבה.

בעשרות מסמכים שנכתבו בנושא זה - שנפרסו על פני אלפי עמודים - אשר הוגשו לגופים שונים בארץ ובעולם, משבחים גורמים אלה את תפקודה של המערכת ואת ערכיה. המסמכים תיארו את מבנה המערכת, את דרכי פעולתה ואת המנגנונים השונים הפועלים בה ומפקחים עליה, תוך התייחסות לשיטות הפעולה ביניהם.

חלק מהמסמכים הוגשו לבג"ץ במסגרת דיון בעתירה שעסקה במדיניות הפרקליטות הצבאית.² אחרים נכתבו על ידי משרד החוץ, בעיקר לאחר סיום הלחימה ב"עופרת יצוקה" וב"צוק איתן".³ מסמכים נוספים הוגשו לוועדת טירקל, שבחלק השני של דיוניה עסקה במערכת אכיפת החוק הצבאית ובהתאמתה לחובותיה של ישראל על פי המשפט הבינלאומי.⁴

במסמכים אלה הודגשו איכותה של המערכת ויעילותה. כך, למשל, כתב הפצ"ר לשעבר, האלוף דן עפרוני: אנחנו בודקים וחוקרים הפרות של דיני הלחימה כי מי

2. בג"ץ 9594/03, בצלם והאגודה לזכויות האזרח נ. הפרקליט הצבאי הראשי, הודעה משלימה מטעם פרקליטות המדינה, 4.7.04.

3. ר', למשל דו"חות משרד החוץ: *The Operation in Gaza, 27 December 2008 - 18 January 2009: Factual and Legal Aspects*, July 2009; *Gaza Operation Investigations: An Update*, January 2010; *The 2014 Gaza Conflict, 7 July - 26 August 2014: Factual and Legal Aspects*, May 2015. <http://mfa.gov.il/ProtectiveEdge/Documents/2014GazaConflictFullReport.pdf> (להלן: דו"ח משרד החוץ).

4. במאי 2010 השתלטו לוחמי השייטת על שש אניות שיצאו מטורקיה לכיוון רצועת עזה, במטרה מוצהרת לשבור את המצור שהטילה ישראל על הרצועה. ההשתלטות על האנייה "מאווי מרמרה" נתקלה בהתנגדות אלימה של נוסעיה, ובמהלכה הרגו החיילים תשעה מנוסעי האנייה ופצעו 20 נוספים. 10 חיילים נפצעו בזמן האירוע. בעקבות אירועים אלה, הקימה הממשלה ועדת חקירה, שבראשה ישב שופט בית המשפט העליון בדימוס, יעקב טירקל. החלק הראשון של דיוני הוועדה בחן האם הסגר הימי שהטילה ישראל על רצועת עזה והאם הפעולות שנקטו במהלך אירועי המשט, תואמים את כללי המשפט הבינלאומי. החלק השני של דיוני הוועדה בחן "האם מנגנון הבדיקה והחקירה ביחס לתלונות וטענות המועלות בדבר הפרות של דיני הלחימה, הנוהג בישראל באופן כללי, וכפי שהוא מיושם ביחס לאירוע הימי, תואם את חובותיה של מדינת ישראל בהתאם לכללי המשפט הבין-לאומי". מסקנות הוועדה בנוגע לחלק זה של הדיונים פורסמו בפברואר 2013. כל המסמכים שהוגשו לוועדה זו נמצאים באתר הוועדה: www.turkel-committee.gov.il.

5. דן עפרוני, "הצבא בצבת המשפט?", *משפט וצבא*, ינואר 2015, גיליון 21(א).

6. מכתב משי ניצן, המשנה לפרקליט המדינה (תפקידים מיוחדים) לעו"ד הושע גוטליב, מרכז ועדת טירקל, מיום 6.4.11, (להלן: נייר העמדה מטעם היוע"מ"ש) בטע" 4.

א. הגשת התלונה

קצין משטרה צבאית ראשי, הבהיר בעדותו בפני הוועדה כי קיים מגוון של מקורות לקבלת התלונות: הנפגע עצמו - שיכול להגיע לבסיס מצ"ח בענתות או לתחנות משטרה אשר מעבירות את התלונות למצ"ח; עורכי דין המייצגים פלסטינים; ארגוני זכויות אדם; ומפקדיהם של חיילים שנודע להם על חשד להפרת חוק.⁹ בהמשך הדגיש תא"ל אוחנה כי "אנחנו יודעים לקבל את התלונות מכל הערוצים... אני לא חושב שזה דבר שמונע ממישהו להתלונן, זה שכרגע לא קיים בסיס מצ"ח או בסיס משטרה צבאית באזור".¹⁰

גורמים רשמיים מדגישים כי פלסטינים יכולים להגיש תלונות נגד חיילים ישירות למצ"ח או לפרקליטות הצבאית. לדבריהם, ניתן גם להגיש תלונות בשמם של הנפגעים - על ידי עורכי דין מטעמם או על ידי ארגוני זכויות אדם, או על ידי אנשי כוחות הביטחון שהיו עדים לפגיעות אלה.

בדו"ח שפרסם משרד החוץ במאי 2015 בנוגע ללחימה ברצועת עזה בקיץ 2014 נכתב:
בישראל ישנן דרכים רבות להשגת מידע בנוגע להפרת חוק לכאורה על ידי חיילים והפרקליטות הצבאית בוחנת בעקביות כל תלונה ומידע אחר שיכול להצביע על התנהגות כזו, ללא קשר למקורה. כחברה פתוחה ודמוקרטית, בישראל יש עיתונות חופשית וקהילה פעילה של ארגונים לא ממשלתיים מקומיים ובינלאומיים, שהם מקור לתלונות רבות להתנהגות בלתי חוקית.⁷

שי ניצן, בעדותו מטעם היועמ"ש בפני ועדת טירקל, מסר כי "הגישות [למערכת אכיפת החוק] היא מוחלטת, לרבות פלשתינים תושבי שטח כבוש".⁸ תא"ל מאיר אוחנה, לשעבר

7. דו"ח משרד החוץ, לעיל הערה 3, פסקה 422 (תרגום שלנו).

8. עדותו של המשנה לפרקליט המדינה (תפקידים מיוחדים), שי ניצן, בפני ועדת טירקל, 10.4.11 (להלן: עדות המשנה לפרקליט המדינה), עמ' 97. לדברים דומים ר' עדותו של היועץ המשפטי לממשלה, יהודה ויינשטיין (להלן: עדות היועמ"ש), בעמ' 9.

9. עדותו של קצין משטרה צבאית ראשי, תא"ל מאיר אוחנה, בפני ועדת טירקל, 14.4.11, עמ' 10.

10. שם, עמ' 42.

ב. מדיניות החקירות – מתי תיפתח חקירת מצ"ח?

בתחילת האינתיפאדה השנייה שינתה הפרקליטות הצבאית את מדיניותה. הפצ"ר הסביר כי בתקופה זו "חל שינוי מהותי במאפייניו של הטרור הפלסטיני", וכתוצאה מכך החל הצבא לעסוק ב"פעילות לחימתית". היקף הכוחות הפועלים בשטחים גדל באופן משמעותי וכן חל שינוי בשיטות הלחימה, באמצעי הלחימה ובהוראות הפתיחה באש "אשר מעתה התירו שימוש בכוח - אפילו קטלני - כנגד מי שזוהו כמעורבים בלחימה או בפעילות טרור בנסיבות מסוימות".¹⁴ בעקבות זאת שונתה מדיניות החקירות ונקבע שבמקרים שבהם חיילים הרגו פלסטיני ייערך קודם תחקיר מבצעי על ידי הכוחות המעורבים, ועל בסיס ממצאיו ונתונים נוספים תתקבל החלטה בפרקליטות הצבאית האם עולה חשד להתנהגות פלילית, המצדיק פתיחה בחקירת מצ"ח.¹⁵

ב-2003 הגישו בצלם והאגודה לזכויות האזרח עתירה לבג"ץ נגד השינוי במדיניות החקירות, בטענה שהמדיניות החדשה מאפשרת לחיילים לפעול בניגוד לחוק וליהנות מחסינות כמעט מוחלטת. הדיון בעתירה נמשך שנים ארוכות, עד שבאפריל 2011 הודיע הפצ"ר, במסגרת הדיונים בוועדת טירקל, כי החליט לשנות את מדיניות החקירות שכנגדה הוגשה העתירה. בהודעה שנייה שהגיש הפצ"ר לוועדה הוא כתב כי "מדיניות החקירות הינה דינאמית באופייה, ונדרשת לשקף את המציאות המשפטית והמבצעית הקיימת בשטח בו היא חלה".¹⁶ הפצ"ר ציין כי "בעת האחרונה חל שינוי משמעותי במאפייני הפעילות המבצעית של כוחות צה"ל באיו"ש, שבעיקרה אינה נושאת עוד אופי לחימתי מובהק".¹⁷ הוא ממשיך ומסביר: *כל עוד המציאות בשטח הייתה של עימות מזוין בעצימות גבוהה, במסגרתו הרכיב הדומיננטי של הפעילות המבצעית*

על פי המסמך שהגיש לוועדת טירקל הפרקליט הצבאי הראשי דאז, האלוף אביחי מנדלבליט (שלאחרונה מונה ליועץ המשפטי לממשלה), ההחלטה האם לפתוח בחקירת מצ"ח מתקבלת בהתאם למדיניות החקירות הנוהגת באותה עת בפרקליטות הצבאית. הפצ"ר ציין כי "באמצעות מדיניות זו מממש צה"ל את מחויבותו לבדיקה מהימנה ואפקטיבית של טענות כגון דא, אשר הייתה, עודנה ותישאר אחד מנכסי צאן הברזל של צה"ל כצבא של מדינה דמוקרטית, ששלטון החוק הוא נשמת אפה".¹¹

הפצ"ר מבהיר במסמך שהגיש, כי על פי מדיניות החקירות שמנהיגה הפרקליטות הצבאית, במקרים של תלונות בנוגע להתנהגות הנחשבת על פניה לפלילית - כמו מקרים של אלימות, התעללות בעצירים, ביזה - תיפתח חקירת מצ"ח באופן מיידי.¹² באשר לחקירה של מקרי מוות ופציעה של פלסטינים כתוצאה מירי של חיילים, חלו במהלך השנים שינויים במדיניותה של הפרקליטות הצבאית:

עד שפרצה האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 נפתחה חקירת מצ"ח בכל מקרה שבו חיילים הרגו פלסטיני. בנייר העמדה שלו הסביר הפצ"ר כי מדיניות זו התבססה על כך שעד אז הצבא - כריבון בשטח - עסק בפעולות של אכיפת חוק. על סוג פעולות כזה "חלו מגבלות מחמירות על השימוש בכוח מצד כוחות צה"ל, ובהתאם, מקרי מוות (ובנסיבות מסוימות, גם פציעה) של תושבים פלסטינים אגב פעילות מבצעית נחשבו, משך מרבית שנות הממשל הצבאי, לאירוע חריג ביותר, כזה שמעצם התרחשותו הקים חשד לביצוע עבירה פלילית ועל כן חייב, על פי רוב, פתיחה בחקירת מצ"ח".¹³

11. נייר העמדה מטעם הפרקליט הצבאי הראשי, אלוף אביחי מנדלבליט, 19.12.10 (להלן: נייר העמדה מטעם הפצ"ר), עמ' 8.

12. שם, עמ' 14-15.

13. שם, עמ' 10.

14. שם, עמ' 11.

15. שם, עמ' 11-13.

16. מכתב מאלוף אביחי מנדלבליט, הפרקליט הצבאי הראשי, ליועץ המשפטי לממשלה, יהודה וינשטיין, מיום 4.4.11, סע' 4.

17. שם, סע' 27.

באיו"ש היה לחימתי (בשונה מאכיפתי), נשמרה הלימה בינה לבין מרכיביה של מדיניות החקירות שיושמה ביחס למקרי מוות של פלסטינים; ואולם, משעה שהחל רף העצימות לרדת בהדרגה - כשבמקביל חלה עלייה בנפח הרכיב האכיפתי, על חשבון הרכיב הלחימתי, בפעילותם המבצעית של הכוחות - התחדד הפער בין המציאות הביטחונית לבין מדיניות החקירות.¹⁸

על פי המדיניות החדשה, "ככלל, מקרה בו נהרג תושב פלסטיני כתוצאה מפעולה של כוחות צה"ל יביא לפתיחה מיידית בחקירת מצ"ח (דוגמת אירועים של מוות אגב הפרות סדר ואירועי התפרעות במחסומים)". ואולם במקרים שבהם הפעילות "נשאה אופי לחימתי של ממש (דוגמת אירועים בהם התנהלו חילופי אש מהם נפגע אזרח שלא היה מעורב בלחימה)" - תתקבל ההחלטה על פתיחה בחקירת מצ"ח רק לאחר קבלת תוצאות התחקיר המבצעי וחומרים נוספים.¹⁹

הפצ"ר הבהיר כי גם במסגרת מדיניות החקירות החדשה, התחקיר המבצעי נותר חלק מההליך, שכן הוא חיוני לתפקוד הצבא. הוא אף קבע כי בשל חשיבות התחקיר יש להעניק לו קדימות על פני החקירה הפלילית, שכן זו עלולה להימשך זמן רב, אפילו שנים, ולא ניתן להמתין לסיומה לטובת הפקת הלקחים הנדרשת. לדבריו:

צריך להבין שתחקיר מבצעי הוא ליבת הקיום, אני לא מגזים, של הצבא. גם אירועים מוצלחים צריך לתחקר כדי להפיק לקחים ולהשתפר לקראת הפעם הבאה, ודאי וודאי שצריכים להפיק לקחים מאירועים שהם לא מוצלחים, ואירוע שבו אזרח נפגע או נהרג הוא לכשעצמו, אני לא מדבר על חשש לפלילי, הוא דבר לא טוב. לא טוב, מצער ודאי וצריך לבדוק אותו, צריך לתחקר קודם כל כדי להפיק לקחים כדי שזה לא יקרה לנו עוד פעם.²⁰

18. שם, סעי' 29.

19. שם, סעי' 31-33.

20. עדותו של הפרקליט הצבאי הראשי, אלוף אביחי מנדלבלוט, בפני ועדת טירקל, 11.4.11 (להלן: עדות הפצ"ר), עמ' 39.

ג. חקירות מצ"ח

האירוע ומועדו, מיהם הגורמים המעורבים וכדומה. לאחר מכן "נעשים ניסיונות" לאתר את האירוע ואת היחידה הרלוונטית במסמכים של הצבא - בעיקר ביומני מבצעים של היחידות המשרתות באזור נשוא התלונה. "בהנחה שאותר הכוח שפעל בגזרה", ממשיך ששון, גובים חוקרי מצ"ח עדות ממפקד היחידה (מח"ט או מג"ד) כדי לאתר את החיילים ואת מפקדיהם הישירים המוזכרים בתלונה. לאחר מכן נגבות עדויות מהחיילים "שאותרו כמעורבים". העדויות נגבות "ברחבי הארץ (במחנות צה"ל השונים, בבסיסי מצ"ח הפרושים ברחבי הארץ, בתחנות משטרה או במשרדים שונים)".²⁵

במקביל פונים החוקרים למתלונן כדי לגבות את עדותו וכדי לקבל מסמכים רלוונטיים - תעודות פטירה, מסמכים רפואיים, תמונות, קבלות וכן הלאה. לדברי אל"מ ששון, שלב זה נעשה בדרך כלל "באמצעות הארגון שהגיש את התלונה". מפקד מצ"ח גם מבהיר כי "לרוב, העדויות נגבות בנקודות ביקורת שבין שטחי איו"ש ורצועת עזה לבין מדינת ישראל או בסמוך להן, בחדרים או במשרדים שיועדו לכך" וכי חוקרי מצ"ח נעזרים במתורגמים. חוקרי מצ"ח פונים לעתים ליחידות אחרות שיכולות לסייע להם. למשל, לשם השגת צילומים מחיל האוויר, או בפנייה לעדים "מומחים" היכולים לסייע בשאלות המחייבות "מומחיות טכנית או אחרת" כמו הבנה של מנגנוני לחימה שונים.²⁶

חקירת מצ"ח נפתחת בעקבות הוראה מהפרקליטות הצבאית. על פי עדות הפצ"ר בפני ועדת טירקל, לא כל מקרה מחייב החלטה אישית שלו - ודי בהחלטה של תובע בפרקליטות לעניינים מבצעיים - אולם הוא מעורב כשמדובר בהחלטות הנוגעות לחקירות של מקרי מוות.²¹

גורמים רשמיים מדגישים כי מצ"ח היא גורם עצמאי, הנמצא מחוץ לשרשרת הפיקוד הצבאית. כך, במסמך שהוגש לוועדת טירקל הבהיר מפקד מצ"ח הקודם, אל"מ חיים ששון, כי "מצ"ח, ככל יחידה בחיל המשטרה הצבאית, פועלת למען אכיפת החוק ללא תלות בזהות העבריין, מהחייל הזוטר ועד הקצין הבכיר ביותר" וכן כי "מצ"ח הינה גוף חוקר עצמאי לחלוטין הכפוף לשלטון החוק בלבד".²²

כחלק מעצמאות היחידה, הבהיר במסמך אל"מ ששון, ההנחיה המקצועית למצ"ח לא ניתנת על ידי קצין משטרה צבאית ראשי, אלא רק על ידי הפרקליטות הצבאית. ששון הוסיף כי בתיקים העוסקים בדיני לחימה "קיים מנגנון ליווי צמוד של החקירה על ידי הפרקליטות לעניינים מבצעיים". לדבריו, החוקרים עוברים הכשרה משפטית, לרבות במשפט בינלאומי, על ידי הפרקליטות הצבאית, שלאחריה מסמך הפצ"ר את החוקרים לשמש כחוקרים האחראים על טיפול בתיקים העוסקים בנושאים אלה.²³ במסמך של משרד החוץ נטען כי החוקרים מקבלים הכשרה ב"שחזור של מצבי קרב ואיסוף ראיות מעדים וקורבנות לכאורה מחוץ לשטח ישראל".²⁴

במסמך שהגיש, מפרט אל"מ ששון את שלבי החקירה השונים. לאחר התייעצות עם הפרקליטות הצבאית, מתחילה החקירה באיסוף פרטים בסיסיים בנוגע לתלונה: מיקום

21. שם, עמ' 25.

22. נייר העמדה מטעם מפקד מצ"ח, אל"מ חיים ששון, 29.3.11 (להלן: נייר העמדה מטעם מפקד מצ"ח), סע' 6.

23. שם, סע' 9-12.

24. דו"ח משרד החוץ, לעיל הערה 3, פסקה 419 (תרגום שלנו).

25. נייר העמדה מטעם מפקד מצ"ח, סע' 27.

26. שם, שם.

ד. הפרקליטות הצבאית

ומלווים באופן צמוד את החקירה, כאשר לדבריו הם "מנסים כמה שיותר להתמקצע בתחום הזה, כי זה עולם בפני עצמו. זה עולם תוכן שלם ומורכב. הוא מצריך לדעתי איזה התמקצעות יותר טובה בתחום הזה". מצד שני, אנשי הפרקליטות גם מחוברים לקצינים בשטח: "יש חיבור טוב בין הפרקליט לעניינים מבצעיים למח"טים בעיקר, באיו"ש. יש חטיבות מרחביות באיו"ש, ביהודה ושומרון, חשוב מאוד שהם יהיו בקשר הדוק עם המפקדים, הם נפגשים איתם, הם מדברים איתם".²⁹

כאשר מסתיימת חקירת מצ"ח, מועבר התיק לפרקליטות לעניינים מבצעיים. אחרי בחינה של חומרי החקירה יכול התובע הצבאי לבקש השלמת חקירה, ובמקרים רבים אכן כך נעשה.³⁰ לאחר שזו הושלמה, מתקבלת בפרקליטות הצבאית החלטה האם לנקוט בהליכים פליליים או משמעתיים נגד החיילים המעורבים, או האם לסגור את התיק בלא כלום.

לאורך השנים, הייתה הפרקליטות הצבאית אחראית הן על אכיפת החוק בצבא והן על מתן ייעוץ משפטי לרשויות הצבא השונות. בשנת 2007 נעשתה הפרדה מבנית בין תחומי אחריות אלה, והתביעה הצבאית אינה אחראית עוד על מתן ייעוץ משפטי לגופים שאותם היא עלולה לתבוע בעתיד. הפצ"ר הוא הגורם היחיד שתפקידו לא פוצל והוא נותר אחראי על שני הנושאים. עם זאת, בנייר העמדה שהגיש לוועדת טירקל הבהיר הפצ"ר כי עצמאותו אינה נפגעת בשל כך, שכן הוא ממונה על ידי שר הביטחון - שהוא גורם אזרחי - ולפיכך אינו כפוף מקצועית לשרשרת הפיקוד הצבאית.²⁷

בשנת 2007 גם הוקמה בתוך הפרקליטות הצבאית "הפרקליטות לעניינים מבצעיים", שהתובעים העובדים בה "מתמחים בטיפול בתיקים המערבים הפרות לכאורה של דיני הלחימה, ורוכשים את המיומנות הדרושה לשם התמודדות עם האתגרים הרבים שתיקים אלה מעוררים".²⁸

על פי עדות הפצ"ר בפני ועדת טירקל, אנשי הפרקליטות לעניינים מבצעיים עובדים, מצד אחד, עם חוקרי מצ"ח

27. נייר העמדה מטעם הפצ"ר, עמ' 66.

28. שם, עמ' 4.

29. עדות הפצ"ר, עמ' 27.

30. דו"ח משרד החוץ, לעיל הערה 3, פסקה 428.

המשפט הצבאי לפיקוח אזרחי" - הן של היועץ המשפטי לממשלה והן של בית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ.³¹

במסמך שפרסם משרד החוץ נקבע כי "כמדינה דמוקרטית המחויבת לשלטון החוק, ישראל מכפיפה את מערכת

היועץ המשפטי לממשלה

עניין מיוחד לציבור, כשהשלכותיהן חורגות מתחומי המסגרת הצבאית, כשהן חורגות מנורמות משפטיות מקובלות או כשהן חורגות מהמדיניות הכללית שהיועץ"ש מנציג.³⁴

היועץ"ש עומד בראש מערכת התביעה והוא גם היועץ המשפטי של כל גופי הממשל. ככזה, הוא מנפיק הנחיות מקצועיות המחייבות את כל הרשויות, לרבות הצבא והפרקליטות הצבאית.

הפצ"ר מדגיש כי שיתוף הפעולה בינו לבין היועץ"ש הוא הדוק, "הן בניבוי מדיניות, הן בסוגיות עקרוניות והן בהחלטות פרטניות שיש בהן חשיבות - באופן המונע כמעט לחלוטין את הצורך בהתערבות היועץ המשפטי לממשלה בהחלטות הפצ"ר לאחר מכן".³⁵ ההתייעצויות מתקיימות ביוזמת שני הצדדים - במסגרת עתירות שהוגשו לבג"ץ, בענייני מדיניות, וכן במקרים "פרטניים ורגילים". בכל מקרה, סמכות ההחלטה היא בידי היועץ"ש, ובמקרים שבהם ישנה מחלוקת הוא המחליט ובסמכותו להנחות את הפצ"ר לשנות את עמדתו.³⁶

במסמך שהגיש שי ניצן מטעם היועץ"ש לוועדת טירקל הודגש כי היועץ"ש הוא הגורם היחיד המוסמך לתת הנחיות מקצועיות לפצ"ר. הוא "מוסמך להנחות את צה"ל באשר לפרשנות הוראות החוק, ומכאן כי הוא מוסמך להנחות בנושאים אלה גם את הפצ"ר. בנוסף, היועץ המשפטי לממשלה עומד בראש מערכת התביעה הכללית, וגם מתוקף תפקידו זה הוא מוסמך להנחות באורח כללי את הפצ"ר, העומד בראש מערכת התביעה הצבאית".³² כמפקח על הפצ"ר, היועץ"ש מוסמך לבחון כל החלטה שקיבל הראשון - וכל אדם או ארגון רשאי לערער בפניו על החלטות הפצ"ר במקרים הנוגעים להפרות של דיני הלחימה.³³

לאורך השנים הוסדרו היחסים בין היועץ"ש לבין הפצ"ר בפסיקה ורק באפריל 2015 הן עוגנו בהנחיות שפרסם היועץ"ש. על פי הנחיות אלה, היועץ"ש יתערב בשיקול דעתו של הפצ"ר רק במקרים חריגים, כאשר להחלטות הפצ"ר יש

31. שם, סע' 437.

32. נייר העמדה מטעם היועץ"ש, סע' 9.

33. דו"ח משרד החוץ, לעיל הערה 3, פסקאות 438-439.

34. "הפרקליט הצבאי הראשי", הנחיות היועץ המשפטי לממשלה, 9.1002, אפריל 2015. ר' גם בג"ץ 4723/96, עטייה אביבית נ. היועץ"ש ונייר העמדה מטעם היועץ"ש, סע' 11.

35. נייר העמדה מטעם הפצ"ר, עמ' 8.

36. נייר העמדה מטעם היועץ"ש, סע' 12-18.

בית המשפט העליון

עיקר הפיקוח של בית המשפט העליון נעשה בשבתו כבג"ץ, כאשר הוא דן בעתירות נגד החלטות של הפצ"ר, כגון הכרעה לא לפתוח בחקירה, לא להעמיד לדין פלילי או החלטה הנוגעת לסעיפי האישום שבגינם בחר להעמיד לדין את החיילים.³⁷

במסמך של משרד החוץ מודגש כי כמעט כל אחד יכול להגיש עתירה לבג"ץ נגד הפצ"ר או היועמ"ש וכי זכות העמידה בישראל רחבה מאוד וכוללת גם ארגונים וגם מי שאינם אזרחים ישראלים.³⁸

הן הפצ"ר והן היועמ"ש נהנים משיקול דעת רחב ולכן בית המשפט העליון לא ימהר להתערב בהחלטותיהם. ואולם, "אף שמרבית העתירות שהוגשו נגד החלטותיו בדבר הצעדים שיש לנקוט בעקבות אירועים מבצעיים נדחו, הרי שבמקרים שנמצאו מתאימים לכך, לא היסס בית המשפט העליון להתערב בהחלטות הפצ"ר, כולל אלה הנוגעות לאי העמדה לדין בגין מעשה שאירע במהלך אירוע מבצעי או בהקשרו".³⁹

שני פסקי דין חוזרים ומצוטטים במסמכים הרשמיים. פסק הדין הראשון הוא בעניין צופאן, שם פסל בג"ץ החלטה של הפצ"ר שלא להעמיד לדין פלילי קצין שהורה להכות פלסטינים במהלך האינתיפאדה הראשונה, ובמקום זאת הסתפק בהעמדה לדין משמעת. ⁴⁰ פסק הדין השני הוא בעניין אבו רחמה - שם הורה בג"ץ לפצ"ר להחמיר את סעיף האישום שבגיננו הועמד לדין מג"ד שהורה לחייל לירות ברגלו של עציר כפות.⁴¹

בעדותו בפני ועדת טירקל התייחס שי ניצן להיקף הביקורת של בג"ץ:

גם על החלטות של היועץ המשפטי לממשלה והפצ"ר, רשויות התביעה והפרקליטות, בג"ץ מפקח. כל החלטה, אם סוגרים תיק ולא פותחים בחקירה - אפשר להגיש עתירה לבג"ץ, אם עושים חקירה ומחליטים לא להגיש כתב אישום, אפשר להגיש עתירה לבג"ץ ואפילו אם מחליטים להגיש כתב אישום, גם אז אפשר להגיש עתירה לבג"ץ.⁴²

בתשובה לטענתו של חבר הוועדה מיגל דויטש, ולפיה בפועל הפעלת הסמכות מצומצמת, הסביר ניצן כי תיקים רבים נסגרים עוד לפני שהם מגיעים לבג"ץ, בהליכים של קדם בג"צ מול פרקליטות המדינה. הוא מציין כי "זה כמובן מפחית מאוד את שיעור ההתערבות של בג"ץ, כי זה כבר עבר את המסננת של הפרקליטות".⁴³

37. נייר העמדה מטעם הפצ"ר, עמ' 8.

38. דו"ח משרד החוץ, לעיל הערה 3, פסקאות 440-441.

39. נייר העמדה מטעם היועמ"ש, סע' 70.

40. בג"ץ 425/89, ג'מאל עבד אל קאדר מחמוד צופאן ואח' נ. הפרקליט הצבאי הראשי ואח', פסק דין מיום 27.12.89.

41. בג"ץ 7195/08, אשורף אבו רחמה ואח' נ. הפרקליט הצבאי הראשי ואח', פסק דין מיום 24.6.13. להתייחסויות לפסקי דין אלה ר' נייר העמדה מטעם היועמ"ש, סע' 70 ונייר העמדה מטעם הפצ"ר, עמ' 8.

42. עדות המשנה לפרקליט המדינה, עמ' 76.

43. שם, עמ' 77.

מערכת אכיפת החוק הצבאית – למעשה

שיעור דומה של הגשת כתבי אישום עולה גם מדו"ח שפרסם ארגון יש דין⁴⁵ וכן מנתונים שהעביר דובר צה"ל לבצלם.⁴⁶

נתונים אלה, לכשעצמם, אינם מעידים בהכרח על בעייתיות בתפקודה של מערכת אכיפת החוק הצבאית. ואולם את הנתונים בנוגע לטיפול המערכת בתלונות העוסקות בפגיעות של חיילים בפלסטינים יש לקרוא בתוך הקשר רחב. מעקב ארוך שנים שמנהל בצלם אחרי דרך התנהלותה של המערכת, אחרי השיקולים המנחים אותה ואחרי השלבים השונים בטיפול בתיק מצביע על כשלים מערכתיים, שאינם אקראיים ושאינם ייחודיים לתיק כזה או אחר. מציאות זו – שפרטיה יוצגו להלן – היא המובילה לנתונים כה נמוכים של העמדה לדין ולכך שלפחות 70% מהתלונות נסגרו בלא כלום.

מאז הקמתו בפברואר 1989 פנה בצלם לפרקליטות הצבאית בדרישה לחקירתם של מאות מקרים, שבהם התקבל מידע כי חיילים פעלו בניגוד לחוק. מאז תחילת האינתיפאדה השנייה בסוף שנת 2000, פנה בצלם לפרקליטות הצבאית בדרישה לחקור 739 מקרים שבהם פלסטינים נהרגו, נפצעו או הוכו בידי חיילים, שרכושם נפגע או שחיילים השתמשו בהם כבמגנים אנושיים.

ניתוח של התשובות שקיבל בצלם בנוגע לטיפול הפולה של מערכת אכיפת החוק הצבאית ב-739 מקרים אלה מעלה כי ברבע (182) לא נפתחה חקירה בכלל, בכמעט חצי (343) נסגר תיק החקירה בלא כלום, ורק במקרים נדירים ביותר (25) הוגשו כתבי אישום נגד החיילים המעורבים. 13 תיקים נוספים הועברו לדין משמעת. 132 תיקים נמצאים בשלבים שונים של טיפול ו-44 נוספים לא אותרו על ידי הפרקליטות הצבאית.⁴⁴

44. ר' בנספח פירוט של הנתונים.

45. יש דין, חקירה לכאורה – כישלון חקירת חשדות לעבירות של חיילים נגד פלסטינים, אוגוסט 2011 (להלן: דו"ח יש דין).

46. מכתב לבצלם מדובר צה"ל מיום 30.8.15.

א. התחקיר המבצעי

מעבר לכך, הקישור בין התחקיר המבצעי לחקירה הפלילית פוגם באמינותה וביעילותה של האחרונה. ראשית, התחקיר אמנם סודי וחומריו נותרים חסויים בפני חוקרי מצ"ח. אולם, מאחר שתוצאות התחקיר מועברות לפצ"ר לצורך קבלת החלטה האם לפתוח בחקירת מצ"ח, אין לחיילים אינטרס למסור את האמת על שהתרחש כדי להימנע מהפללה עצמית או מהפללה של חבריהם. שנית, הקדימות שמערכת אכיפת החוק הצבאית נותנת לתחקיר על פני החקירה הפלילית פוגמת מראש בסיכויי הצלחתה של החקירה, שכן התחקיר חושף את החיילים המעורבים לגרסאות של החיילים האחרים. גם אם לא במכוון, התנהלות כזו מאפשרת "תיאום עדויות" בין החיילים, דבר שיפגע ביכולתו של חוקר מצ"ח לחקור את האירוע בעתיד.

נוסף לכל, התחקיר יכול להימשך שבועות ואף חודשים. כך, גם אם תיפתח חקירה, הרי שזירת האירוע כבר נפגעה או שאינה קיימת עוד, לא ניתן יהיה לאסוף ממצאים מהשטח וחלק מהראיות כבר לא תתקיימנה (למשל, נשק שירו ממנו מאז פעמים רבות או שהחליף בינתיים ידיים). גם זיכרון העדים - הן של החיילים והן של הפלסטינים - ייטשטש עם הזמן והם יתקשו לתאר את פרטי האירוע. מציאות כזו פוגעת ביעילותה של החקירה.

בכל מקרי המוות של פלסטינים, ובחלק ממקרי האלימות שלא הסתיימו במוות, מתחילה החקירה הפלילית רק לאחר שנערך ביחידה תחקיר מבצעי. לגבי מקרי מוות, במשך כעשור - מאז תחילת האינתיפאדה השנייה ועד אפריל 2011 - הועברו ממצאי התחקיר לפרקליטות הצבאית שהתבססה עליהם כדי להכריע האם בכלל ישנה הצדקה להורות על חקירה פלילית של המקרה.

התחקיר המבצעי שונה מחקירה פלילית באופן מהותי. התחקיר הוא כלי עבודה פנימי של הצבא שנועד לצורך לימוד והפקת לקחים לעתיד; הוא נערך על ידי קצינים ביחידה, שאינם חוקרים מקצועיים; ותפקידו העיקרי הוא למנוע הישנות של מקרים בעייתיים. ככזה, תפקידו לצפות פני עתיד, להבדיל מחקירה פלילית שנועדה לחשוף את האמת על מה שאירע בעבר ולמצות את הדין עם מי שהפר את החוק.

התפיסה המעדיפה את שיפור יכולתו המבצעית של הצבא על פני טיפול מהיר ויעיל במי שהפר את החוק היא העומדת בבסיס עבודתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית והיא המכתיבה מתי זו תתחיל לעבוד. אולם, הפקת לקחים אינה יכולה לבוא במקום אכיפת החוק ובמקום נקיטת צעדים נגד מי שהפר אותו.

ב. התנהלותן של חקירות מצ"ח

ככולם משיבים בחיוב על שאלות אלה, רק במקרים חריגים אכן התבצעה בדיקת פוליגרף, ובאף לא מקרה אחד הידוע לבצלם התקיים עימות בין חיילים ובין מתלוננים פלסטינים - גם במקרים שבהם עלו סתירות ברורות בין הגרסאות.

למרות שהחקירה מתבססת באופן כמעט בלעדי על עדויות של חיילים וקצינים ושל פלסטינים, חוקרי מצ"ח מתקשים לתאם את גבייתן. לכן במקרים רבים העדויות נגבות רק חודשים ארוכים לאחר האירוע. נוסף על כך, כפי שיפורט להלן, אופן גביית העדויות נעשה בדרך שכמעט אינה מאפשרת להגיע אל חקר האמת.

גביית עדויות מפלסטינים

באף לא אחד מהמסמכים הרבים שנכתבו בנושא ציני הגורמים הרשמיים הכשרה מקצועית כלשהי שעוברים חוקרי מצ"ח בגביית עדויות ממתלוננים פלסטינים, שחלקם נפגעי עבירה ואחרים היו עדי ראייה לפגיעה בקרובים להם. נסיבות אלה מחייבות רגישות מיוחדת והבנה של הקשיים שאתם הם נאלצים להתמודד בעת גביית העדות. זאת בעיקר כאשר מדובר במתן עדות לחוקר מצ"ח - נציג של הצבא שחייליו הם האחראים לפגיעה בו או בקרוביו - הנשאלת דרך מתורגמן, אדם זר נוסף שבפניו נאלץ העד לשטוח את סיפורו.

בחלק מהמקרים, לא רק שהחוקרים אינם מגלים את הרגישות הנדרשת, יחסם אל הפלסטינים הנפגעים הוא בדיוק הפוך. החוקרים לא מאמינים לעדויות הנחקרים הפלסטינים ודורשים מהם להוכיח שהם עצמם אינם אשמים באלימות כלפיהם, במה שנראה כניסיון לחפש הצדקה להתנהגות החיילים. לעתים נשאלים העדים גם על בני משפחותיהם ועל מעורבותם בפעילות נגד ישראל. שאלות מסוג זה בוודאי שאינן מעודדות את המתלוננים למסור את מלוא המידע על שהתרחש.

בנוסף, למרות שחוקרי מצ"ח גבו עד היום מאות עדויות של פלסטינים, כל גביית עדות חדשה נתקלת בקשיים

מעשרות תיקי החקירה שקיבל בצלם, ומפרסומים של ארגונים אחרים במהלך השנים, עולה שהאופן שבו מתנהלות חקירות מצ"ח כמעט מונע מראש כל אפשרות להגיע לחקר האמת. אין מדובר בבעיות המופיעות בתיק חקירה זה או אחר, אלא בבעיות מבניות, המופיעות כמעט בכל אחד מהתיקים שבדק בצלם.

כפי שפירט מפקד מצ"ח אל"מ ששון במסמך שהגיש לוועדת טירקל, החקירה הפלילית של תלונות של פלסטינים נגד חיילים מתמקדת באירוע עצמו ובחקירתו של מי שהיה מעורב בו באופן ישיר בלבד. לכן, מי שנחקר הם בעיקר החיילים החשודים בביצוע המעשה, הנפגעים הפלסטינים, ובחלק מהמקרים גם עדי ראייה לאירוע. במהלך החקירה לא נבחנת כלל חוקיותם של ההוראות ושל הנהלים שעל פיהם פעלו החיילים או שיקול הדעת שהנחה אותם ואת מפקדיהם. כל שהחוקרים בודקים הוא את התנהלות החיילים המעורבים במהלך האירוע עצמו.

בחלק מהמקרים נחקרים גם המפקדים של החיילים ולעתים - אף קצינים בכירים. ואולם גם כאשר החקירה מתמקדת בפעילות שבבסיסה נוהל או הנחיה שהביאו לתוצאה החשודה כבלתי חוקית, אין החוקרים בודקים את חוקיות ההנחיות עצמן והם אינם חוקרים את המפקדים בנוגע להיגיון העומד בבסיסן. לכל היותר, נשאלות שאלות הבהרה לגבי משמעות ההנחיות ומה בדיוק הן מתירות.

מעבר לכך, חוקרי מצ"ח כמעט שאינם אוספים ראיות חיצוניות, ובכלל זה איסוף ראיות בשטח. למעשה, החוקרים כמעט שאינם מגיעים לזירת האירוע, גם כשהדבר אפשרי. איתור החיילים המעורבים נעשה אף הוא מתוך המשרד, באמצעות הטלפון והדואר האלקטרוני, כשהחוקרים אינם יוצאים לבסיסים על מנת לאתרם.

רבים מהעדים - חיילים ופלסטינים - נשאלים בסיום גביית עדותם האם הם מוכנים לבצע בדיקת פוליגרף או לקיים עימות עם המתלונן או עם החייל החשוד. למרות שרובם

דומים הנוגעים לתיאום המקום והזמן שבהם ניתן יהיה לבנות את העדות. מאחר שבגיית עדויות מפלסטינים אינה אירוע חריג, ניתן היה לצפות מהמערכת להסדיר באופן מובנה עניינים אלה, החוזרים על עצמם כמעט בכל אחד מהתיקים שבהם נפתחת חקירה.

לגביית העדות או ביטול אותה בשל סיבות טכניות שונות, כמו היעדר רכב ממוגן. לא פעם נעשה הדבר ברגע האחרון, כאשר המתלונן כבר יצא לדרכו, ולעתים כאשר הוא כבר המתין להם במקום שנקבע.

התנהלות זו הובילה בכמה מקרים לכך שעדים בחרו לוותר על מסירת עדותם: בשל ביטול זמנם, בשל הפסד ימי עבודה או בשל הטרדות הרבות שהיו כרוכות במסירתה. במקרים כאלה הודיעה מצ"ח על סגירה מיידית של התיק. בצלם קיים כמה פגישות עם מפקד מצ"ח ושלח מכתבים בנוגע להתנהלות זו לקצינים בכירים במצ"ח ובפרקליטות הצבאית, שבהם הלין על הזלזול בזמנם של העדים ועל היחס המשפיל כלפיהם. למרות זאת, נותרה המציאות כשהייתה.⁴⁷

גביית עדויות מחיילים

להבדיל מאיתור הנפגעים והעדים הפלסטינים, את איתור החיילים המעורבים באירוע נשוא התלונה מנסים החוקרים לבצע בעצמם. עשרות תיקי המצ"ח שבצלם סקר מעידים כי משימה זו לוקחת לחוקרים זמן רב, המגיע לעתים לכדי כמה חודשים.

איתור היחידות המעורבות והחיילים החשודים נעשה באמצעות מפקדיהם, כאשר החוקרים אינם מנסים כלל ליצור קשר ישיר עם החיילים עצמם. סקירת יומני חקירות של תיקי מצ"ח מעלה כי בחלק מהמקרים נדרשות שיחות טלפון רבות של החוקרים רק כדי ליצור את הקשר הראשוני עם המפקדים. גם כאשר החוקרים מצליחים לשוחח עם המפקדים, הם מתקשים לתאם מועד לגביית העדות שאינו מתנגש עם פעילות אחרת של החיילים כמו פעילות מבצעית, השתלמות או חופשה - פעילויות שתמיד מקבלות קדימות בסדר העדיפויות.

גם כאשר נגבית בסופו של דבר עדותו של החייל, אם נערך קודם תחקיר מבצעי - כפי שנעשה כמעט בכל מקרי המוות ובחלק מהמקרים האחרים - הרי שכל החיילים שמעו כבר זה את גרסתו של זה לגבי האירוע. בכך מתאפשר לחיילים

חוקרי מצ"ח אינם יוצרים קשר עצמאי עם המתלוננים לצורך תיאום גביית עדותם, קבלת מסמכים רלוונטיים וגביית העדות עצמה. לצורך כל אלה הם נעזרים בגורמים חיצוניים, בעיקר בארגוני זכויות האדם או בעורכי הדין שהגישו את התלונה, ולעתים גם במתורגמנים מטעם הצבא או מטעם המת"קים (מנהלות תיאום וקישור). במקרים שבהם הוגשה התלונה על ידי בצלם, אחת מפעולות החקירה הראשונות שעשו החוקרים בתיק היא יצירת קשר עם בצלם כדי לתאם באמצעות הארגון את גביית העדות של המתלונן ולבקש את המסמכים הנדרשים. זאת גם כאשר פרטי המתלונן הופיעו בתלונה המקורית. במהלך השנים סייע בצלם בתיאום גביית עדויות של מאות עדים פלסטינים.

התנהלות זו אינה מחויבת המציאות והיא חלק מחוסר הנגישות המובנה של מערכת אכיפת החוק. חוקרי מצ"ח יעדיפו תמיד ליצור קשר עם המתלונן דרך ארגוני זכויות אדם ועורכי דין ישראלים, שאותם הם מכירים ושאתם הם מתנהלים שנים ארוכות, מאשר לנסות ולשוחח בעצמם עם המתלוננים הפלסטינים, הנתפסים כבלתי נגישים.

גם לאחר שנקבע מועד לגביית העדות לא תמו הקשיים: למצ"ח אין בסיסים בגדה ופלסטינים אינם רשאים להיכנס לישראל ללא היתר מיוחד, שאינו ניתן לצורך מסירת עדות נגד חיילים. לכן, גביית העדויות נעשית בדרך כלל באחד המת"קים. ואולם בעשרות מקרים שתיעד בצלם, כאשר הגיע המתלונן למת"ק בהתאם למה שסוכם, סירבו העובדים במקום להכניסו, בטענה שאינם יודעים במה מדובר. לפעמים קבעו החוקרים את גבייתן של כמה עדויות בזו אחר זו, אולם לא תיאמו זאת עם המת"ק, שנסגר לפני שכל העדים הספיקו למסור את עדותם. במקרים אחרים איחרו החוקרים

47. לדוגמאות ולהרחבה בנושא זה ר' דו"ח יש דין, לעיל הערה 44, עמ' 41-46.

החוקרים מתנהלים כך גם כאשר הגרסה שמוסר להם החייל אינה מתיישבת עם עובדות אחרות בתיק, או שהיא סותרת עדויות אחרות, שנגבו כבר במסגרת החקירה מחיילים אחרים או מהמתלוננים. לכל היותר, יתבקשו החיילים לספק הסבר לעדות של חייל אחר או של הקורבן. גם הסבר זה ייכתב במילים המדויקות שבהן נמסר במסגרת העדות, ללא כל שאלת המשך או ניסיון לברר את מקור הסתירה. ברוב המקרים של המקרים, החיילים מכחישים את הגרסה הסותרת ובכך מסתיימת גביית העדות. החוקרים גם אינם גובים עדויות חוזרות כאשר מתגלות סתירות במהלך החקירה ומסתפקים בעדות הראשונית שמסר החייל.

לבצע "תיאום עדויות" ולשנות את גרסתם כך שתתאים לזו של חבריהם ליחידה. נוסף על כך, לא פעם מזמין חוקר מצ"ח כמה חיילים יחד לגביית העדות, וזמן ההמתנה המשותפת מהווה הזדמנות נוספת לתיאום העדויות.

הפתיחה המאוחרת בחקירה והקשיים באיתור המעורבים מובילים לא פעם לכך שגביית העדויות מהחיילים נעשית זמן רב לאחר האירוע, כשלפחות חלקם כבר השתחררו משירות סדיר. במקרים אחרים נוגעת התלונה לחיילי מילואים. בשני המקרים האלה, כאשר מדובר באזרחים, מנסים החוקרים לאתר אותם בעצמם ולתאם אתם מועד לגביית העדות. יומני החקירות מראים כי הם מצליחים לעשות זאת רק לאחר שיחות טלפון רבות וגם אז, לא פעם, מבטלים החיילים-לשעבר או החוקרים את שנקבע וההליך מתחיל מחדש.

אך הבעיה העיקרית אינה נעוצה בתיאום גביית העדות, כי אם באופן שבו גובים אותה החוקרים בסופו של דבר. גביית העדויות נעשית באופן שטחי, כאשר החוקרים מתפקדים ככתבנים ולא כחוקרים, שתפקידם להגיע לחקר האמת ולהבין את פרטי האירוע ואת שהתרחש במהלכו. החוקרים לא נוקטים בשום תרגילי חקירה, ולו בסיסיים ביותר. החיילים נשאלים שאלות כמעט זהות והתשובות להן נכתבות כלשונו, כמעט ללא שאלות הבהרה או שאלות המשך. התנהלות זו, של מענה לסדרת שאלות שנקבעה מראש, בולטת בעיקר במקרים שבהם עדותו של חייל נגבית על ידי חוקר מצ"ח שאינו אחראי על החקירה, למשל במקרים שבהם החייל העדיף למסור עדות במקום הקרוב יותר למקום מגוריו. במקרים כאלה שולח החוקר האחראי לחוקר בפועל את רשימת השאלות שעליו לשאול - ובכך מסתכמת גביית העדות מהחייל. כך, החוקר שחוקר את החייל כלל אינו מודע לשאר חומרי החקירה ותפקידו מסתכם בכתיבת הדברים שהחייל מוסר לו.

ג. הפרקליטות הצבאית

של אזרח במהלך לחימה אינה מעידה בהכרח על הפרה של החוק, אך גם ההיפך אינו נכון: עצם קיומם של חילופי אש אינו מעיד על כך שהחיילים פעלו כחוק.

המשפט ההומניטארי הבינלאומי, המסדיר את התנהלות הצדדים במהלך לחימה, אינו מעניק פטור גורף כזה מחקירות במקרים שאזרחים נהרגו. במקום זאת, הוא קובע שורה של כללים שנועדו לצמצם עד כמה שניתן את הפגיעה באזרחים ובמטרות אזרחיות. בין השאר נקבע כי מותר לכוון התקפות אך ורק כלפי מטרות צבאיות, כמו לוחמים ומחסני נשק ותחמושת; כי חלה חובה להשתמש בכלי נשק המסוגלים לפגוע במטרה הצבאית בלבד; וכי כאשר פגיעה במטרה צבאית עלולה לגרום גם לפגיעות באזרחים ובמטרות אזרחיות, חלה חובה לוודא שפגיעה זו אינה מופרזת ביחס ליתרון הצבאי הצפוי מהפגיעה. לכן, לפני שניתן לקבוע אם הריגה של אדם מהווה הפרה של החוק, יש חובה לבדוק האם החיילים ומפקדיהם פעלו לפי הכללים האמורים ועשו כל שביכולתם כדי למנוע את הפגיעה באזרחים.⁴⁹

הפתח היחיד שמשאירה הפרקליטות הצבאית לכך שלעתים תיפתח חקירה גם במקרים של חילופי אש תלוי בממצאי של התחקיר המבצעי. ואולם, כפי שהובהר לעיל, התחקיר המבצעי אינו אמצעי יעיל לבחינת אחריות פלילית ובמקום לשמש כלי לגילוי האמת, הוא פוגם בפועל ביעילותה של החקירה.⁵⁰ יתרה מכך, הבחירה להתבסס על ממצאי של התחקיר המבצעי כתנאי לקבלת ההחלטה בנוגע לחקירה מפחיתה מראש את הסיכוי לקיומו של הליך פלילי. עמחי כהן ויובל שני מתייחסים לקושי שמולו ניצבת הפרקליטות בבואה להורות על פתיחה בחקירה בנסיבות אלה:

מרגע שנבחר להתייחס לאירוע חריג בכלים לא פליליים, המערכת המשפטית לא תיטה לחזור בה. אמנם אין מדובר בחזקה חלוטה, ויש סיכוי שההחלטה תשתנה, אך נראה לנו שסיכוי זה הוא נמוך למדי הן בשל הנטייה שלא להתבונן על אירועים חריגים דרך משקפיים פליליות, הבאה לידי

לפרקליטות הצבאית ישנן סמכויות בלעדיות ומרחיקות לכת בכל הנוגע לחקירה של חיילים החשודים בביצוע עבירות נגד פלסטינים. סמכויות אלה נוגעות הן לשאלה האם לפתוח בחקירה פלילית והן לשאלה אילו צעדים יש לנקוט נגד המעורבים, אם בכלל, לאחר שזו הסתיימה. מערכת השיקולים המנחה את הפרקליטות הצבאית בבואה להכריע בשאלות אלה מובילה, כמעט בהגדרה, לסגירתם של התיקים בלא כלום.

מה צריך לחקור?

מערכת אכיפת החוק הצבאית עוסקת בחקירתן של עבירות פליליות. לטענת הפרקליטות הצבאית, מעשים כמו שוחד, ביזה ואלימות הם "איסורים מוחלטים בדיני הלחימה", ולכן מצדיקים פתיחה מיידית בחקירה פלילית.⁴⁸

ואולם בכל הנוגע לשימוש בנשק, שהוביל לפגיעה או למוות, התשובה לשאלה האם החיילים ביצעו בכלל עבירה פלילית, שבגינה יש לפתוח בחקירה, תלויה בפרשנות של הפרקליטות למציאות השוררת באותה עת בשטח ולתפיסתה מה נחשב באותה עת מעשה פלילי. בעבר נפתחה חקירת מצ"ח כמעט בכל אירוע ירי שהוביל למוות או לפגיעה; בתחילת האינתיפאדה השנייה שונתה המדיניות וחקירות נפתחו במקרים חריגים בלבד; ואילו כיום, על פי המדיניות המוצהרת, נחקרים מיידית כל מקרי הירי בגדה המערבית שהובילו למוות, אלא אם מדובר במקרים המוגדרים "אירועי לחימה". מקרים אלה, כמו גם אירועים שבהם נהרגו פלסטינים ברצועת עזה או פלסטינים שנפצעו מירי, ייחקרו רק לאחר בחינה של ממצאי התחקיר המבצעי.

הטענה ש"אירועי לחימה" פטורים ככלל מחקירה פלילית היא זו שהצדיקה את מדיניות החקירות הקודמת, שהייתה בתוקף במשך כעשור, ושבמסגרתה נחקרו מקרי הרג של פלסטינים בידי הצבא במקרים בודדים בלבד. טענה זו אינה נכונה כיום, כשם שלא הייתה נכונה בעבר. אמנם הריגה

48. נייר העמדה מטעם הפצ"ר, עמ' 14.

49. להרחבה בנושא זה ר' בצלם, חוסר אחריות – מדיניות הצבא שלא לחקור הרג פלסטינים בידי חיילים, ספטמבר 2010, עמ' 39-38.

50. ר' לעיל עמ' 13.

ביטוי בעצם ההחלטה לפנות לדרך התחקיר המבצעי (על אף היותו כלי בעייתי לניהול חקירה פלילית), הן בשל הבעיות הכרוכות בחקירה מאוחרת הנפתחת לאחר שכבר קיים תחקיר מבצעי. מכל הטעמים האלו, אין להתייחס לבחירה להפנות אירוע לתחקיר מבצעי כאל הליך 'ניטרלי' שאינו משפיע על ההחלטה הסופית. נהפוך הוא, הבחירה בהליך התחקיר המבצעי מובילה ברוב המקרים להכרעה שלא להעמיד לדין.⁵¹

הממצאים האמפיריים מחזקים הנחות אלה: על פי הנתונים שמסר הפצ"ר לוועדת טירקל, מאז שנת 2007, אז הוקמה הפרקליטות לעניינים מבצעיים, נבחנו 267 תחקירים שמתוכם 30 בלבד (כ-11%) הובילו לחקירת מצ"ח.⁵²

אי פתיחה בחקירה וסגירת תיקים

בדיקה של התשובות ששלחה הפרקליטות לבצלם בעשר השנים האחרונות, בנוגע לתלונות על מקרי מוות ואלימות שבהם התקבלה החלטה סופית לסגור את התיק או לא לפתוח בחקירה כלל, מעלה כי רק ב-11 מתוך 220 מקרים נימקה הפרקליטות הצבאית את החלטתה. בשאר המקרים הסתפקה הפרקליטות בקביעה לקונית שהתיק נסגר או שהוחלט שלא לפתוח בחקירה, בלי למסור את נימוקיה להחלטות אלה.

חוסר אשמה

ב-65 מתוך 111 מקרי מוות ואלימות שהפרקליטות הצבאית נימקה את סגירתם, או את החלטתה שלא לפתוח בהם בחקירה כלל, הוצדק הדבר בעילה של חוסר אשמה.

הנימוקים לסגירת תיקים או להחלטה שלא לפתוח כלל בחקירה מלכתחילה הם זהים, כפי שניתן לראות בבירור מהחלטות הפרקליטות הצבאית בנוגע לחקירות של מקרי מוות של פלסטינים. כך, על אף שהחל מאפריל 2011 נפתחת

חקירת מצ"ח כמעט בכל המקרים שבהם חיילים הרגו פלסטינים בגדה המערבית - לאחר שבמשך כמעט עשור נפתחה חקירה כזו במקרים חריגים בלבד - השפעתו של שינוי זה על ההחלטה בהליך היא שולית בלבד ורוב רובם של התיקים שהטיפול בהם הסתיים מאז השינוי במדיניות נסגרו בלא כלום. ההחלטה בנוגע לאי הפליליות של המעשה ולחוסר אשמתם של החיילים פשוט הועתקה לשלב מאוחר יותר של ההליך: במקום להחליט מראש על אי פתיחה בחקירה, בטענה שאין מדובר במעשה פלילי, התיק נסגר מאותה סיבה עצמה בתום החקירה. זאת, על אף העובדה שהשינוי במדיניות החקירות התבסס על שינוי המצב בשטח - בין שנות האינתיפאדה השנייה לשנות השקט היחסי שבאו אחריה - ובעקבותיו שינוי של הוראות הפתיחה באש. למרות זאת, מבחינת ההליך הפלילי לא ניכר כל הבדל בתוצאה הסופית.

בחינה של תשובות הפרקליטות ונימוקיה מעלה כי מסקנת הפרקליטות כי החיילים פעלו כחוק מתבססת במקרים רבים על מידע חלקי ועל פרשנות מקלה של נסיבות האירוע. ברוב המכריע של המקרים ההחלטה לסגור את התיק או לא לפתוח כלל בחקירה אינה מתבססת על ראיות חיצוניות - שהחקירה כמעט אינה כוללת ממילא - אלא על גרסתם של החיילים, כפי שזו נמסרה לחוקרי מצ"ח או במסגרת התחקיר המבצעי שהועבר לעיון הפצ"ר. זאת תוך התעלמות כמעט מוחלטת מכך שהחיילים הנחקרים חשודים בביצוע עבירות פליליות, לפעמים חמורות, ולכן אך טבעי שהם יבקשו להגן על עצמם, ולכן ראוי להתייחס לדבריהם במידה מסוימת של ספקנות.

מתן אמון כמעט מוחלט בדברי החיילים על ידי הפרקליטות הצבאית בולט בעיקר במקרים העוסקים בהריגתם של פלסטינים, כאשר החיילים טוענים שהירי בוצע לאחר שחשו שהם נמצאים בסכנת חיים. כך נימקה הפרקליטות

51. עמיחי כהן ויובל שני, צה"ל חוקר את עצמו - חקירת חשדות להפרת דיני מלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 93, דצמבר 2011, עמ' 72.

52. עדות הפצ"ר, עמ' 34. להרחבה בנוגע לתחקיר המבצעי ר' בצלם, חוסר אחריות, לעיל הערה 48, עמ' 39-41; כהן ושני, לעיל הערה 51, עמ' 68-72.

הצבאית 26 מתוך 60 מקרים שעסקו במותם של פלסטינים ושבם נמסר לבצלם שהתיק נסגר - או כלל לא נפתח - בעילת חוסר אשמה.

אין ספק כי חיילים עלולים למצוא עצמם במצבים של סכנת חיים במהלך פעילות מבצעית בגדה המערבית. ואולם טענתם של החיילים שהם חשו בסכנה כזו אינה מספיקה כדי להחליט שלא לנקוט נגדם צעדים כלשהם. לכל הפחות מחויבת הפרקליטות לוודא כי אכן נשקפה להם סכנת חיים ולא להסתפק בדברי החיילים עצמם. מעבר לכך, גם אם אכן נשקפה להם סכנת חיים, אין בכך כדי להצדיק מראש כל פעולה. יש לבדוק, למשל, האם הסכנה הייתה מיידית וחיובה ירי קטלני או האם עמדו בפני החיילים אפשרויות תגובה אחרות שאינן קטלניות, האם מוטלת על החיילים אחריות בגין כניסתם למצב של סכנת חיים ועוד.⁵³

טענתם של החיילים בנוגע לסכנת החיים שנשקפה להם חייבת להיבדק היטב בעיקר בשל העובדה שמדובר בחיילים חמושים ומוגנים היטב, שהוכשרו כדי להתמודד עם סיטואציות כאלה בדיוק. לכן, גם אם אכן נשקפה להם סכנת חיים, על הפרקליטות לבחון שאלות נוספות, החורגות מהאירוע הספציפי, כמו מה היו ההוראות שניתנו לחיילים - בכתב ובעל פה - והאם הן תואמות את ההוראות החוק? מהי אחריות המפקדים לכך שהחיילים מצאו עצמם במצב שבו חשו שנשקפת להם סכנת חיים? האם החיילים קיבלו הכשרה מספקת כדי להתמודד עם המצב שאליו נקלעו והאם עמדו בפניהם דרכים אחרות להתמודד עם מצב זה? שאלות כאלה ואחרות, העשויות להטיל אחריות רחבה יותר על החיילים ומפקדיהם, אינן נבחנות כלל.

בחלק מתשובותיה העלתה הפרקליטות הצבאית את הטענה בנוגע לסכנת החיים יחד עם הטענה שהחיילים ביצעו נוהל מעצר חשוד. הוראות הפתיחה באש מפרידות, בצדק, בין ירי במקרים של סכנת חיים ובין ירי באדם כחלק מביצוע של נוהל מעצר חשוד. אכן, לא ניתן לצפות מאדם שנשקפת לו סכנת חיים מיידית להפעיל את השלבים השונים של נוהל

מעצר חשוד: להורות לאדם המִסְכֵּן אותו לעצור, לירות ירי אזהרה באוויר ורק אז לכוון את הירי לעבר רגליו. כריכת שתי הטענות יחד כדי להצדיק את סגירת התיק מעלה חשש בנוגע לכנותה של הטענה שלחיילים נשקפה סכנת חיים.

מתשובות הפרקליטות הצבאית עולה גם כי, ככלל, היא מאפשרת לחיילים טווח רחב יחסית של טעות. כך, גם כאשר התברר בדיעבד שהאדם שנהרג לא סיכן את חי החיילים או שהוא כלל לא היה חמוש, מקבלת הפרקליטות את טענות החיילים בנוגע לסכנת החיים שנשקפה להם. במקרים אחרים, שבהם פלסטינים נהרגו כאשר החיילים ביצעו, לטענתם, נוהל מעצר חשוד - אשר אינו אמור להיות קטלני - מקבלת הפרקליטות הצבאית את טענת החיילים כי הפגיעה הקטלנית נעשתה בטעות.

ברור כי במהלך פעילות מבצעית עלולות להתרחש טעויות - הן בנוגע להערכת המציאות והן בנוגע ליישום של נהלים. ואולם נסיבות כאלה בוודאי מחייבות בחינה זהירה יותר של טענות החיילים. בין השאר, יש לבחון מה נעשה לפני היציאה לפעולה כדי להימנע מטעויות מסוג זה, מי אחראי להתרחשותן והאם נעשו מאמצים למנוע את הישנותן בעתיד. הפרקליטות הצבאית נמנעת גם מבדיקה כזו ומסתפקת בקביעה כי החיילים טעו.

חוסר ראיות

בחלק מהמקרים שבהם נימקה הפרקליטות את סגירת התיק צוין כי הוא נסגר "בהיעדר ראיות מספקות, ברף הנדרש בפלילים, להוכחת ביצוע עבירה בידי מי מחיילי צה"ל המעורבים". מתוך 111 מקרי מוות ומקרי אלימות, שהפרקליטות הצבאית נימקה את סגירתם או את החלטתה שלא לפתוח בחקירה לגביהם, 46 נסגרו בשל חוסר בראיות. ברוב המקרים נמנעה הפרקליטות מלפרט אילו ראיות היו חסרות. עם זאת, בחלק מהמקרים נמסר פירוט כזה ובמקרים אחרים קיבל בצלם את תיק החקירה, שבו ניתן היה לראות מהן הראיות בתיק.

53. לדרישות אלה ר', למשל, ע"פ 4191/05, ארנולד אלטגאוז נ. מדינת ישראל; ע"פ 6056/13, מוחמד שיבלי נ. מדינת ישראל.

הפרקליטות מרבה לציין, בעיקר בתיקי אלימות, כי המתלונן סירב למסור עדות במצ"ח או שהוא סירב להמשיך לשתף פעולה עם התהליך. ב-21 מתוך 35 תיקים שבהם מסרה הפרקליטות הצבאית לבצלם כי התיק נסגר או שהוחלט לא לפתוח בחקירה בעילה של חוסר ראיות סירב המתלונן למסור עדות במצ"ח.

לא פעם מטילה הפרקליטות הצבאית את האחריות לסגירת התיק על בצלם, כאשר הארגון היה זה שהפנה אליהם את התלונה מלכתחילה. כך, למשל, במכתב לבצלם מהתובע הצבאי, סגן הדר חגאי, הוא מלין על כך שמתלונן סירב למסור עדות על אלימות שהופנתה נגדו, יותר מחצי שנה לאחר שהוכה. בין השאר הוא ציין במכתבו כי "מדובר בבזבוז משאבים מקומם"⁵⁴. במקרים אחרים מחתה הפרקליטות הצבאית על כך שבצלם לא העביר אליה מסמכים רפואיים שנדרשו למצ"ח למרות כמה פניות שנעשו אל הארגון.

ואולם לרשותה של הפרקליטות הצבאית עומדים כל המשאבים הנדרשים כדי להגיע אל המתלוננים וכדי להשיג מסמכים רפואיים מבתי חולים בגדה. ברור שבנסיבות אלה הטלת האחריות בגין כישלונן של רשויות החקירה על בצלם - כאילו הוא היה רשות רשמית שזהו תפקידה - היא מופרכת. בצלם סייע בהגשת התלונות, אך האחריות לחקר האמת ולמיצוי הדין היא אך ורק של רשויות החקירה.

בשבעה מקרים לפחות מסרה הפרקליטות הצבאית לבצלם כי תיק החקירה נסגר ללא נקיטת הליכים משפטיים משום שחוקרי מצ"ח לא הצליחו לאתר את החיילים שאליהם התייחסה התלונה. ואולם המידע בנוגע למיקומם של חיילים אמור להיות ידוע לכל הפחות למפקדיהם, וניתן היה לצפות כי למשטרה הצבאית - הפועלת מתוך הצבא - תהיה גישה יחסית חופשית לחיילים ולבסיסי הצבא הרלבנטיים. העובדה שתיקי חקירה נסגרים בשל כישלונם של החוקרים לאתר את החיילים מעידה על חוסר מקצועיות, או על אי מתן סמכויות מספקות לחוקרים כדי שיוכלו למלא את תפקידם.

אין חולק על כך שהחלטה להעמיד אדם לדין פלילי חייבת להתבסס על רף ראיות גבוה, הטומן בחובו סיכוי משמעותי להוכיח את אשמתו של אותו אדם. אין גם חולק על כך, כפי שטוענים הגורמים הרשמיים, שחקירה של אירועים בגדה המערבית, בעיקר של אירועי ירי, עלולה להיתקל בשורה של קשיים אובייקטיביים: קושי להגיע לזירה, הנמצאת לעתים בשטח המוגדר "עוין"; קבורה מהירה של הגופה, או סירוב של המשפחה לאפשר את נתיחתה; קושי לאתר עדי ראיה שסיכוימו לדבר עם נציגי הצבא; קושי של עדים פלסטינים לזהות את החיילים, אשר פועלים פעמים רבות כשפניהם מכוסות ועוד.

אולם, קשיים אלה, כמו גם העובדה שהחקירות הפליליות שמנהלת מצ"ח כמעט שאינן מובילות לתוצאה אפקטיבית ולכן הפרקליטות הצבאית לא תוכל להשתמש בממצאיהן כדי להגיש כתב אישום נגד איש - ידועים לכל הגורמים הרשמיים מזה שנים ארוכות. למרות זאת, מערכת אכיפת החוק לא פעלה במשך השנים כדי לנסות להתגבר, ולו במעט, על קשיים אלה ולא ניסתה למצוא להם פתרונות. במקום זאת ממשיכה המערכת להיתלות בהיעדרן הקבוע של ראיות כדי להצדיק את סגירת תיקי החקירה, כאילו היה מדובר בנסיבות ייחודיות ומפתיעות של תיק זה או אחר.

54. מכתב לבצלם מסגן הדר חגאי, תובע צבאי, מיום 26.5.14.

ד. הפצ"ר כשלטון יחיד – היעדר מערכות פיקוח

נוסף על כך, הפצ"ר עצמו עדיין נושא בתפקיד הכפול, כך שבאופן שבו הוא נמצא בניגוד עניינים אם ההוראות שהוא עצמו אישר היו בסיס להפרות חוק. הפצ"ר טוען שתפקידו מקביל לזה של היועץ המשפטי לממשלה – אשר גם מייעץ למשרדי הממשלה וגם עומד בראש התביעה הכללית – אולם, כפי שציין פרופ' בנבנישתי, תפקידו שונה:

ההקבלה ליועץ המשפטי לממשלה אינה משכנעת מכיוון שהיועץ המשפטי לממשלה אינו קובע מראש מהן הנורמות שהוא דורש ממשרדי הממשלה השונים ליישם. אלה נקבעות בידי המחוקק ומפורשות בידי בתי המשפט. היה"מ גם לא חולש על הגוף שמוציא לפועל את הנחיותיו: אלה משרדי הממשלה השונים שעושים זאת. גם הפיקוח הציבורי על היה"מ הוא הדוק יותר, ונגזר גם מהאיזונים והבלמים בין לבין משרדי הממשלה השונים ומהביקורת הציבורית.⁵⁷

גם שני וכהן מצביעים על שורה של הבדלים בין תפקידו של הפצ"ר לזה של היועמ"ש. בין השאר הם מציינים כי הסיכוי של הפצ"ר להימצא בניגוד עניינים גבוה בהרבה מזה של היועמ"ש, שכן הייעוץ המשפטי שהוא אחראי עליו נוגע לעתים בשאלות של פגיעה בזכויות יסוד, ובעיקר בזכות לחיים: "הייעוץ בשאלות שכאלה עלול להוביל בשכיחות גבוהה לתוצאות מעשיות שתצטרך להיבחן גם בכלים פליליים. ניגוד העניינים הוא כאן, אפוא, ברמה גבוהה הרבה יותר". נוסף על כך, היועמ"ש עומד בראש מערכת גדולה בהרבה מזו של הפצ"ר, לכן "במקרה של ניגוד עניינים אישי ניתן להפריד ביתר קלות בין תפקיד הייעוץ לבין תפקיד אכיפת הדין. לעומת זאת הפצ"ר עצמו עוסק בייעוץ המשפטי הנוגע לפעולות צבאיות מסוימות, והוא שמקבל את ההחלטות בנוגע להעמדה לדין. ההפרדה בין שני כובעיו היא במקרים מסוימים בלתי אפשרית כמעט".⁵⁸

פיקוח אזרחי על מערכת אכיפת החוק הצבאית נחוץ כדי להבטיח את יעילותה, את תפקודה ואת חתירתה לעשיית צדק. אלא שהפיקוח האזרחי על המערכת אינו משיג מטרות אלה. דוברים רשמיים אמנם חוזרים ומדגישים את העובדה שהיועמ"ש ובית המשפט העליון מפקחים על עבודתה של המערכת. ואולם, הפיקוח של גורמים אלה לא נעשה – ואינו יכול להיעשות – ברמה המהותית.

בעיה מבנית: ריכוז סמכויות בידי הפצ"ר

החוק מעניק לפצ"ר סמכויות נרחבות ובלעדיות. פרופ' איל בנבנישתי הראה כיצד – בשונה מהמצב במערכת האזרחית – תפקיד הפצ"ר מגלם בתוכו את כל שלוש הרשויות, ללא הפרדה ביניהן:

לפצ"ר יש סמכויות חקיקה, שהרי הפצ"ר מתווה לצה"ל את גבולות המותר והאסור בלחימה (אמנם הוא עושה זאת על-פי המשפט הבינלאומי, אך כפי שמסמך הפצ"ר הנוכחי מעיד, הפצ"ר סובר שיש לו גמישות רבה בפרשנות הנורמות של המשפט הבינלאומי); לפצ"ר יש סמכויות ביצוע, כאשר הוא מנחה את הייעוץ המשפטי האופרטיבי לקראת ובעת הלחימה, ולבסוף, לפצ"ר יש סמכויות אכיפה וסמכויות מעין שיפוטיות כאשר הוא מחליט על חקירה, והחקירה או היעדרה קובעות את האפשרות להעמיד לדין על ביצוע עבירות.⁵⁵

הטענה הרשמית היא שבעיית ניגוד העניינים בתוך הפרקליטות הצבאית – אשר אחראית גם לייעוץ המשפטי וגם לאכיפת החוק – נפתרה עם הפרדת שתי המחלקות בשנת 2007. ואולם הפוטנציאל לניגוד עניינים עדיין קיים משום שהחילום משרתים באותה יחידה ומשום שהקידום של כולם תלוי באותו אדם – הפצ"ר.⁵⁶

55. פרופ' איל בנבנישתי, חובות הבדיקה והחקירה בדבר הפרות של דיני בלחימה בהחלות על מדינת ישראל, חוות דעת שהוגשה לוועדת טירקל, 13.4.11, בעמ' 24.

56. שם, בעמ' 28.

57. שם, בעמ' 24.

58. כהן ושני, לעיל הערה 51, בעמ' 92-94.

האם מנגנוני הפיקוח אכן מפקחים על המערכת?

ריכוז כזה של סמכויות בידיו של אדם אחד אינו רצוי לתפקודה של אף מערכת, והוא אף חמור יותר במקרה של מערכת אכיפת החוק הצבאית, שבה מנגנוני הפיקוח אינם עושים דבר כדי לוודא שהמערכת ממלאת את תפקידה המוצהר.

למרות שיש לו את הסמכות לכך, בפועל ממעט היועמ"ש להתערב בהחלטותיה של מערכת אכיפת החוק הצבאית. היועמ"ש גם נמנע מלקבל החלטות עצמאיות בנושאים הקשורים לתחומי הסמכות של הפרקליטות הצבאית בכלל ושל הפצ"ר בפרט. כך, בינואר 2009, לאחר "מבצע עופרת יצוקה", פנה בצלם ליועמ"ש ודרש את חקירתם של 20 מקרים שבהם התעורר חשד כי הצבא פעל בניגוד לחוק. הפניות נשלחו ליועמ"ש בשל מעורבות הפצ"ר עצמו בקביעת מדיניות הצבא במהלך הלחימה. ואולם היועמ"ש העביר מיד את כל הפניות לפצ"ר, קבע שהוא הגורם המוסמך לדון בהן והבהיר שמעורבותו של האחרון בקביעת ההוראות אינה מעוררת כל בעיה. פנייה דומה של שישה פרופסורים למשפטים ליועמ"ש נענתה בידי עו"ד רז נזרי מלשכת היועמ"ש. לדבריו, הפנייה הועברה להתייחסות הפרקליטות הצבאית, אשר הכינה חוות דעת מפורטת - שצורפה למכתב - ועמדתה מקובלת על היועמ"ש.⁵⁹ גם במסמך שהגיש היועמ"ש לוועדת טירקל הסתפק היועמ"ש בקביעה ש"האמור במסמך הפצ"ר לעניין זה מקובל על היועץ המשפטי לממשלה".⁶⁰

פרופ' בנבנישתי קבע כי "בפועל מסתפק היועמ"ש באצילה רחבה ומלאה של סמכותו בתחום החינוכי של דיני הלחימה

ובכך הוא מתפרק מחובתו".⁶¹ שני וכהן התייחסו גם הם להיעדר הפיקוח של היועמ"ש על עבודת הפצ"ר, הן בנוגע לאכיפת חוק והן באשר לייעוץ משפטי הניתן לצבא: *כיוון שמרכז הידע של המשפט ההומניטרי מצוי בידו הפרקליטות הצבאית, אין למעשה שום פיקוח אזרחי אמיתי על הדרך שבה הפרקליטות הצבאית מיישמת את המשפט הבינלאומי הן בתחום הייעוץ המשפטי הן בתחום החקירות. בשל כך, אין כל פיקוח אזרחי אמיתי על הדרך שבה הפרקליטות הצבאית מנהלת עניינים אלו. מבחינה חוקתית פנימית ישראלית, מדובר בתחום שבו הצבא זוכה ליתרון מובהק על פני הדרג האזרחי, וממילא לא ניתן לדבר בתחום זה על פיקוח יעיל של הדרג האזרחי על הדרג הצבאי.*⁶²

מעבר לכך, בעדותו בפני ועדת טירקל מסר שי ניצן כי היועמ"ש שותף לגיבוש מדיניותה של הפרקליטות הצבאית, וכי בינו ובין הפצ"ר מתקיימות התייעצויות שוטפות - הן בנוגע לקביעת המדיניות והן בהחלטות בתיקים הנתפסים כבעלי חשיבות. שיתוף פעולה זה הופך את הפיקוח שלו בדיעבד על החלטות הפצ"ר "לבעייתי בלשון המעטה".⁶³

בג"ץ הוא מנגנון הפיקוח השני על מערכת אכיפת החוק הצבאית שאליו מתייחסים הגורמים הרשמיים. ואולם ההתייחסות לבית המשפט העליון כאל מנגנון פיקוח היא מוטעית: זהו גוף שאנשים הרואים עצמם נכגעים יכולים לפנות אליו, מרצונם, מיוזמתם ובכספם, על בסיס מידע שבמקרים רבים נמצא רק בידי הצבא והפרקליטות הצבאית. בג"ץ אינו יכול ליזום בעצמו את הפיקוח על עבודת הפצ"ר.

59. מכתב מעו"ד רז נזרי, עוזר בכיר ליועץ המשפטי לממשלה, לפרופ' איל בנבנישתי, פרופ' יפה זילברשץ, פרופ' ברק מדינה, פרופ' קלוד קליין, פרופ' דוד קרצמר ופרופ' יובל שני מיום 13.9.09.

60. נייר העמדה מטעם היועמ"ש, סע' 5.

61. בנבנישתי, לעיל הערה 55, בעמ' 25.

62. כהן ושני, לעיל הערה 51, בעמ' 105.

63. שם, עמ' 104.

לבג"ץ לא היו הזדמנויות רבות לדון בהחלטות של הפצ"ר, שכן במהלך השנים הוגשו עתירות בודדות בלבד נגד מערכת אכיפת החוק הצבאית. לא בכדי מצוטטים במסמכים הרשמיים אותם שני פסקי דין כראיה לכך שבג"ץ מפקח על עבודת הפרקליטות הצבאית: אלה הם שני פסקי הדין היחידים הקיימים שבהם בג"ץ התערב בשיקול דעתו של הפצ"ר.

גם במקרים שבהם הוגשו לבג"ץ עתירות בנושאים טכניים, בעיקר בדרישה מהפצ"ר להכריע בתיקים המונחים זמן ממושך על שולחנו, הייתה תרומתו של בית המשפט שולית. על אף שניתן היה לצפות כי השופטים יזרזו את ההליך - שהתמשכותו היא שהביאה מלכתחילה להגשת העתירה - בפועל נמשך ההליך המשפטי עצמו זמן רב, לפעמים במשך שנים.⁶⁴

בהתחשב במציאות זו, יש לדחות את הטענה כי בישראל קיימת מערכת פיקוח אזרחית יעילה על עבודתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית. כפי שסיכם פרופ' בנבנישתי: *מנקודת מבט חוקתית פנים-ישראלית קשה להלום את האופן שבו המערכת האזרחית מתנערת מסמכויותיה ואחריותה בתחום דיני הלחימה כאשר היא אוצלת למערכת הצבאית את הסמכות הבלעדית להגדיר את כללי ניהול הלחימה, את כללי הבדיקה והחקירה, ואף את הליכי ההעמדה לדין והשפיטה. קיומה של שליטה אזרחית בצבא היא דרישה בסיסית בכל מדינה דמוקרטית. כדי לקיים שליטה זו נחוץ פיקוח אזרחי הדוק על כל תחומי הפעולה של הצבא.*⁶⁵

64. ר' למשל, ההליכים בבג"ץ 2295/15, סובחיה אבו רחמה ואח' נ. הפרקליט הצבאי הראשי ואח' ובבג"ץ 2303/04, אחמד מוחמד עווד ואח' נ. הפרקליט הצבאי הראשי ואח'.

65. בנבנישתי, לעיל הערה 55, בעמ' 25.

ה. בעיות בהתנהלותה של מערכת אכיפת החוק הצבאית

את התלונה. לבסוף, גם במקרים שבהם כבר הוגשה תלונה אצל השוטר - התברר בדיעבד כי לא תמיד היא הועברה למצ"ח.⁶⁶

מרגע שהתקבלה התלונה, אין למתלוננים כל דרך לגלות בעצמם מה עלה בגורלה. בדיון שנערך בנושא זה בוועדת טירקל, דרשו חבריה מהפצ"ר לקבוע מנגנון שבאמצעותו ניתן יהיה לעדכן את המתלוננים. הפצ"ר הסכים לכך ואף אמר כי "אני חושב שזו חובתנו לעדכן את המתלוננים וזה לא משנה אם קורבן או לא קורבן, זה לא רלוונטי. יש מתלונן צריך לשאוף לתת לו כמה שיותר מידע וכמה שיותר מהר, אני מקבל את זה בהחלט".⁶⁷ ככלל הידוע לבצלם, עד היום לא נעשה שינוי בנהלים והמצב נותר כשהיה.

מתלונן שתיק החקירה בנוגע לתלונתו נסגר, ומבקש לקבל את התיק כדי שיוכל להגיש ערר על החלטת הפצ"ר, צריך לפנות - בעברית - למדור פיקוח חקירות במצ"ח. כמה חודשים לאחר הפנייה הראשונית, ובדרך כלל אחרי כמה טלפונים ומכתבי תזכורת, מודיע מדור הפיקוח שהתיק מוכן ושניתן להגיע לבסיס מצ"ח בתל השומר ולצלמו. ברור שהתנהלות כזו כלל אינה אפשרית עבור המתלוננים, תושבי הגדה הפלסטינים. הם אינם מכירים את הנהלים, הידועים רק למי שמטפל באופן שגרתי בתיקי מצ"ח; לא תמיד הם דוברי עברית; הם לא יקבלו היתר כניסה לישראל לצורך צילום התיק; וגם אם יש בידם אישור כניסה לישראל - בוודאי שלא יאפשרו להם להיכנס לבסיס צבאי.

אמנם - כפי שטענו הפצ"ר, היועמ"ש ומפקד מצ"ח - כל מתלונן יכול לבקש מארגון זכויות אדם או מעורך דין שיגישו את התלונה בשמו ויתווכו בינו ובין הרשויות. ואולם מערכת אכיפת חוק ראויה אינה יכולה להתבסס באופן קבוע ומערכתי על סוכני משנה.

מערכת אכיפת החוק הצבאית מתאפיינת בשורה של בעיות המונעות ממנה להתנהל בצורה תקינה. בעיות אלה מאפיינות את המערכת כולה.

היעדר נגישות של מתלוננים אל מערכת אכיפת החוק

העמדה הרשמית גורסת שכל פלסטיני המבקש להתלונן נגד חיילים יכול לעשות זאת בקלות, באמצעות פנייה ישירה למצ"ח או בהגשת תלונה בכל אחת מתחנות המשטרה הפזרות בגדה המערבית.

בפועל, המציאות שונה בתכלית: פלסטיני המבקש להגיש תלונה נגד חיילים אינו יכול לעשות זאת בעצמו ואין לו גישה ישירה למערכת אכיפת החוק הצבאית. פלסטינים אינם יכולים להגיש תלונות ישירות במצ"ח, שכן למצ"ח אין בסיסים משלה בגדה המערבית ופלסטינים אינם מורשים להיכנס לישראל לצורך הגשת תלונה. מצ"ח ירושלים נמצא אמנם בתוך מחנה ענתות שבתוך שטח הגדה, אולם הוא ממוקם בתוך בסיס צבאי גדול, שפלסטינים אינם יכולים להיכנס אליו. לבצלם לא ידוע ולו על מקרה אחד שבו פלסטיני הצליח להיכנס לבסיס זה ולהגיש תלונה. מובן שאיכותה של החקירה נפגעת כאשר המידע הראשוני אינו מגיע מהמתלונן עצמו אלא מגורם מתווך.

פלסטינים יכולים להגיש תלונות אצל שוטרים במת"קים או בתחנות משטרה בגדה המערבית, אולם גם ביצוע פעולה פשוטה זו רצוף קשיים. מהניסיון ארוך השנים של בצלם עולה כי שעות הנוכחות של השוטר במת"ק אינן ידועות מראש - לא לפלסטינים ולא לעובדי המת"ק. גם במקרים שבהם המידע קיים ונמסר למבקשים להתלונן, אין שום ערובה לכך שהשוטר אכן יהיה במת"ק במועד המובטח. יתרה מכך, במקרים שבהם השוטר נמצא, לא פעם נאלצים הפונים להמתין שעות ארוכות עד שיוכלו להגיש את התלונה. במקרים אחרים השוטר אמנם נמצא במת"ק, אולם הוא אינו דובר ערבית ובמקום אין מתורגמן, כך שלא ניתן להגיש

66. ר' גם, בין השאר, דו"ח יש דין, לעיל הערה 44, עמ' 36-40.

67. עדות הפצ"ר, עמ' 34.

היעדר שקיפות

במסגרת דיון שהתפתח בנוגע לעדכון המתלוננים והארגונים הפונים בשמם ציין הפצ"ר ש"אני בעד שקיפות"⁶⁸ אלא שהמצב בפועל מעיד אחרת: הפרקליטות הצבאית פועלת במחשכים, היא מסרבת להעביר מידע על התיקים שבהם היא מטפלת ושעליהם היא אחראית, וככלל דומה שהיא רואה עצמה פטורה מחובת דיווח כלשהו לציבור על עבודתה.

מערכת אכיפת החוק הצבאית כופה על המתלוננים לפנות אליה באמצעות נציגים - ארגוני זכויות אדם או עורכי דין - אולם היא מערימה אינספור קשיים על נציגים אלה בניסיונם להשיג מידע עבור המתלוננים. הן מצ"ח והן הפרקליטות הצבאית פועלות בחוסר שקיפות וכל ניסיון להשגת מידע מהן כרוך בפניות חוזרות ונשנות, כאשר במקרים רבים המידע שמתקבל מהן בסופו של דבר הוא חלקי בלבד.

כמעט בלתי אפשרי להשיג נתונים מלאים בנוגע לעבודתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית. במהלך השנים פנה בצלם פעמים רבות לפרקליטות הצבאית ולדובר צה"ל בבקשה לקבל נתונים סדורים על עבודתה של מערכת זו. בין השאר ביקש בצלם לדעת מה מקור התלונות שהוגשו למצ"ח, כמה מהן הובילו לחקירות ומה עלה בגורלן: כמה נסגרו בלא כלום, בכמה הוחלט להגיש כתבי אישום ומה היו תוצאות המשפט במקרים אלה. בצלם גם ביקש לקבל נתונים על טיפול בחקירות בהתאם לנושא החקירה - מוות, אלימות ועוד - וכן נתונים בחלוקה לפי שנים. התשובות שהתקבלו היו חלקיות ורצופות סתירות.

הפנייה האחרונה של בצלם בעניין זה נעשתה במאי 2015, לדובר צה"ל, לפי חוק חופש המידע. גם במקרה זה התקבלה תשובה חלקית, שהתבססה על מידע מהפרקליטות הצבאית בלבד, תוך התעלמות מנתונים שקיימים במצ"ח ובבתי המשפט הצבאיים. הטענה העיקרית של דובר צה"ל הייתה שרוב הנתונים אינם קיימים במערכת הממוחשבת של הפרקליטות הצבאית, לכן איתור הנתונים לשנים 2007-2000

יהיה "כרוך בקושי של ממש". זאת למרות שהפצ"ר סיפק נתונים דומים לוועדת טירקל ולמרות שנתונים דומים נמסרו לבצלם ולארגונים אחרים במהלך השנים. לגבי הנתונים מאז 2008, ציין דובר צה"ל כי הפירוט שביקש בצלם יהיה כרוך "בהקצאת משאבים בלתי סבירה בשל הבדיקה הפרטנית שתידרש". להערכת דו"צ "יידרשו כ-530 שעות לשם איתור המידע המבוקש", לכן הם דוחים גם בקשה זו.⁶⁹

דובר צה"ל הסכים להעביר לבצלם נתונים חלקיים בלבד, שאינם מאפשרים לבחון את דרכי עבודתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית. בעזרת נתונים חלקיים אלה לא ניתן לבחון את שרשרת קבלת ההחלטות, החל בקבלת התלונה ועד לסיום הטיפול בתיק; לא ניתן לדעת מה עלה בגורלן של חקירות מצ"ח, למעט בתיקים הבודדים שבהם הוגשו כתבי אישום; ולא ניתן לדעת מה היו השיקולים של הפרקליטות בהחלטתה לסגור את התיק או להגיש כתב אישום. נוסף על כך, לא ניתן לדעת מה היה משך זמן הטיפול בכל אחד מהמקרים, ובכלל זה כמה זמן נמשכה החקירה וכמה זמן חלף ממועד סיום החקירה ועד לקבלת ההחלטה בפרקליטות הצבאית.

הטענה שהנתונים אינם נמצאים במערכת הממוחשבת מעידה על התפיסה הבעייתית של מושג השקיפות בקרב מערכת אכיפת החוק הצבאית, שכן היא זו שמכריעה איזה מידע יוזן למחשב מלכתחילה. העובדה שהפרקליטות הצבאית מזינה נתונים כה חלקיים למערכת, מעידה כי לתפיסתה זהו המידע היחיד שעליה לספק לציבור. יתרה מכך, היא גם מעידה על בחירה מודעת מראש שלא לנתח את הנתונים ולא להסיק מסקנות העשויות לשפר את המערכת.

גם השגת מידע על תיק ספציפי כרוכה בקשיים רבים: כדי לקבל העתק של תיק מצ"ח, על הארגון או עורך הדין לצרף ייפוי כוח, תחום על ידי עורך דין. גם אז יכולים לחלוף חודשים ארוכים עד לקבלת התיק. במאי 2008 הגישו הארגונים המוקד להגנת הפרט ויש דין עתירה לבג"ץ,

68. שם, עמ' 13.

69. מכתב לבצלם מדובר צה"ל מיום 30.8.15.

מעבר לכך שלדרישה זו אין כל בסיס בחוק, יש לזכור שלמתלוננים פלסטינים אין כל אפשרות לפנות למערכת אכיפת החוק הצבאית בעצמם. למרות זאת, הפרקליטות לעניינים מבצעיים לא נסוגה מדרישה זו ועד היום היא מסתפקת בתשובות לא מנומקות לפניות בצלם, למעט במקרים שבהם הארגון מצרף ייפוי כוח, שגם אז פעמים רבות התשובות נשלחות רק לאחר פניות חוזרות ונשנות. המשמעות של התנהלות זו היא שכל מתלונן חייב להיות מיוצג על ידי עורך דין, גם אם ברצונו רק לקבל עדכון על הטיפול בתיק או אפילו רק כדי לדעת האם התיק נסגר.

בעדותו בפני ועדת טירקל מסר הפצ"ר כי הפרקליטות הצבאית כותבת חוות דעת מפורטות מאוד כשהיא סוגרת תיק חקירה. לדבריו, חוות הדעת מכילות "הרבה מאוד עמודים. מפרטים את הדברים, אלה תיקים שמאוד מאוד חשובים לנו. חשוב שיהיה לנו הסבר מקיף, קודם כל לעצמנו. וגם למפקדים".⁷⁰ הפצ"ר אף הוסיף שחוות דעת אלו מועברות לארגונים. ואולם חוות דעת אלה, אם הן בכלל קיימות, מעולם לא הועברו לבצלם או לארגונים אחרים.

סחבת קיצונית

הטיפול בתלונות נמשך חודשים ארוכים ולפעמים אף שנים ממועד האירוע. העיכובים נגרמים במצ"ח ובפרקליטות הצבאית כאחד. ראשית, החקירות עצמן נמשכות זמן רב בשל הקושי בתיאום גביית העדויות מפלסטינים ומחיילים, כפי שתואר לעיל. שנית, הפרקליטות הצבאית מעכבת גם היא את החלטותיה. למעט במקרים שבהם היא מורה על פתיחת חקירה מיידית, חולף זמן רב עד שהיא מחליטה האם בכלל לפתוח בחקירה, לעתים בשל הצורך לחכות לתוצאות התחקיר המבצעי ולפעמים בשל עיכובים אחרים. גם במקרים שבהם נפתחה חקירה ואף הסתיימה, יכולים לחלוף חודשים ושנים עד שהפרקליטות הצבאית מקבלת את ההחלטה על המשך הטיפול בתיק.

בעקבות עיכובים ממושכים בהעברת חומרי חקירה, היכולים להגיע לשנים, ובשל סירובה של מצ"ח להעביר לנפגעים חומר חקירה כאשר הם מבקשים להגיש תביעה אזרחית נגד המדינה או כאשר מתנהלת כבר תביעה כזו.⁷⁰ בדיון שהתקיים בדצמבר 2009 דרש בית המשפט מהמדינה לגבש נוהל מסודר להעברת חומרי חקירה ומחק את העתירה. הנוהל, הנושא את הכותרת "טיפול בבקשת גורם חיצוני לעיין בחומר חקירה שנאסף ע"י מצ"ח", נמסר לאחר כחצי שנה, ובו נקבע כי מצ"ח תפעל לסיים את ההליך בתוך 75 ימים ואם בתוך 90 ימים לא יסתיים הטיפול, יעודכן הפונה. נוסף על כך נקבע כי מצ"ח לא תמסור חומרי חקירה כאשר מתנהל הליך משפטי כלשהו. בעקבות זאת שבו הארגונים ופנו לבג"ץ בדרישה שתביעה אזרחית לא תמנע קבלת חומרי חקירה ושמצ"ח תקבע לוחות זמנים קצרים יותר, שיאפשרו למתלוננים לממש את זכויותיהם באופן אפקטיבי.⁷¹

מצ"ח לא עומדת גם בלוחות הזמנים שקבעה היא עצמה בנוהל קבלת חומר החקירה. בנוסף על כך, במקרים רבים העתקי תיקי המצ"ח הנמסרים לארגונים כדי לצלמם אינם שלמים; לפעמים חסרים בהם מסמכים חשובים יותר ולעתים פחות. הניסיונות להשיג את המסמכים החסרים נמשכים לרוב חודשים ארוכים נוספים, ובחלק מהמקרים בצלם יותר מראש על השגתם.

גם קבלת מידע מהפרקליטות הצבאית כרוכה בתכתובת ממושכת, שבסופה מוסרת הפרקליטות תשובה לקונית בנוגע לגורלו של התיק. השגת המידע מהפרקליטות הצבאית הייתה קלה יותר בעבר: במהלך האינתיפאדה הראשונה קיבל בצלם מכתב מנומק בכל תיק שהטיפול בו הסתיים. זמן קצר לאחר הקמתה של הפרקליטות לעניינים מבצעיים, בשנת 2007, החלה זו לדרוש מבצלם ומארגונים אחרים להציג ייפוי כוח חתום על ידי עורך דין כדי להעביר להם את המידע, בטענה שהיא מבקשת להגן על הפרטיות של המתלוננים או של עדים בתיק.

70. בג"ץ 4194/08, אלורדיאן ואח' נ. מפקד המשטרה הצבאית החוקרת ואח'.

71. בג"ץ 6477/11, המוקד להגנת הפרט ואח' נ. מפקד המשטרה הצבאית החוקרת ואח'.

72. עדות הפצ"ר, עמ' 10.

ניתן להגיש כתב אישום בתוך 180 יום (למעט בעבירות מסוימות)⁷⁴ וכנגד חיילי מילואים יש להגיש כתב אישום בתוך שנה (גם כאן - למעט בעבירות מסוימות).⁷⁵ כשפג תוקף החוק כלפיהם, מאבדת הפרקליטות הצבאית את הסמכות לדון בתיקים שבהם היו מעורבים החיילים-לשעבר ועליה להעביר את הטיפול בתיקים לפרקליטות האזרחית. בפועל, הפרקליטות הצבאית אינה עושה זאת, ובמשרדה ישנם כיום מאות תיקים שאין לה כל סמכות לדון בהם.

בית המשפט העליון נדרש לנושא זה בעתירה שהגיש בצלם נגד הפרקליט הצבאי הראשי, בדרישה כי יקבל החלטה בתיק הריגתו של סמיר עווד. בדיון, שהתקיים כשנתיים לאחר מותו של עווד, הביעו השופטים מורת רוח מהתמשכות ההליכים, בעת שהחיילים היורים כבר השתחררו משירותם. זאת בייחוד כאשר התברר לשופטים ששני החשודים המרכזיים השתחררו משירות החובה חצי שנה ושנה לפני מועד הדיון, ושמועדי שחרורם היו ידועים לפרקליטות מראש. במהלך הדיון עלתה גם סוגיית סמכותו של הפצ"ר לקבל החלטות בתיקים הנוגעים לחשדות לעבירות שביצעו חיילים שהשתחררו זה מכבר ויצאו מתחולת חוק השיפוט הצבאי. עו"ד אבינועם סגל-אלעד, מטעם פרקליטות המדינה, אמר כי הפרקטיקה הנוהגת כיום היא שאם הפצ"ר יגיע למסקנה שאין בתיק ראיות להעמדה לדיון הרי שהפרקליטות הצבאית היא זו שצריכה לקבל את ההחלטה על סגירת התיק. השופטים לא קיבלו טענה זו. השופטת דפנה ברק-ארז אמרה כי "גם החלטה לסגור תיק צריכה להתקבל בסמכות", והשופט אורי שהם הוסיף: "איזו רלוונטיות יש להחלטת הפצ"ר? הוא לא האיש שצריך לקבל החלטה... הם לא בסמכותו והוא לא הגורם המחליט. זה מצריך עיון". השופטים הורו על צירופה של פרקליטות המדינה כמשיבה בתיק.⁷⁶

בחינה של תיקי החקירה שנפתחו בגין מקרי מוות של פלסטינים, מאז תחילת האינתיפאדה השנייה ועד לשינוי המדיניות באפריל 2011, מעידה על זמן הטיפול הממושך בתלונות. ב-44 מהמקרים שלגביהם פנה בצלם לפרקליטות הצבאית נפתחה חקירת מצ"ח. ב-41 המקרים שבהם ידוע לבצלם מועד הפתיחה בחקירה, לקח לפרקליטות הצבאית, בממוצע, 525 ימים (כמעט שנה וחצי) כדי להורות על פתיחה בחקירה. מתוך תיקים אלה, ב-28 מקרים ידוע לבצלם מועד סיום הטיפול בתיק, והזמן הממוצע שחלף לצורך קבלת החלטה זו הוא 1,163 ימים (כשלוש שנים וחודשיים). הזמן הממוצע שחלף ממועד האירוע ועד לסיום הטיפול בתיק ב-31 התיקים שבהם המידע ידוע לבצלם עומד על ארבע שנים.

ועדת טירקל המליצה להגביל את משך הטיפול בתלונה מרגע ההחלטה לפתוח בחקירה ועד להחלטה על אופן הטיפול בתיק. ועדת צ'חנובר, שמונתה כדי ליישם המלצה זו, קבעה כי משך החקירה יוגבל לתשעה חודשים, אך ניתן יהיה להאריכו בשלושה חודשים נוספים. על הפרקליט לקבל החלטה בתוך תשעה חודשים מתום החקירה, ובתיקים מורכבים - לרבות אירועי מוות - כעבור שנה. באישור הפצ"ר, ניתן יהיה להאריך תקופות אלה בכמה חודשים נוספים.⁷³

המלצות אלה, גם אם ייושמו, עדיין קובעות פרק זמן ממושך מדי לטיפול בתיקים. אין זו בעיה תיאורטית, אלא התנהלות הפוגעת ישירות באיכות החקירה וביכולת להגיע לחקר האמת. מעבר לבעייתיות בגביית העדויות ובהשגת הראיות הרלוונטיות כעבור זמן רב, כפי שנסקר לעיל, ישנם היבטים נוספים להתמשכות הטיפול בתיקים. חוק השיפוט הצבאי חל על חיילים בשירות סדיר או מילואים, והוא ממשיך לחול עליהם בנוגע לעבירות שביצעו במהלך שירותם - אולם לא בלי הגבלה. כנגד חיילים ששחררו משירות סדיר

73. דו"ח צוות היישום, צוות לבחינה וליישום הדו"ח השני של הוועדה הציבורית לבדיקת האירוע הימי מיום 31.05.10 בנושא הבדיקה והחקירה בישראל של תלונות וטענות בדבר הפרות של דיני הלחימה על-פי המשפט הבין-לאומי, אוגוסט 2015, בעמ' 23-24.

74. חוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955, סע' 6.

75. שם, סע' 11.

76. בג"ץ 2303/14, אחמד מוחמד עווד ואח' נ. הפרקליט הצבאי הראשי ואח', דיון מיום 11.12.14.

לאחר האירוע, כאשר זיכרונם של העדים כבר היטשטש וראיות נעלמו. בכך נפגעת האפשרות להליך שיאפשר את בירור האמת עבור המתלוננים ומשפט הוגן לנאשמים.

מערכת אכיפת חוק הפועלת בצורה כה אטית ובלתי יעילה אינה יכולה להרתיע חיילים מביצוע עבירות, שכן ברור להם שדבר לא יקרה אם יעברו על החוק ויפגעו באחרים.

קיום הליך כה ממושך אינו מאפשר עשיית צדק. ראשית, משך הזמן הנדרש למערכת אכיפת החוק לטפל בתיק, במקביל לקושי לקבל תשובות ענייניות ומהותיות בנוגע לשלב הטיפול בו, גורם להתשה של המתלוננים ושל הפונים בשמם. בהליך כזה, יהיו מי שיפרשו באמצע התהליך או יוותרו על שלבים נוספים כמו הגשת ערר, בעוד אחרים יוותרו מראש על הגשת תלונה. שנית, אם אכן יוחלט להעמיד את החיילים המעורבים לדין, יקרה הדבר זמן רב

החוקרים בעיקר ככתבנים שאינם חותרים לחקר האמת, גם כאשר מתגלות סתירות בין דברי החיילים עצמם, או בינם ובין דברי המתלוננים.

תיק החקירה מגיע לפרקליטות לעניינים מבצעיים, שמערכת השיקולים שלה כמעט מכתובה מראש את סגירת התיק בלא כלום. תיקים רבים נסגרים בעילה של "חוסר אשמה" - משום שהפרקליטות פשוט מקבלת את גרסאותיהם של החיילים החשודים בביצוע העבירה, לרוב בהיעדר ראיות כלשהן. נוסף על כך, הפרקליטות - המלווה את החקירות מתחילתן ומפקחת עליהן - לא עשתה דבר במהלך השנים כדי לשפר את איכותן ובמקום זאת היא מסתפקת בחקירות הרשלניות שמנהלת מצ"ח כדי לקבל החלטות בתיק. בנסיבות אלה, סגירה של תיקים רבים מהטעם של היעדר ראיות היא צפויה, שהרי אם מראש לא נעשה ניסיון רציני להשיג, ברור שלא ניתן יהיה לבסס עליהן תיק פלילי.

במקרים רבים אחרים מחליטה הפרקליטות לעניינים מבצעיים לא לפתוח כלל בחקירה פלילית. לעיתים מנמקת זאת הפרקליטות בעילה של "חוסר אשמה" - גם כאן בהתבסס על גרסאות החיילים. ולעיתים, במקרים שבהם נהרגו פלסטינים, בטענה שמדובר ב"אירועי לחימה" - חריג המעניק פטור גורף לחיילים מפני חקירות פליליות, הרבה מעבר לזה הניתן במשפט ההומניטארי הבינלאומי.

מערכת אכיפת החוק הצבאית שואבת לגיטימציה גם מקיומם לכאורה של מנגנוני פיקוח מתוך המערכת האזרחית בדמות היועמ"ש ובית המשפט העליון, האמורים לפקח על עבודת הפצ"ר - המחזיק בידו סמכויות נרחבות - בפרט, ועל עבודת הפרקליטות הצבאית בכלל. ואולם, היועמ"ש בוחר להאציל את רוב סמכויותיו לפצ"ר ונמנע מלהתערב בהחלטותיו. באשר לבית המשפט העליון, הרי שהוא אינו אמור מלכתחילה לשמש כמנגנון פיקוח - ובמקרים המעטים שבהם נדרש לנושא, בדרך כלל הוא העדיף שלא להתערב.

מערכת אכיפת החוק הצבאית מתאפיינת גם בשורה של בעיות בהתנהלותה היומיומית: המערכת כלל אינה נגישה למתלוננים הפלסטינים, אשר אינם יכולים להגיש בעצמם

מערכת אכיפת החוק הצבאית הקיימת אינה מאפשרת עשיית צדק, משום שהיא פוטרת בפועל את הנושאים באחריות לביצוע העבירות - מעצבי המדיניות, קציני הפרקליטות, מנסחי הפקודות והחיילים עצמם - ממתן דין וחשבון על פגיעות בפלסטינים ועל הפרות של החוק. לכן, כל שמערכת כזו יכולה לספק הוא מראית עין של עשיית צדק.

תפקידה של מערכת אכיפת החוק הצבאית הוגדר מלכתחילה באופן מצומצם: היא אמורה לחקור רק אירועים נקודתיים, שבהם קיים חשד שחיילים פעלו בניגוד לפקודות או להוראות שניתנו להם. המערכת אינה חוקרת כלל את הפקודות עצמן ואת אחריותם של קובעי המדיניות ושל נותני ההוראות. כך מכוונת המערכת רק כלפי חיילים בדרגים הנמוכים, בעוד בכירים בדרג המדיני או בדרג הצבאי - ובכללם הפרקליט הצבאי הראשי - פטורים מראש מאחריות. משכך, גם אם הייתה המערכת עומדת במשימה שהוטלה עליה, תועלתה באכיפת הדין הייתה נותרת מוגבלת.

אלא שבחינת תפקודה של מערכת אכיפת החוק הצבאית מעיד שהיא אינה חותרת גם לביצוע משימה מוגבלת זו: בכ-70% מהתלוננות נסגר התיק בלא כלום, או שכלל לא נפתחת בו חקירה. רק כ-3% מהתלוננות הובילו להגשת כתבי אישום נגד חיילים בגין פגיעה בפלסטינים. מסמך זה, שנכתב על בסיס כמויות מידע עצומות שצבר בצלם במהלך יותר מ-25 שנות עבודה, מצביע על הכשלים המבניים העומדים בבסיס יכולתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית לטפל בנפח נכבד של תיקים, אך לסגור את רובם המוחלט בלא כלום:

חקירות מצ"ח נערכות באופן רשלני, אשר אינו מאפשר לחוקרים להגיע לחקר האמת. במסגרת החקירה, כמעט שלא נעשה מאמץ להשיג ראיות חיצוניות והמערכת נתלת שוב ושוב בקיומם של קשיים הידועים למערכת כבר שנים ארוכות ושאינן כל ניסיון לפותרם. במקום ראיות, החקירות מתבססות באופן כמעט בלעדי על עדויות של חיילים ושל פלסטינים. למרות זאת, מתיקי החקירה ניכר כי חוקרי מצ"ח מתקשים בגבייתן ובמקרים רבים הן נגבות רק חודשים ארוכים לאחר האירוע. במהלך גביית העדויות מתפקדים

כתבה הוועדה כי היא ממליצה ליישם חלק מהמלצות ועדת טירקל כלשונן, כי יישום המלצות אחרות יהיה תלוי בהקצאת משאבים נוספת ולגבי כמה המלצות נוספות הציעה הוועדה שינויים קלים. בסיכום דבריה מדגישה הוועדה כי הדו"ח שהגישה אינו סוף פסוק וכי בחלק מהנושאים נדרשת עוד עבודה. לכן היא ממליצה כי יוקם גוף נוסף שיעקוב אחר יישום המלצות שלה.

כך, דו"ח אחר דו"ח, ועדה אחר ועדה, עצם הדיון יוצר, לכשעצמו, תנועה מדומה של שינוי ושל שיפור המערכת. תנועה מדומה זו מאפשרת לגורמים מתוך המערכת ומחוץ לה להתבטא בנוגע לחשיבותה של המטרה המוצהרת של אכיפת החוק על חיילים, בזמן שהשכלים המהותיים נותרים בעינם ורוב התיקים ממשיכים להיסגר בלא כלום.

מראית העין של מערכת מתפקדת מאפשרת, בין השאר, לגורמים הרשמיים בישראל לדחות טענות על כך שישראל אינה אוכפת את החוק על חיילים שפוגעים בפלסטינים. כך מבטיחה המדינה כי מערכת אכיפת החוק הצבאית תיוותר רק בידי הצבא, שיוכל להמשיך במדיניות החקירות שלו, במסגרתה נחקרים (לאאורה) הדרגים הזוטרים בלבד, בעוד הדרגים הבכירים - בצבא ומחוץ לו - פטורים ממתן דין וחשבון להפרות של החוק שבוצעו בחסותם.

מראית העין גם מצליחה לתת לגיטימציה - בישראל ובעולם - להמשך הכיבוש. היא מקלה על דחייתה של הביקורת על עוולות הכיבוש, בזכות מצג השווא ולפיו גם בעיני הצבא מעשים מסוימים הם בלתי ראויים ולראיה - הם כבר נחקרים על ידיו. בכך מצליחה המדינה לשמור לא רק על התפיסה של מערכת אכיפת חוק ראויה וערכית, אלא גם על דימוי המוסרי של הצבא, שפועל נגד התרחשותם של אותם מעשים (שהוגדרו כ"חריגים"), ואף מקיים לצורך כך מערכת ענפה ומקצועית.

לחקירה אמיתית ואפקטיבית, שתחתור לגילוי האמת, יש חשיבות מהותית. מבחינת הקורבנות - מערכת כזו תעשה צדק בכך שהיא תביא לנקיטת צעדים נגד מי שאחראי לפגיעה בחייהם ובגופם; מבחינת האינטרס הציבורי -

תלונות במצ"ח והם תלויים בארגוני זכויות אדם או עורכי דין שיגישו את התלונות עבורם. הטיפול בכל תלונה נמשך חודשים ארוכים ואף שנים, כאשר לא פעם החיילים נגדם הוגשה התלונה כבר יצאו מתחולת חוק השיפוט הצבאי. הן מצ"ח והן הפרקליטות הצבאית פועלות בחוסר שקיפות והשגת מידע מהן - הן בנוגע לתלונה שהוגשה והן בנוגע למידע כללי על עבודתן - כרוכה בפניות חוזרות ונשנות.

זו המערכת שגורמים רשמיים מציגים ברחבי העולם ובישראל כדי להוכיח את טענתם שהצבא עושה כל שביכולתו כדי לחקור תלונות נגד חיילים האחראים לפגיעות בפלסטינים ולהעמידם לדין. גורמים בכירים מתהדרים ביעילותה של מערכת זו ובערכיה, והודפים כל ביקורת מהותית. זאת למרות שאופן תפקודה של המערכת ותוצאות עבודתה ידועים היטב לגורמים הבכירים בצבא ומחוצה לו.

במהלך השנים נעשו אמנם כמה שינויים במערכת אכיפת החוק הצבאית, אולם אלה נועדו בעיקר לחיזוק מראית העין של המאמץ להגיע לחקר האמת ולא לפתרון הבעיות המהותיות.

בהקשר זה יש לבחון את הדיונים של ועדת טירקל ואת המלצותיה. הוועדה, שפרסמה את המלצותיה כבר לפני שלוש שנים (פברואר 2013), המליצה על שורה של תיקונים במערכת אכיפת החוק הצבאית. בין השאר, המליצה הוועדה על תיקוני חקיקה שיכללו חקיקה נגד פשעי מלחמה ושל אחריות פלילית של מפקדים על מעשי פקודיהם, על שיפור בשיטות העבודה של מצ"ח ושל הפרקליטות - כולל קביעת לוחות זמנים קצרים יותר לטיפול, הקמת יחידת מצ"ח ייעודית לטיפול בתלונות של פלסטינים, שקיפות רבה יותר בעבודת הפרקליטות ושורה של צעדים לחיזוק עצמאות הפצ"ר. יישום המלצות אלה, שכבר החל, עשוי לשפר את מראית העין שמייצרת המערכת הקיימת, אולם לא יביא לתיקון הפגמים המהותיים המאפיינים את מערכת אכיפת החוק הצבאית.

לאחר ועדת טירקל, הקימה הממשלה את ועדת צ'חנובר, שהגישה את המלצותיה באוגוסט 2015. דו"ח שהגישה

נכתב. אך בפועל, שיתוף הפעולה עם מערכות האכיפה והחקירה הצבאית לא מביא צדק, אלא רק מעניק לגיטימציה למשטר הכיבוש ומסייע בהכשרתו.

בצלם בוחר שלא לתרום עוד למצג השווא שבעבודתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית והוא אינו מתכוון להמשיך ולהפנות אליה תלונות. הניסיון שצברנו, שאת המסקנות הנגזרות ממנו סקרנו בדו"ח זה, הביא אותנו להכרה כי אין עוד תוחלת בקידום צדק והגנה על זכויות האדם באמצעות מערכת שתפקודה נמדד ביכולתה להוסיף ולטייח בהצלחה את הפרת הדין ולהגן על הפוגעים.

אנו נמשיך בעקביות לתעד את הפרות זכויות האדם שמבצעת ישראל בשטחים ולדווח עליהן. ואולם אנו מאמינים כי על מנת לנסות ולקדם את ההגנה על זכויות האדם בשטחים מה שנדרש כעת אינו עוד מאמץ לקדם חקירות כושלות שגם כך תמוסמסנה היטב על ידי משפטי הפרקליטות - כי אם הוקעתה של מערכת זו והצגתה כהווייתה.

מערכת אכיפת חוק אפקטיבית תצליח להרתיע חיילים וקצינים אחרים מביצוען של עבירות דומות ולמנוע פגיעות נוספות. זו הסיבה לכך שביסוס אחריות משפטית להפרת זכויות האדם ומתן דין וחשבון על הפרות כאלה מצויים בליבת הפעילות של ארגוני זכויות האדם בישראל ובעולם.

ואכן, במשך 25 שנים נהגנו לפנות אל מערכת אכיפת החוק הצבאית בדרישה לקיים חקירות נגד חיילים שנחשדו בפגיעה בפלסטינים, בניסיון לבסס אחריות ולמנוע את הישנותם של מקרים דומים. במהלך שנים אלה, פיתחה מערכת אכיפת החוק הצבאית ציפייה מארגוני זכויות האדם, ובהם בצלם, כי ישמשו כקבלן משנה של מערכת החקירות הצבאית: בעצם הגשת התלונות, בתיאום גביית העדויות, בהשגת מסמכים שונים ועוד.

על אף שזה אינו תפקידו של בצלם, אלא משימתה ואחריותה של המערכת עצמה, בחרנו לפעול כך ב-25 השנים האחרונות, בין השאר בתקווה שהדבר יסייע להשגת הצדק עבור הקורבנות ולביסוס הרתעה שתמנע הישנות של אירועים דומים. לו היה הדבר כך - מסמך זה לא היה

פניות בצלם לפרקליטות הצבאית ותוצאות הטיפול בהן בשנים 2000-2015

סה"כ	מגן אנושי	פגיעה ברכוש	מכות	פצועים	הרוגים		סטטוס הפניות
					אחרי אפריל 2011 (לאחר שינוי במדיניות החקירות)	עד אפריל 2011	
24	3	3	10	1	4	3	טרם הוחלט אם לפתוח בחקירה
182	2	12	30	47	9	82	לא נפתחה חקירה
69	2	10	37	4	15	1	בחקירה
343	15	46	199	38	13	32	התיק נסגר
39			1	7	24	7	בטיפול הפרקליטות
25		2	11	4	2	6	הוגש כתב אישום
13		3	5	4		1	הועבר לדין משמעתי
44	9	2	7	17	1	8	הפנייה לא אותרה
739	31	78	300	122	68	140	סה"כ

מקרים לדוגמה

הריגתו של ודיע סמארה

בן 15, ג'נין, נורה ב-6.9.07 ומת מפצעיו ב-10.9.07

האירוע

ודיע סמארה, נער בן 15, נורה בעורפו בכדור גומי ב-6.9.07 בג'נין. מתחקיר בצלם עולה כי באותו יום עמדו מספר כלי רכב של הצבא על הכביש הראשי המוביל לג'נין, סמוך לכניסה המזרחית לעיר. באזור זה ישנם מספר בתי ספר ומפעלים. עדי ראייה מסרו לבצלם כי תלמידים עמדו בשולי הכביש וחלקם יידו אבנים ובקבוקים ריקים לעבר החיילים והג'יפים. חלק מהחיילים רדפו אחרי התלמידים בג'יפים ואחרים השליכו לעברם רימוני הלם וירו גז מדמיע וכדורי מתכת מצופים גומי.

בסביבות השעה 11:00 בבוקר ראו העדים את אחד הג'יפים רודף אחרי כמה נערים. אחד מהם - ודיע סמארה - ברח לכיוון המפעל שבו היו העדים. לדבריהם, כאשר סמארה הגיע לשער, אחד החיילים שהיה בג'יפ ירה בראשו ממרחק של כעשרים מטר, ללא אזהרה. סמארה נפל. הצבא פינה אותו במסוק לבית החולים רמב"ם בחיפה, שם מת מפצעיו כעבור ארבעה ימים, ב-10.9.07. על פי התיעוד הרפואי, הוא נורה בעורפו מאחור בכדור מתכת מצופה גומי.

החקירה

כשבוע לאחר מותו, ב-18.9.07, פנה בצלם לפרקליטות הצבאית ודרש כי תיפתח חקירה של האירוע. בהתאם למדיניות החקירות שהייתה נהוגה אז בפרקליטות הצבאית, לפיה יש לבצע תחקיר מבצעי לפני קבלת ההחלטה האם לפתוח בחקירה פלילית, נמסר לבצלם כי הפנייה הועברה "לגורמי הצבא הרלוונטיים". הפרקליטות לא מסרה לבצלם כי התקבלה החלטה לפתוח בחקירה ורק מתכתובת מאוחרת יותר, ובעקבות פניות חוזרות ונשנות, הבין בצלם כי זו אכן נפתחה. עם סיום החקירה, הועבר התיק ממצ"ח לפרקליטות הצבאית, שהחזירה אותו למצ"ח להשלמת חקירה. במועד שאינו ידוע לבצלם העבירה הפרקליטות הצבאית את התיק לפרקליטות המדינה - ככל הנראה בשל יציאתו של החייל היורה מתחולת חוק השיפוט הצבאי.

באפריל 2014, כמעט שבע שנים לאחר האירוע, נמסר לבצלם מפרקליטות מחוז תל אביב כי "לאחר בחינה מעמיקה ויסודית של חומר החקירה בתיק שבנדון (לרבות תוצרי השלמת חקירה משמעותית שבוצעה בהוראתנו), על דעת המשנה לפרקליטת מחוז מרכז, הוחלט לסגור את התיק נגד החשוד... בעילת העדר ראיות מספיקות".

בצלם פנה למצ"ח וביקש לקבל את תיק החקירה. התיק שהועבר ממצ"ח הוא חסר: חלק מהעדויות המוזכרות בו כלל לא מופיעות בתיק (כולל עדויותיהם של החייל היורה ושל הנהג שישב לידו), ועדויות אחרות קטועות וחסרות.

מהחומרים שהועברו לבצלם עולה כי ישנן אי התאמות בין תשובות הפרקליטות הצבאית לבצלם לבין תיק החקירה. הפרקליטות הצבאית השיבה לבצלם ב-16.3.09 וב-4.2.10 כי התיק נמצא בהשלמת חקירה, אך מתיק החקירה עצמו עולה כי בין ה-5.3.08 ל-19.8.10 כלל לא נעשו בו פעולות חקירה. גם במאי 2013 מסרה הפרקליטות הצבאית לבצלם כי התיק נמצא בהשלמת חקירה, אולם מיומן החקירות ומתיק החקירה עולה כי פעולת החקירה האחרונה בתיק נעשתה יותר משנתיים קודם לכן, ב-15.2.11.

מתיק החקירה עולה כי החקירה נפתחה באופן רשמי ב-27.1.08, כמעט חמישה חודשים לאחר האירוע, אולם החקירה עצמה החלה רק לאחר כחודש. באופן חריג, פנה חוקר מצ"ח ישירות למת"ק ג'נין וביקש לזמן לעדות את ח'ליל סמארה, אביו של ודיע, שכלל לא היה עד ראייה לאירוע. במכתב ששלח, החוקר דרש מהאב לברר את פרטי העדים לאירוע ולהגיע לחקירה עם פרטיהם - כולל שמותיהם, מספרי תעודות הזהות שלהם ומספרי הטלפון שלהם. העדות עצמה, שנגבתה ב-28.2.08, לא נמצאת בתיק החקירה, אולם ביומן החקירות נכתב כי הוא מסר שבנו נורה מאחור בראשו, שהוא פונה לרמב"ם במסוק וכי הוא מת מפצעיו לאחר כמה ימים. ח'ליל סמארה גם מסר לחוקר שמות של שני אנשים שהיו עדים לאירוע, אך ללא מספרי הטלפון שלהם.

בימים שלאחר מכן ניסה החוקר לאתר את החיילים שהיו מעורבים באירוע. לאחר כמה ימים, ב-4.3.08, שלח לו קצין האג"ם של הגדוד, סרן עמית, דואר אלקטרוני שבו כתב כי "האירוע הינו אירוע אשר אירע במהלך מבצע חטיבתי בעיר ג'נין במהלכו ניתקל הכוח הגדודי בהפרות סדר רבות מצד הפלסטינאים ובכללם: זריקות אבנים וסלעים רבים על כוחותינו, זריקת מטענים לעבר הכוחות, ביצוע ירי. מפקד הכוח אשר פגע בזורק האבנים הייתי אני במסגרת תפקידי כקצין אג"ם (ביצעתי גם את הירי) - הנער זרק אבנים רבות על הרכב ונורה על ידי בירי גומי".

בשלב זה הופסקה החקירה והיא התחדשה רק באוגוסט 2010, כשנתיים וחצי לאחר מכן. בתיק החקירה אין הסבר לעובדה שהחקירה הופסקה לתקופה כה ממושכת. אולם במסמך שהגיש החוקר לבית המשפט לאחר חידוש החקירה, בבקשה לקבל את המסמכים הרפואיים של סמארה מבית החולים רמב"ם, נכתב כי החקירה הופסקה בשנת 2008 "עקב ביצוע תחקיר מבצעי" וכי הפרקליטות לעניינים מבצעיים ביקשה לאחרונה להמשיך את החקירה.

עם חידוש החקירה ניסה החוקר לתאם את גביית העדויות מסרן עמית ומנהג הג"פ אביתר, ששניהם בינתיים השתחררו כבר מהשירות הצבאי. בסופו של דבר נגבתה עדותו של מנהג אביתר ב-1.9.10 ושל סרן עמית ב-2.9.10. שתי העדויות לא מופיעות בתיק אך מדברי חוקר מצ"ח בעדויות אחרות המופיעות בתיק החקירה, עולה כי סרן עמית מסר בעדותו שהוא ירה כדור מתכת מצופה גומי מטווח של 40-50 מטרים.

לאחר חידוש החקירה שלח חוקר מצ"ח לשוטר במת"ק ג'נין בקשה "ליזמון וחקירת פלסטינאים". בבקשה פורטו שמותיהם של ארבעה אנשים, כולם תושבי אזור ג'נין, אולם החוקר לא מסביר מדוע הוא מבקש לגבות מהם עדות ומה הקשר שלהם למקרה. בכל מקרה, החוקר ניסה פעמים רבות לתאם את עדויותיהם - בכל פעם דרך אותו שוטר מת"ק - אולם ללא הצלחה. בחלק מהמקרים שוטר המת"ק לא ענה, במקרים אחרים הוא מסר שעדיין אין לו תשובה ובאחרים הבטיח שתשובה תתקבל למחרת. בסופו של דבר, עדותם של הפלסטינים לא נגבתה עד פברואר 2011, המועד שבו הסתיימה החקירה על פי יומן החקירות.

רק בתחילת אוקטובר 2010, לאחר נסיונות רבים, הצליח החוקר לשוחח עם סמ"ר שחף, שלדברי סרן עמית היה הקשור והיה אתו בג'י.פ. גם הוא השתחרר כבר משירותו הצבאי. לפי יומן החקירות, סמ"ר שחף אמר לחוקר כי הוא "זוכר את המקרה בו עמית 'דפק לילד כדור בראש'" ושהוא "לא מבין איך עמית לא חטף על הראש בזמנו וכי הוא שמח שיוכל לדפוק את המ"פ הקודם שלו". החוקר מציין ביומן החקירות כי הוא ענה לו "כי יש להתייחס לנושא ברצינות, להתייצב לחקירה ולספר את כל האמת ולא לשקר ולזלזל רק על מנת 'לדפוק' את מפקדו לשעבר". עדותו של סמ"ר שחף נגבתה ב-10.10.10.

לפי עדותו, שהועברה לבצלם רק בחלקה, "נכנסנו עם הסופה לתוך הסמטה, הילדים ברחו. עמית ירה מס' כדורי גומי בכל פעם, באיזשהו שלב בסמטה עשינו פרסה ויצאנו מאותו מקום מאיפה שנכנסנו. עשינו את זה בסביבות השלוש פעמים. זה קרה מס' פעמים ובפעם האחרונה הוא נסע, כנראה שהילדים ברחו, לא הסתכלתי והוא ירה כדור. לא ראיתי מה המרחק, אם הילד רץ, עמד, זחל, פתאום בא או לא, זהו, ירה כדור. יצאתי וראיתי מה שראיתי". סמ"ר שחף הוסיף כי כשהרכב עצר, "הילד היה במרחק של 5-10 מטר מהרכב". החוקר הקריא לו את עדותו של סרן עמית, אולם סמ"ר שחף ענה שאדם לא יכול להיירג מכדור מתכת מצופה גומי ממרחק של 40-50 מטרים.

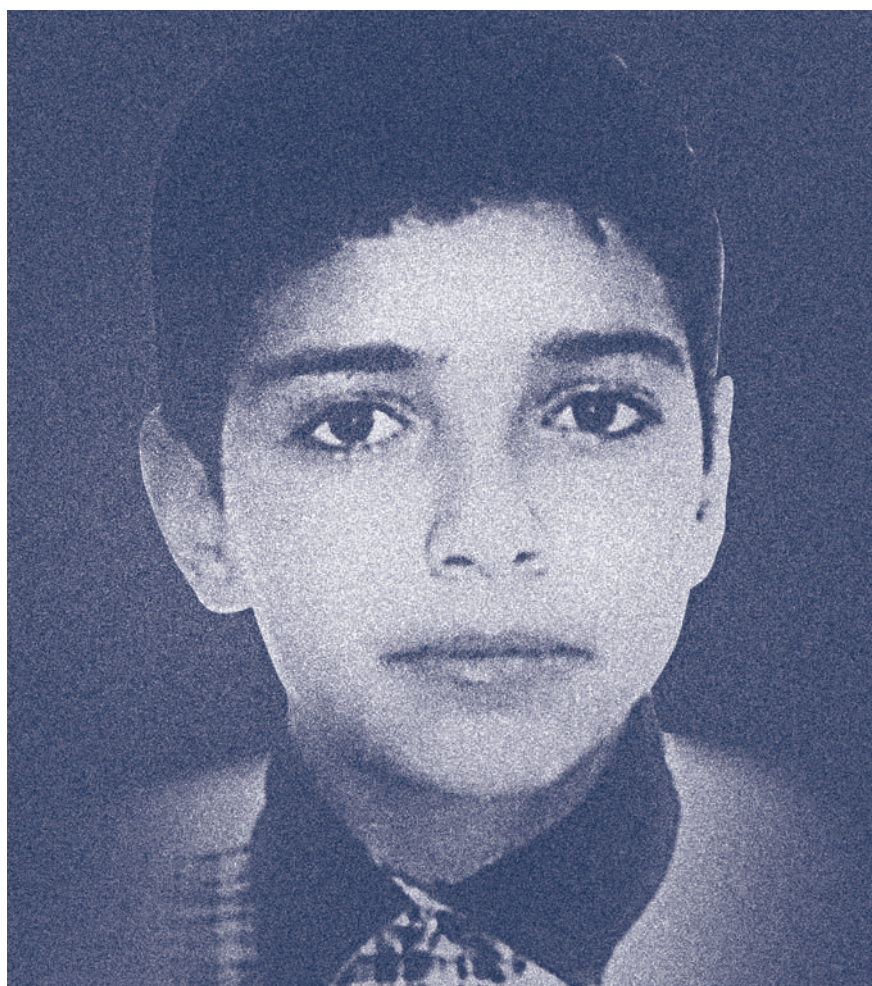
ב-10.10.7 קיבל החוקר את המסמכים הרפואיים מבית החולים. הוא גם גבה עדות מהרופא שטיפל בסמארה, שמסר כי הוא נכגע בעורפו מ"כדור גומי", בעת שברח. כשהחוקר שאל אותו האם ייתכן שהוא נורה ממרחק של 40-50 מטרים, ענה הרופא שממרחק כזה הכדור לא היה חודר לגוף.

מתיק החקירה ניכר כי החוקר עשה מאמצים רבים להבין את המאפיינים של כדורי מתכת מצופים גומי - האמורים להיות אמצעי לא קטלני לפיזור הפגנות. החוקר דיבר עם ארבעה מומחים לנשק בצבא וקרא חומר תיאורטי, המופיע בתיק החקירה. כל המומחים ציינו כי טווח הבטיחות לירי שלישייה של כדורי מתכת מצופים גומי - סוג התחמושת שירה סרן עמית ושממנו נפגע סמארה - הוא חמישים מטר כך שירי ממרחק קצר יותר עלול להיות קטלני.

כשלושה חודשים לאחר מכן העביר חוקר מצ"ח למכון לרפואה משפטית את החומרים שאסף, כולל את עדותו של סרן עמית ושל המג"ד, של הרופא שטיפל בסמארה ושל המומחים לנשק שכללו נתונים טכניים על כדורי מתכת מצופי גומי. החוקר ביקש לדעת מהו סוג הקליע, האם קליע "גומי" יכול לגרום למוות ומהו טווח הירי. בחוות הדעת שניתנה על ידי ד"ר יהודה היס, אז מנהל המכון לרפואה משפטית, נאמר כי "חדירת קליע גומי לחלל הגולגולת יכולה לגרום למוות". הטווח שממנו נורה סמארה יכול להיות עד כ-30 מטרים, אבל הוא יכול להיות גם יותר מכך, אך אין בידיו נתונים כדי לקבוע זאת. לבסוף קובע ד"ר היס כי הוא אינו יכול לומר דבר בנוגע למקרה זה, שכן "בהעדר תיאור מפורט של פצע כניסת הקליע... לא ניתן לשלול או לאשש אפשרות כי הקליע נורה מטווח קרוב/מגע".

ב-13.11.14, כשש שנים לאחר האירוע, הודיעה הפרקליטות הצבאית לבצלם כי התיק הועבר לפרקליטות מחוז תל אביב. כחצי שנה לאחר מכן הודיע ע"ד רועי רייס מפרקליטות מחוז מרכז לבצלם כי התיק נסגר מחוסר ראיות.

עו"ד רייס לא נימק את החלטתו, כך שלא ניתן לדעת אילו ראיות חסרו בתיק לדעת הפרקליטות ומדוע במהלך שש השנים שחלפו מאז נפתחה החקירה, ולאחר שבוצעו השלמות חקירה, לא נעשה כל ניסיון להשיג ובמקום זאת הוחלט להסתפק בחומר הקיים בתיק. ממילא לא ברור אילו ראיות חסרו: מהחומר הקיים בתיק, עולה כי סמארה נורה בעורפו בכדור מתכת מצופה גומי, ככל הנראה מטווח של 30 מטרים, שכל המומחים מסכימים כי הוא פחות מהטווח המותר לירי תחמושת זו. אין גם מחלוקת לגבי זהות היורה, שמיקם את עצמו באירוע והודה כי ירה, מטווח של פחות מ-50 מטרים, בעורפו של קטין. חייל שישב אתו ברכב אישר גרסה זו. למרות חומרים אלה, החליטה הפרקליטות לסגור את תיק החקירה.

הריגתו של איבראהים סרחאן בן 21, מחנה הפליטים אל-פארעה שבמחוז טובאס, 13.7.11

האירוע

איבראהים סרחאן נורה למוות ב-13.7.11 לפנות בוקר, במהלך מבצע של הצבא למעצר מבוקשים במחנה הפליטים אל-פארעה. סרחאן לא נמנה עם המבוקשים שאותם ביקש הצבא לעצור. מעדויות שגבה בצלם ומחומר החקירה שבתיק, עולה כי סרחאן נתקל בשלושה חיילים מיחידת דובדבן, בעודו הולך במחנה לכיוון אזור שהחיילים סגרו. מפקד הכוח, סמ"ר חגי, הורה לו לעצור ולהרים את ידיו. סרחאן עשה זאת, אולם לאחר מכן הסתובב וברח מהמקום.

סמ"ר חגי ביצע נוהל מעצר חשוד: הוא קרא לסרחאן לעצור, ירה ירייה אחת באוויר ולאחר מכן ירה ופגע בו בירכו. סרחאן הפצוע ברח והסתתר באחד הבתים, אך התגלה על ידי החיילים. הם העניקו לו טיפול רפואי ראשוני ואמבולנס פלסטיני פינה אותו, אך הוא מת מפצעיו בדרך לבית החולים.

החקירה

איבראהים סרחאן היה הפלסטיני הראשון שנהרג על ידי חיילים בגדה המערבית לאחר הודעת הפצ"ר באפריל 2011 על מדיניות חקירות חדשה, לפיה במקרי מוות תיפתח ככלל חקירת מצ"ח באופן מיידי. ואכן, החקירה החלה באותו יום. פעולת החקירה האחרונה בתיק נעשתה ב-21.11.11, כארבעה חודשים לאחר שנפתחה.

יותר משנה לאחר מכן, ב-6.2.13, הודיעה הפרקליטות הצבאית לבצלם כי התיק נסגר מחוסר ראיות. ביולי 2013 הגיש בצלם ערר לפרקליט הצבאי הראשי על החלטה זו, לאחר שעיון בתיק החקירה העלה כי בתיק קיימות ראיות מוצקות לכך שהירי הקטלני בסרחאן בוצע בניגוד להוראות הפתיחה באש וללא כל הצדקה. שנתיים לאחר מכן, ב-5.2.15, הודיע התובע הצבאי הראשי, אל"מ אהוד בן אליעזר, כי החליט לדחות את הערר לאחר שמצא שהתנהלותו של החייל היורה "אינה בלתי סבירה".

מתיק החקירה עולה כי הפרקליטות הצבאית הורתה למצ"ח לפתוח בחקירה ביום האירוע. אולם דורית תובל, סגנית הפרקליט לעניינים מבצעיים, הנחתה את החוקרים רק להשיג מהר ככל שניתן את הדו"חות היומיים של החטיבה המרחבית והגדוד המעורבים ולהעבירם לתובע צבאי, שהוא זה שיכריע האם יש צורך להמשיך בחקירה. משמעותה של הנחייה זו היא שלפחות במקרה זה, השינוי במדיניות החקירות היה בעיקרו הצהרתי והפתיחה בחקירה פלילית הייתה תלויה עדיין בהחלטתה של הפרקליטות הצבאית.

חוסר המשמעות של פעולת החקירה שהפרקליטות הצבאית דרשה ממצ"ח לבצע במקרה זה עולה גם מהפער שבין תיאור האירוע בדו"ח היומי של החטיבה המרחבית לבין תיאורו כפי שהתגבש בסיומה של החקירה. בדו"ח היומי נכתב כי "במהלך האירוע נזרק לעבר הכוח מטען והכוח הגיב בירי. כתוצאה מהירי נפצע פלשטינאי ברגליו". במהלך החקירה, הסתבר שהאירוע היה שונה לחלוטין.

בכל מקרה, התובע הצבאי הראשי קיבל את הדו"חות היומיים כבר למחרת האירוע והורה על המשך החקירה. אולם, הגורמים המבצעיים - בהם מפקד אוגדת איו"ש ומפקד פיקוד המרכז - וגורמים

בכירים במצ"ח מנעו מהחוקרים לגבות עדויות מהחיילים במשך שבעה ימים, עד לסיום התחקיר המבצעי ב-19.7.11. זאת למרות שלפי עדותו של סמ"ר חגי, החייל היורה, הוא כלל לא השתתף בתחקיר המבצעי שכן השתחרר משירותו יום לאחר האירוע, כך שיעילותו של התחקיר והיכולת להפיק ממנו לקחים לעתיד מוגבלות.

כאשר התחדשה החקירה אספו החוקרים ראיות מעטות בלבד וגם בהן כמעט שלא נעשה שימוש. כך, בשום שלב החוקרים לא תפסו את כלי הנשק של החיילים, למרות שיכלו לעשות זאת עוד טרם סיומו של התחקיר המבצעי. בדיעבד אמנם לא הייתה כל מחלוקת לגבי זהות החייל היורה, אך עובדה זו לא הייתה ידועה בתחילת החקירה. החוקרים גם הסתפקו בגביית עדויות אודות התוכנית למבצע המעצר, במקום לדרוש את תכנית המבצע עצמה (למעט תמונות המבוקשים, שנתפסו). החוקרים גם השיגו תצלום אוויר של מחנה הפליטים אל-פארעה, אולם התצלום הוצג רק בפני החייל האחרון שממנו נגבתה עדות.

במהלך החקירה נגבו שבע עדויות, שש מהן של חיילים ואחת של הפתולוג הפלסטיני, שהעיד על ממצאי בדיקת הגופה. ארבעה מהחיילים - שכללו את הצוות שהיה מעורב בירי ואת מפקד הפלוגה שלהם - נחקרו באזהרה. פרט להם נחקרו גם מפקד הגדוד וקצין המבצעים של פיקוד מרכז. רק מפקד הפלוגה, שכלל לא היה עד לאירוע, נשאל - באופן הנראה אקראי - האם יהיה מוכן להיבדק בפוליוגרף. על אף שהביע את הסכמתו, בדיקה כזו לא נערכה.

במהלך גביית העדויות מהחיילים, עימתו החוקרים את תשובות החיילים עם נוסח הוראות הפתיחה באש. על פי ההוראות, ירי מותר בשני מקרים בלבד: במצב של סכנת חיים מיידית - אז מותר ירי על מנת להרוג, ובמסגרת ביצוע נוהל מעצר חשוד בביצוע פשע מסוכן - אז מותר לכל היותר וכשלב אחרון ירי לעבר רגלי החשוד, מתחת לברך. ההוראות מדגישות כי אי ציות של חשוד לדרישה לעצור והימלטותו, כשלעצמם, אינם מעידים על חשד לביצוע פשע מסוכן ולכן במקרה כזה אסור לירות לעברו. מחומר החקירה עולה גם כי בהוראות הפתיחה באש ישנה התייחסות לקטגוריות של "ברחן" ושל "נמלט": "ברחן" הוא מי שבורח מתוך אזור שנסגר לצורך מבצע מעצר ו"נמלט" הוא מי שמגיע מחוץ לאזור הסגור ונכנס אליו. רק לגבי "ברחן" מותר לבצע נוהל מעצר חשוד.

שני החיילים שהיו עם סמ"ר חגי במהלך האירוע אמרו במפורש בעדותם במצ"ח כי לפי כיוון הליכתו של סרחאן לא ניתן היה להתייחס אליו כאל "ברחן" אלא רק כאל "נמלט", שכן הוא הלך לעבר האזור שסגר הכוח הצבאי, ולא ברח ממנו. אחד מהם אמר כי סרחאן לא היה היעד של מבצע המעצר וכי הוא כלל לא היה מבוקש. בתשובה לשאלה האם הירי נעשה בהתאם להוראות ענה אחד מהשניים, אסף, בשלילה, והסביר ש"המקומי לא הגיע מהיעדים הרלוונטיים ולכן לפי הוראות הפתיחה באש היה [צריך] להתייחס אליו כנמלט. הכוונה היא עד לירי באוויר. [אבל] גם זה החלטת לוחם בשטח מה עליו לעשות".

בעדותו במצ"ח הצדיק סמ"ר חגי את הירי בסרחאן בשלושה נימוקים שונים: האחד, לטענתו סרחאן

ענה לקטגוריה של "ברחן"; השני, הוא דמה בעיניו לתיאור שניתן לו לגבי אחד המבוקשים: "צעיר, רזה עם שיער קצר"; והשלישי, סרחאן היה חשוד בביצוע פשע מסוכן בשל התנהגותו, ובעיקר בשל בריחתו. אף אחד מנימוקים אלו לא יכול היה להצדיק את הירי בסרחאן.

לגבי טענתו הראשונה, כי סרחאן היה "ברחן", הרי שההגדרות בהוראות ברורות וחבריו לחוליה טענו בכלל - בהתאם להן - כי סרחאן נחשב ל"נמלט". לגבי טענתו השנייה, הרי שהדמיון עליו הצביע סמ"ר חגי הוא כללי ביותר, ותקף מן הסתם לגבי תושבים רבים נוספים. ברור שאין די בדמיון כה כללי כדי להצדיק התייחסות לאדם כאל "חשוד בביצוע פשע מסוכן". בכל מקרה, לפי כמה מעדויות החיילים, תמונות המבוקשים הוצגו להם במסגרת ההכנה למבצע המעצר. דווקא סמ"ר חגי טען כי לא ראה את התמונות, והחוקרים לא שאלו מדוע. שני חבריו לחוליה, אסף ויוחאי, כלל לא טענו לדמיון כלשהו בין מראהו של סרחאן לתמונות המבוקשים.

לגבי טענתו השלישית של סמ"ר חגי, לפיה החשד עלה דווקא מהתנהגותו - הרי שאף טענה זו סותרת את הוראות הפתיחה באש. לדבריו, סרחאן "נורא נבהל מנוכחות הצבא" ו"כאשר מקומי בורח בצורה כזו יש לו מה להפסיד", ואם לא היה לו מה להפסיד, "נסה להוכיח את חפותו, ידבר, יעצור לקריאת 'ואקף' ויענה על השאלות שלנו". אולם, טענתו של סמ"ר חגי סותרת לחלוטין את הוראות הפתיחה באש, הקובעות במפורש כי בריחה כשלעצמה אינה הופכת את הבורח לחשוד בביצוע פשע מסוכן.

רק לאחר שנבנו העדויות מכל החיילים שהשתתפו במבצע המעצר פנו החוקרים לבצלם בניסיון להשיג מידע רפואי אודות סרחאן. המידע הרפואי שהושג, לפיו סרחאן נורה בירכו, בניגוד להוראות, עמד בסתירה לעדויות כמה מהחיילים לפיהן הוא נורה ברגלו מתחת לברך. החוקרים לא זימנו מי מהחיילים לחקירה נוספת ולא ניסו לברר נקודה זו בדרך אחרת עמם.

אף עד ראייה פלסטיני לא נחקר על ידי מצ"ח. החוקרים ניסו אמנם לתאם, באמצעות בצלם, את גביית עדותו של עד ראייה, קרוב משפחתו של סרחאן, שכל הנראה היה עמו בזמן האירוע. תחילה סירב העד להעיד במצ"ח אך לאחר מכן הסכים, אז החלו הניסיונות לסכם על מקום שבו יוכלו החוקרים לגבות את עדותו. למרות שמתקן הקישור הקרוב ביותר למחנה הפליטים נמצא בשכם, ניסו החוקרים לתאם את גביית העדות במיקומים שונים, הרחוקים ממקום מגוריו של העד ושההגעה אליהם כרוכה בטרחה רבה. כאשר ניסו החוקרים בכל זאת לתאם את גביית העדות במת"ק שכם, הסתבר כי השוטר היחיד שם בדיוק יוצא לחופשה. החוקרים שבו והציעו מקומות שהקשו מאוד על העד, שבסופו של דבר נמלך בדעתו וחזר בו מהסכמתו להעיד במצ"ח.

מחומר החקירה בתיק עולה בבירור כי סמ"ר חגי ירה לעבר סרחאן בעת שזה ברח ממנו לאחר שקרא לו לעצור; ברור כי סרחאן לא היה חשוד בביצוע פשע מסוכן; ברור כי סרחאן התקדם לעבר האזור שתוחם ונסגר על ידי הצבא, ולא להיפך; ברור גם כי הצוות שבראשו עמד סמ"ר חגי לא היה נתון באותו רגע בסכנה.

למרות זאת, הפרקליטות הצבאית קיבלה את טיעוניו של סמ"ר חגי פעמיים: על ידי הפרקליט לעניינים מבצעיים - שהחליט לסגור את התיק, ועל ידי התובע הצבאי הראשי - שדחה את הערר שהגיש בצלם.

בתשובתו לבצלם, הסתמך התובע הצבאי הראשי על תיק החקירה של מצ"ח באופן סלקטיבי, ובעיקר בחר להסתמך באופן בלעדי על עדותו של סמ"ר חגי במצ"ח כדי לקבוע שהוא פעל כשורה: בניגוד לעדויותיהם של שני חברי הצוות האחרים, קבע התובע כי לא ניתן היה לקבוע את כיוון הליכתו של סרחאן. בהמשך, קיבל התובע כלשונה את גרסתו של סמ"ר חגי, לפיה במסגרת פעולת המעצר הגיע אדם - שסמ"ר חגי (ורק הוא) סבר שהוא דומה לאחד המבוקשים - לאזור שהצבא סגר ואז ברח בפתאומיות. מסקנת התובע היא כי סמ"ר חגי פעל כשורה: "הבנתו הסובייקטיבית של החייל הירוק, לפיה - בפניו אדם, אשר עומד בתנאים של חשוד בפשע מסוכן, אשר ניתן היה לפעול למעצרו, לרבות באמצעות ירי לעבר רגליו באם הוא אינו נענה לקריאה לעצור ולירי האזהרה באוויר - אינה בלתי סבירה".

בקביעות אלה מעקר התובע הצבאי הראשי את הוראות הפתיחה באש מתוכנן. תחת זאת הטיל התובע את כל המשקל על הבנתו ה"סובייקטיבית" של סמ"ר חגי, תוך התעלמות מהשאלה האם יש להבנה זו בכלל אחיזה במציאות. התעלמות זו בוטה בעיקר בהתחשב בכך ששני החיילים שהיו יחד עם סמ"ר חגי, ופעלו בנסיבות זהות, הציגו גרסה שונה.

הוראות הפתיחה באש, הקובעות מתי יהיה מותר לחיילים לירות, נועדו - בהגדרה - לחול במצבים שבהם חיילים עלולים להרגיש שחייהם בסכנה. מטרתן היא לקבוע כללי בטיחות דווקא בנסיבות אלה במטרה להפחית את הסיכון המובנה בכל שימוש בכלי נשק ולצמצם את הפגיעה באזרחים. אמנם, בחלק מהמקרים הוראות הפתיחה באש מותרות שיקול דעת רחב לחייל בשטח. אולם במקרים שבהם ההוראות ברורות - כמו במקרה הנוכחי - אין כל הצדקה להרחיב את שיקול הדעת שניתן לחיילים.

הריגתה של לובנא אל-חנש בת 21, סמוך למחנה הפליטים אל-ערוב שבמחוז חברון, 23.1.13

האירוע

ב-23.1.13 ביקרה לובנא אל-חנש, תושבת בית לחם בת 21, את קרובת משפחתה סועאד ג'עארה, תושבת מחנה הפליטים אל-ערוב, אז בת 38. השתיים טיילו בשבילי הגן של המכללה הטכנולוגית הסמוכה למחנה הפליטים. בסביבות השעה 14:30 צעדו השתיים לכיוון שער המכללה הפונה לכביש 60, משם הייתה אל-חנש אמורה לנסוע חזרה לביתה. כשהיו במרחק של כ-130 מטרים מהשער נפתחה לעברן לפתע אש. ג'עארה מסרה לאחר מכן לבצלם כי הבחינה בחייל שירה עליהן, שעמד לצד הכביש, מעברו השני של השער. אל-חנש נפגעה מהירי בראשה וג'עארה נפגעה בידה. שתיהן הובהלו לבית החולים אל-אהלי בחברון, שם מתה לובנא אל-חנש מפצעיה לאחר כשעה

החיילים המעורבים באירוע היו סגן מפקד חטיבת יהודה, סא"ל שחר ספדה, ורב"ט רם, שהיה הקשר של ספדה. השניים נסעו במכונית אזרחית של הצבא על כביש 60. מתיק החקירה עולה כי כאשר הבחינו בידי אבנים ובקבוקי תבערה לעבר הכביש, עצרו השניים ויצאו מהמכונית. סא"ל ספדה רדף אחרי מידי האבנים והבקבוקים וירה יריות אזהרה באוויר. לאחר מכן, רב"ט רם - שנשאר ליד המכונית - ירה ופגע בלובנא אל-חנש ובסועאד ג'עארה. בזירת האירוע נמצאו בקבוקי תבערה.

החקירה

באופן יוצא דופן, נאספו במקרה זה ראיות מזירת האירוע זמן קצר לאחר התרחשותו. הראיות לא נאספו על ידי חוקרי מצ"ח אלא על ידי חוקרי המשטרה, שהגיעו למקום במטרה לחקור את יידיו בקבוקי התבערה. החוקרים אספו מזירת האירוע ראיות פורנזיות, גבו עדויות ראשוניות מעדי ראייה ישראלים ופלסטינים, ואספו את פרטיהם של עדים נוספים. כבר בליל האירוע נעצר חשוד בזריקת בקבוק התבערה. בסופו של דבר הודו שני פלסטינים בחקירת המשטרה בזריקת בקבוקי תבערה והורשעו בכך מאוחר יותר.

חקירת מצ"ח החלה אף היא באותו היום, כמה שעות לאחר שהחלה חקירת המשטרה ולאחר שלחוקרים נודע על האירוע מפרסום ב-Ynet. להבדיל מהשוטרים, חוקרי מצ"ח לא יצאו לשטח. הממצאים הפורנזיים שאספה המשטרה בזירת האירוע נשלחו לבדיקות מעבדה שונות. מצ"ח שלחה גם היא לבדיקה את כלי הנשק של שני החיילים המעורבים - סא"ל ספדה ורב"ט רם. תוצאות הבדיקות אינן נמצאות בתיק החקירה, ונראה כי מצ"ח לא השתמשה בהן במהלך החקירה.

בהעתק תיק החקירה שהועבר לבצלם חסרים מסמכים רבים. אף על פי כן, כמות הראיות בתיק זה היא חריגה, בשל מעורבותה של המשטרה. במסגרת החקירה נגבו לפחות 27 עדויות מחיילים ומפלסטינים.

שמונה עדויות נגבו מסא"ל ספדה ומרב"ט רם. עדויות נוספות נגבו מחיילים אחרים - כולל מהחיילים הראשונים שהגיעו לזירה לאחר הירי, ממומחה צבאי לנשק, מחיילים ששירתו תחת סא"ל ספדה, מקצין האג"ם החטיבתי ומסגן מפקד חטיבת עציון, שהחליף את סא"ל ספדה בתפקיד.

יחסית לתיקי חקירה אחרים, מכיל תיק החקירה גם מספר רב של עדויות מעדי ראייה פלסטינים: עשר עדויות שנגבו משבעה פלסטינים. שש מהעדויות נגבו על ידי המשטרה. מבין ארבע העדויות שנגבו ע"י מצ"ח, שלוש נגבו מעדי ראייה שפרטיהם נאספו על ידי המשטרה מיד לאחר האירוע. העדות הרביעית היא של סועאד ג'עארה, שנורתה אף היא באירוע, ושגביית עדותה תואמה על ידי בצלם ועל ידי עורך דינה. עדויותיהם של שלושה פלסטינים נוספים, שהמשטרה אספה גם את פרטיהם, לא נגבו - שניים מהם כלל לא זומנו להעיד והניסיון לתאם את גביית עדותו של העד השלישי כשל.

ב-10.2.14, יותר משנה לאחר האירוע ולקראת סיום החקירה, ביצעו חוקרי מצ"ח שחזור מצולם של האירוע בהשתתפות סועאד ג'עארה וסא"ל ספדה. רב"ט רם סירב להשתתף בשחזור.

ב-10.4.14, ורק לאחר שמוניר אל-חנש, אביה של לובנא, ובצלם עתרו לבג"ץ בדרישה שהפרקליטות הצבאית תקבל החלטה בתיק, פרסמה הפרקליטות הצבאית באתר האינטרנט שלה כי הוחלט לסגור את תיק החקירה מבלי לנקוט צעדים כלשהם נגד החיילים המעורבים. מאוחר יותר הודיע סא"ל רונן הירש, אז הפרקליט לעניינים מבצעיים, לעו"ד גבי לסקי, באת כוחם של העותרים, כי התיק נסגר בהחלטת הפצ"ר, אלוף דני עפרוני. סא"ל הירש מסר כי הפצ"ר קבע שלא נמצא שהריגתה של אל-חנש נגרמה כתוצאה מרשלנות או עבירה פלילית אחרת של מי מהחיילים, וכי כללי הפתיחה באש מאפשרים לפתוח באש לעבר זורקי בקבוקי תבערה, אף מיד לאחר התקיפה. בהודעת הפרקליטות נאמר כי "ככלל, הירי שבוצע במהלך האירוע לא חרג מכללים אלה, אולם למרבה הצער, המנוחה, שעמדה בסמוך למסלול הימלטותם של המחבלים, נפגעה מן הירי. עלה לכאורה שהחייל היריה לא הבחין במנוחה בעת ביצוע הירי". הפרקליטות ציינה כי אמנם נמצא כי סא"ל ספדה התרשל בהעברת תדריכים מסודרים לחייליו אודות נהלי הפתיחה באש, אך לזה לא היה קשר ישיר להריגתה של אל-חנש.

מתיק החקירה עולה כי חוקרי מצ"ח לא טרחו לברר סתירות שעלו בין העדויות - אלה שגבו בעצמם ואלה שגבתה המשטרה. כך, למשל, ואיל ג'וואברה, שהיה במונית שירות בכביש 60 בסמוך למכללת אל-ערוב כאשר אל-חנש נורתה, מסר למשטרה כי כשתי דקות לאחר היריות ראה קצין מגיע מהשביל במכללה לכביש 60 כשידיו מגואלות בדם. גרסה זו סותרת את דבריו של סא"ל ספדה, לפיה לאחר שאל-חנש נפגעה הוא רץ אליה והחל להעניק לה סיוע רפואי, אבל חזר למכוניתו רק לאחר שהגיעו החיילים הראשונים והסהר האדום, אז סייע להם לפנותה ואת גרסתו של רב"ט רם, שג'וואברה זיהה בטעות גם כן כקצין, לפיה בטרם הגיע לאל-חנש הירויה, סא"ל ספדה הורה לו לשוב על עקבותיו ולהזמין אמבולנס.

סתירה נוספת נוגעת לשאלה האם סא"ל ספדה ורב"ט רם יכלו לזהות את אל-חנש מהמקום שבו עמדו. ג'וואברה גם טען בעדותו כי מהנקודה שבה היה בכביש 60 זיהה בקלות את אל-חנש ואת ג'עארה, שצעדו על השביל במכללה טרם הירי. אחד החיילים הראשונים שהגיע לזירה לאחר הירי העיד כי כשראה את אל-חנש לאחר שנורתה היא עתה על ראשה רעלה ולבשה סריג רוד.

החיילים היורים טענו, לעומת זאת, כי כשירו לעבר מידי בקבוקי התבערה, לא ניתן היה להבחין באל-חנש או שלא ניתן היה לזהות אותה כאישה. כשסא"ל ספדה נשאל מה לבשה "המחבלת" הוא השיב שהיא לבשה מעיל ומכנסיים שחורים.

חוקרי מצ"ח התעלמו גם מסתירות שעלו בין עדויות שמסר אותו עד. למשל, רב"ט רם העיד במשטרה מיד לאחר האירוע כי ירה לעבר אדם מסויים בחולצה שחורה, אם כי לא יכול היה להסביר מדוע ירה דווקא לעברו. הוא ציין גם כי הוא לא יכול היה לזהות מי היו זורקי בקבוקי התבערה אבל הוא כן יכול להגיד שלא הייתה ביניהם אישה. בחקירתו במצ"ח שינה רב"ט רם את גרסתו וטען כי ירה לעבר אדם בחולצה שחורה משום שזיהה אותו כזרק בקבוקי התבערה. רב"ט רם לא הסביר, ולא נדרש להסביר, כיצד למרות שלטענתו ירה על גבר בחולצה השחורה שזרק בקבוק תבערה, דווקא אל-חנש וג'עארה הן אלה שנפגעו מהירי.

אחת הנקודות המרכזיות שבהן התגלתה סתירה בין עדויותיהם של שני החיילים היורים היא השאלה עד כמה תדרך סא"ל ספדה את רב"ט רם בנוגע להוראות הפתיחה באש. לפי עדותו של סא"ל עמית, קצין האג"ם של החטיבה המרחבית עציון, חייל שאינו קלע ואינו מצויד בצידוד ייעודי, אינו רשאי לבצע ירי במסגרת נוהל מעצר חשוד ממרחק העולה על 50 מטרים. המרחק ממנו ירה רב"ט רם באל-חנש היה לכל הפחות 145 מטרים.

רב"ט רם טען כי הוא לא תודרך במידה מספקת וכי מעולם לא הועברו לו הנהלים בצורה מפורטת ומסודרת. אמנם, סא"ל ספדה נהג לשוחח אתו בנסיעותיהם המשותפות על הנהלים השונים, אך מכלול השיחות לא הקיף את כלל ההוראות. לעומת זאת, סא"ל ספדה טען כי נוסף על השיחות

המזדמנות אודות הנהלים, הוא העביר לרב"ט רם את כל הנהלים, אך לא היה מסוגל לנקוב במועד שבו עשה זאת. בשלב מאוחר יותר של החקירה אמר סא"ל ספדה כי בעקבות מקרה זה זוהה צורך לשפר את האופן שבו הועברו הוראות הפתיחה באש והנהלים השונים לחיילים.

זו השאלה היחידה שבה הקשו החוקרים על רב"ט רם. הם שאלו אותו שוב ושוב שאלות המשך וסיבוב להסתפק בתשובות שמסר. סא"ל ספדה, שהיה אמור להעביר לרב"ט רם את ההוראות, לא נחקר באופן דומה. פרט לכך, לאורך כל החקירה נראה היה שהחוקרים כלל אינם מקשים על הנחקרים. אמנם, הם הציגו בפני נחקרים גרסאות של עדים אחרים שסתרו את עדויותיהם, אך הם הסתפקו בכתיבת התגובה לסתירה ונמנעו מהצגת שאלות נוספות.

נראה כי גם לראיות הפורנזיות שאספה המשטרה לא ניתן משקל כלשהו בחקירה. התיק אינו כולל את תוצאות בדיקות המעבדה השונות שבוצעו בממצאים שתפסה המשטרה בזירה, ואין כל תיעוד לניסיון להשיגן. בנוסף, על אף שהמשטרה ביצעה מדידות בשטח וסימנה את מיקומן של הראיות שנתפסו ואת המרחקים ביניהן, מצ"ח לא נעזרה במדידות אלו כדי להעריך את המרחק בין רב"ט רם, היורה, ובין אל-חנש שנפגעה, שלפיהן המרחק היה 145 מטרים. במקום זאת, לשם קביעת המרחק, פנו החוקרים למפענח תצלומי אוויר, שחישב את המרחק על פי הסימונים של רב"ט רם על גבי תצלום אוויר במסגרת חקירתו. המפענח העריך כי מרחק היה 170 מטרים. בהמשך, כשמצ"ח ביררה סוגיות תיאורטיות שונות הנוגעות להריגתה של אל-חנש עם מומחה לנשק, הוא נשאל לגבי טווח ירי של 170 מטרים.

חוקרי מצ"ח גם לא נעזרו בראיות שנאספו כדי לפתור סתירות מהותיות שעלו בין הגרסאות שמסרו חיילים שונים. כך, רב"ט רם ניסה להצדיק את הירי שביצע כמענה לסכנה שנשקפה, לטענתו, לסא"ל ספדה. לדבריו, לאחר שמפקדו רץ לעבר זורקי בקבוקי התבערה, הוא שמע יריות, שרק מאוחר יותר הסתבר כי נורו על ידי סא"ל ספדה. לטענתו, באותו רגע הוא לא יכול היה לראות את סא"ל ספדה וחשש שהיריות כווננו אל מפקדו. אולם, המשטרה איתרה בזירת האירוע תרמילים במקום שבו טען סא"ל ספדה כי עמד בעת שירה באוויר לאחר שהחל במרדף. לפי מדידות המשטרה, התרמילים נמצאו במרחק של כ-30 מטרים מהמקום שבו עמד רב"ט רם ומתצלום המשטרה של מיקום התרמילים עולה כי דבר אינו חוסם את שדה הראייה בין שתי הנקודות ורב"ט רם יכול היה לראות בנקל את כל מה שהתרחש. חוקרי מצ"ח לא עימתו אותו גם עם מידע זה.

בסוף 2013, הורתה הפרקליטות הצבאית למצ"ח לבצע השלמת חקירה בתיק. פעולת החקירה המהותית היחידה שהתבצעה בתיק לאחר מכן היתה השחזור. לאחר ביצועו לא נעשתה עוד כל פעולת חקירה, כך שנראה כי לא נעשה כל שימוש בממצאיו כדי לאשש או להפריך טענות שהועלו על ידי מי מהמעורבים בשלבים מוקדמים יותר של החקירה.

למרות העדויות שנבנו בתיק, הסתירות בין עדותו של רב"ט רם לבין הממצאים הפורנזיים והתוצאות החמורות של הירי במקרה זה, החליטה הפרקליטות הצבאית לסגור את התיק ולא לנקוט צעדים

נגד אף אחד מהמעורבים. ההחלטה על סגירת התיק לא התקבלה על בסיס הממצאים שנאספו בחקירת מצ"ח, שמהם בחרה הפרקליטות להתעלם כמעט לחלוטין. תחת זאת, התבססה ההחלטה שלא להגיש כתב אישום נגד רב"ט רם על טענה שהוא כלל לא העלה במהלך חקירתו ושהפרקליטות העלתה מיוזמתה שלה: הירי היה חוקי שכן על פי ההוראות מותר להשתמש בירי קטלני לאחר תקיפה, לרבות תקיפה באמצעות בקבוק תבערה.

הוראה כזו היא בלתי חוקית, שכן היא מאפשרת ירי קטלני באדם כאשר לא נשקפת ממנו עוד סכנת חיים. זאת, בניגוד לעקרונות העומדים בבסיס הוראות הפתיחה באש וחוק העונשין שעליו הן מתבססות, המתירות ירי קטלני רק במקרים של סכנת חיים מיידית וממשית כאשר אין כל אפשרות אחרת למנוע את הסכנה. זאת ועוד, קיומה של הוראה המתירה ירי קטלני לאחר ידוי בקבוק תבערה אין משמעה כי כל אמצעי הזהירות האחרים, ובראשם החובה להימנע מפגיעה בעוברי אורח, בטלים. גם אם פעל רב"ט רם לפי הוראה זו, כפי שטוענת הפרקליטות, הרי שבוודאי אין היא מתירה ירי לכל עבר, ללא הבחנה.

הריגתו של יוסף א-שוואמרה בן 14, סמוך לכפר דיר אל-עסל אל-פוקא שבמחוז חברון, 19.3.14

האירוע

בבוקר יום רביעי, ה-19.3.14, בסביבות השעה 7:00 בבוקר, ירו חיילים מפלס"ר 7 ממארב בנער יוסף א-שוואמרה בן ה-14 והרגו אותו כשחצה את גדר ההפרדה. א-שוואמרה ושניים מחבריו, ז. ש., בן 13, ואל-מונטסר באללה א-דרדון, בן 18, תושבי הכפר דיר אל-עסל אל-פוקא שמדרום מערב לחברון, הגיעו למקום כדי לקטוף את צמח העכוב (עכובית הגלגל) במסגרת הקטיף העונתי שנעשה בתקופה זו של השנה, ואשר מהווה מקור פרנסה חשוב לתושבים. גדר ההפרדה באזור זה הוקמה בתוך שטח הגדה, במרחק של כ-200 מטרים מזרחית לקו הירוק. מצידה המערבי נותר שטח חקלאי השייך למשפחתו של א-שוואמרה, אליו יצאו הנערים.

השלושה הגיעו לקטע של הגדר שבו היו פרצות המוכרות להם, אך גילו שהפרצות נסגרו בחוטי ברזל ובאזיקונים. הם החלו לפתוח מחדש את אחת הפרצות. כשסיימו, הם חצו את הגדר ואת דרך הביטחון הצמודה לה. רק אז חשפו עצמם שני חיילים, שהמתינו כל אותו הזמן בין השיחים בקרבת מקום. הם קראו לנערים לעצור, ירו שתי יריות אזהרה באוויר ואז ירו בא-שוואמרה בן ה-14 במותנו. החיילים הגישו לו עזרה ראשונה ועצרו את שני חבריו. א-שוואמרה פונה מהמקום באמבולנס צבאי לבית החולים סורוקה, שם נקבע מותו.

החקירה

מצ"ח יודעה על האירוע כארבע שעות לאחר התרחשותו והחלה מיד בביצוע פעולות חקירה, שנמשכו כחודשיים, עד ל-21.5.14. כארבעה חודשים לאחר המקרה, ב-10.7.14, הודיע לבצלם סא"ל רונן הירש, אז הפרקליט לעניינים מבצעיים, כי הפרקליט הצבאי הראשי החליט לסגור את תיק החקירה מבלי להעמיד איש לדין, "בהיעדר חשד לחריגה מכללי הפתיחה באש ולמעורבות גורם צבאי כלשהו בפלילים". במכתבו מסר סא"ל הירש, בין השאר, כי ארבעה חיילים המתינו במקום במארב. הם זיהו שלושה פלסטינים שחצו את גדר ההפרדה לאחר שחיבלו בה ואז ביצעו נוהל מעצר חשוד. בסופו ירה אחד החיילים לעבר החלק התחתון של רגלו של א-שוואמרה, אך פגע במותנו והרג אותו.

בצלם ביקש את תיק החקירה. בהעתק שקיבל בצלם חסרו מסמכים ועדויות רבים ומהחומר שהועבר נקל לראות כי יומן החקירות אינו משקף את מלוא פעולות החקירה. חומר החקירה הושלם כמעט במלואו רק לאחר שתי פניות נוספות למצ"ח והמתנה של כחודשיים לאחר כל פניה.

מתיק החקירה עולה כי נגבו לפחות 18 עדויות מ-16 עדים: שתיים מהן נגבו באזהרה מהחייל שירה בא-שוואמרה, ארבע נגבו ממפקד המארב, מהן אחת שנעבתה על ידי המשטרה, ושאר 12 העדויות נגבו מ-12 חיילים שונים, בהם מפקדי הפלס"ר והגדוד, תצפיתנית ואנשי הצוות הרפואי שהוזעק למקום לטפל בא-שוואמרה. חמישה חיילים נחקרו בתיק כחשודים: ארבעת החיילים שהשתתפו במארב וסגן מפקד הפלוגה.

לפי התיעד בתיק, רק שלושה מהחשודים התבקשו לבצע שחזור של האירוע בזירה ושלושתם הסכימו לכך. יום לאחר האירוע ביצע חוקרי מצ"ח שחזור עם החייל היורה - סמל ליאור, שבו השתתף ככל הנראה גם חייל חשוד נוסף, שלא התבקש בחקירתו לבצע שחזור. לא ברור מתיק החקירה מדוע לא

נערך שחזור עם שני החיילים החשודים האחרים. סמל ליאור מסר שתי עדויות, אחת מהן לפני ביצוע השחזור. בתיק החקירה אין כל תיעוד לשימוש כלשהו שעשו החוקרים בשחזור במהלך החקירה.

חוקרי מצ"ח גבו עדויות רק מאנשי כוחות הביטחון, למרות שזהותם של חבריו של א-שוואמרה שהיו עמו בעת האירוע הייתה ידועה מן הסתם לחוקרים, שכן השניים נעצרו על ידי החיילים. הם הועברו לחקירה בתחנת המשטרה בקריית ארבע ואחר הצהריים הם הועברו לבסיס החטיבה המרחבית יהודה, משם שוחררו. חקירתם החלה כבר בתחנת המשטרה, אך חוקרי מצ"ח לא ניסו להגיע אליהם בשלב זה. בהמשך, פנו חוקרי מצ"ח למשטרה וביקשו את עזרתה באיתור חבריו של א-שוואמרה, אך נענו כי פרטי הקשר שלהם אינם מצויים בידיה. בתיק אין גם כל תיעוד לכך שהחוקרים ניסו לאתר מידע אודות השניים בבסיס החטיבה המרחבית.

החוקרים פנו בעניין זה פעם אחת בלבד לאביו של א-שוואמרה ופעם אחת בלבד לבצלם. מתיעוד השיחה שנמצא בתיק עולה כי החוקר ביקש מאביו של א-שוואמרה כי יביא את שני חבריו של בנו שהיו איתו בעד שנהרג למסור עדות. האב השיב כי הם אינם ילדיו וכי הוא אינו קשור אליהם, ולכן לא יוכל להביאם. השיחה לבצלם נעשתה, לפי התיעוד בתיק, לאדם שלא היה קשור לטיפול בתיק זה. בבצלם אין תיעוד לשיחה זו, וממילא, החוקרים לא עשו שום דבר נוסף כדי לנסות ולהשיג את המידע. על אף הניסיונות המצומצמים להגיע לעדי הראיה הללו, במכתב לבצלם המודיע על סגירת תיק החקירה, סא"ל הירש טען כי ניסיונות "רבים" ליצור קשר עם עדי הראייה הפלסטינים, כולל באמצעות בצלם, לא צלחו.

למרות שהחקירה החלה שעות ספורות לאחר הריגתו של א-שוואמרה, החוקרים לא הגיעו לאסוף ראיות פורנזיות מהזירה, גם לא למחרת - כאשר הגיעו ממילא למקום כדי לבצע את השחזור - וגם לא בימים שלאחר מכן.

במהלך החקירה אספו החוקרים ראיות, אך באופן אקראי בלבד. כך, אחד החיילים החשודים סיפר בעדותו כי במהלך המארב התכתב בטלפון הנייד עם החיילים האחרים והסכים למסור לחוקרים העתק של התכתובת. החוקרים לא בדקו את הטלפונים של שאר הנחקרים. דוגמה נוספת היא העובדה שהחוקרים הגיעו ביום האירוע לבית החולים סרוקה, שם קיבלו את הסכמת משפחתו של א-שוואמרה לתעד את גופתו, אך אין כל תיעוד לכך שהחוקרים ביקשו באותה ההזדמנות (או בכלל) את המסמכים הרפואיים הקשורים לטיפול בו. לבסוף, החוקרים אמנם החרומו את נשקו של מפקד המארב, אך לא את נשקו של סמל ליאור, שירה את הירייה שממנה נהרג א-שוואמרה.

ממילא, החוקרים לא השתמשו כמעט במהלך החקירה בראיות שנאספו. כך, למשל, הם החרומו את כלי הנשק של מפקד המארב ואף תפסו תרמילים במשרד המג"ד, לאחר שנמסר להם כי מדובר בתרמילי הקליעים שנורו באירוע. אולם, בתיק אין כל תיעוד לכך שנעשתה כל בדיקה בממצאים אלו. בנוסף, אחת הראיות המשמעותיות ביותר בתיק החקירה היא צילום הווידאו של האירוע במצלמת תצפית צבאית. בתיק ישנו מזכר אודות תפיסת צילום הווידאו, אך לא נגבתה כל הצהרה ממסר הצילום שתסביר את הכשלים הטכניים שבסרטון. כך, אין כל הסבר לשאלה מדוע סרטון הווידאו נראה לא רציף, שבנקודות מסוימות פס הקול שלו אינו תואם את המידע החזותי ושהשתלשלות האירועים הנראית בווידיאו אינה תואמת לחלוטין את הגרסאות שנמסרו בעדויות. בכל מקרה, במהלך החקירה לא נעשה כמעט כל שימוש גם בסרטון: הוא הוצג לאופיר, מפקד המארב, שהתבקש רק להביע את דעתו על המתועד בו. כמו כן הוא הוצג לסמל ליאור, במהלך עדותו במצ"ח, אולם העדות הועברה לבצלם רק בחלקה. בקשה מפורשת של בצלם לקבל את העמודים החסרים שבהם מופיעה תגובתו של סמל ליאור לסרטון לא נענתה.

כמעט כל העדים התבקשו על ידי החוקרים לתאר מה בדיוק נאמר להם במסגרת ההכנה לפעולה בכל הנוגע להוראות הפתיחה באש. שלושה מהעדים הזכירו בעדויותיהם כדרך אגב כי לפני הפעולה נערך קפ"ק (קבוצת פקודות) אולם החוקרים כלל לא טרחו לשאול אותם האם פקודות אלו הועברו בכתב והאם יש ברשותם עותק שלהן. אם אכן הועברו פקודות בכתב, עותק שלהן אינו קיים בתיק.

לגבי חלק מהוראות הפתיחה באש לא עלה קושי בחקירה. כך למשל, כל העדים התייחסו לפגיעה בגדר ההפרדה כסיבה מספקת להתייחס לאדם כאל "חשוד בביצוע פשע מסוכן", ובהתאם לבצע נגדו נוהל מעצר חשוד, ובכלל זה ירי. החוקרים אבל לא טרחו לברר סתירות מהותיות בין העדויות בנוגע לחלקים אחרים של ההוראות ואלו נותרו בעינם עם סיום החקירה. אחת הסתירות נעגה לתוכן המדויק של ההוראות ביחס לקטינים הפוגעים בגדר: כל העדים הבהירו אמנם כי נאמר להם במפורש שאסור לירות בילדים, אולם הם היו חלוקים בשאלה מי נחשב ל"ילד". סמל ליאור, החייל היורה, הסביר בעדותו הראשונה שההוראות נועדו לעצור אנשים "רציניים", מעל גיל 17. יונתן - חייל נוסף שהיה במארב, ואמרי

- מפקד היחידה, אמרו שקטינים הם כל מי שמתחת לגיל 12. יאיר, המג"ד, אמר כי השאלה מיהו ילד נתונה לשיקול דעתו של המפקד בשטח. החוקרים לא טרחו לברר מה קובעות ההוראות.

סוגיה נוספת התייחסה לשאלה העובדתית בנוגע לזיהויים של הצעירים כקטינים או כבגירים. יאיר, המג"ד אמר בעדותו כי "אם יש ספק, אם נראה להם [לכוח המארב] שזה ילדים, גם אם מפגע בגדר, לא מפעילים לגבינו נוהל מעצר חשוד". אולם, מתכתובת וואטסאפ שהתנהלה בין החיילים בזמן המארב ואשר נמסרה לחוקרים, עולה כי אחד מחיילי הכוח, שר שלום, שאל את סמל ליאור ואופיר האם לדעתם מדובר בילדים. הם ענו לו שמדובר בנערים. כאשר מסרו את עדויותיהם במצ"ח, אמר ליאור שהוא ירה בא-שוואמרה רק לאחר שזיהה אותו ואת חבריו כבני 18 וגם אופיר טען שלדעתו הם היו בגירים. חיילים נוספים, כמו התצפיתנית שצפתה באירוע בזמן אמת וחיילים בצוות הרפואי שהגיע לטפל בא-שוואמרה לאחר שנורה, אמרו לחוקרים כי השלושה נראו להם כילדים. ביומן המבצעים מתועד דיווח לפיו "שני ילדים מתעסקים בגדר... הכוח ירה עליהם וכגע לאחד במותן". החוקרים לא תהו גם על סתירות אלה.

לעומת חוסר ההסכמה בין העדים בסוגיות אלה, שרר ביניהם קונצנזוס לגבי הטענה שהתוצאה הקטלנית של אירוע זה מקורה בטעות: הירי של סמל ליאור בא-שוואמרה כוון לשוקי, אך מכיוון שהוא ירד באותו רגע במעין מדרגה שהייתה במקום, הוא נפגע במותניים, וכתוצאה מכך הוא נהרג. החקירה כלל לא עסקה במקורה של טעות זו והחוקרים מתייחסים אליה כאל כוח עליון ולא כתוצאה של כשל כלשהו של המפקדים בשטח או של החיילים.

עם זאת, בחקירה צוין כבדרך אגב כי מיקומו המדויק של המארב נקבע לאחר סיור מקדים בשטח של המפקדים: אופיר - שהיה מפקד המארב, אמר - מפקד הפלס"ר ואדם - קצין המבצעים של הפלס"ר. אופיר אמר בעדותו כי בסיור המקדים "ראינו את הפרצות, ראינו את העמדות, בחרנו עמדה, ראינו נתיבי בריחה והבנו את הקרקע של האזור". כמו כן, במהלך התמקמות כוח המארב במקום, הורה אופיר לחייל שלא היה חלק מכוח המארב להגיע ולעמוד ליד הפרצות בגדר שנחסמו "כדי שאוכל לראות שיש לי קו ירי נקי עבור ליאור בכל אחת מנקודות הפרצה". לדברי אופיר, הכוח גם ביצע במקום תרגולות שונות, ובכללן תרגולת של נוהל מעצר חשוד. בהתחשב בתהליך ההכנה מקדים זה, אין זה ברור כיצד יכול היה סמל ליאור להיות מופתע מקיומה של מדרגה במקום, אך החוקרים כלל לא העלו שאלה זו בחקירה.

מעבר לכך, תכנית המארב אושרה על ידי המג"ד יאיר, שקבע את הפקודות שניתנו לכוח ואישר את קיום המארב. במהלך החקירה צוינה, בעיקר על ידי החיילים שהיו במארב, מטרתה המוצהרת של הפעולה: לשבש ולעצור מפגעי גדר. החייל הבכיר ביותר שהתייחס לסוגיה זו היה הסמג"ד, רס"ן אבישי, שהסביר בעדותו כי בגזרת הפעילות של הגדוד ישנן פגיעות רבות בגדר ורבים חוצים אותה. אופיר, מפקד המארב, הסביר כי המיקום המדויק של המארב נבחר משום שבאזור זה ישנן פגיעות רבות בגדר, שאותן הם מנסים למנוע.

מדברים אלה, ומהתנהלות החיילים במהלך האירוע, ברור כי בניגוד לטענת החיילים במצ"ח, מטרת המארב לא הייתה מניעת פגיעה בגדר. הרי החיילים המתינו במסתור עד שתושלם הפגיעה בגדר

ונמנעו מלחשוף עצמם לפני כן. גם בעת ההכנות במקום טרם הצבת המארב, בדקו המפקדים שקיים "קו ירי נקי" לחיילים, ותורגל איתם ביצוע נוהל מעצר חשוד. כל אלה מעידים על כך שתכליתו של המארב כלל לא היתה מניעת פגיעה בגדר אלא בדיוק להיפך: לגרום לכך שפלסטינים שיגיעו למקום ינסו להכנס דרך הפרצות המוכרות להם, מעשה שיצדיק - לשיטת הצבא - גם פגיעה קטלנית בהם. זאת, ככל הנראה, בכוונה לייצר הרתעה מפני פגיעה עתידית בגדר על ידי אחרים. ההגיון המחריד של תכנית זו - של פגיעה באדם בהווה כדי להרתיע אדם אחר בעתיד - כלל לא נדון במסגרת החקירה.

ההפרקליטות הצבאית הסתפקה בחקירה זו, על אף ממצאיה הדלים, וסגרה את תיק החקירה מבלי לנקוט צעדים כלשהם נגד מי מהמעורבים. היא קיבלה כלשונן את טענות החיילים כי הירי של סמל ליאור כוון לרגלו של א-שוואמרה אולם פגע בטעות במותנו, דבר שגרם למותו. זאת על אף שהחיילים התמקמו ליד פרצות ידועות בגדר ויכלו להיערך אחרת כדי לעצור כל מי שמנסה לחצות את הגדר. בנוסף, על אף שלא הייתה מחלוקת על כך שההוראות שניתנו לכוח המארב אסרו על ירי על "ילדים", ועל אף שישנן ראיות לכך שהכוח אכן זיהה את השלושה כילדים, או לפחות חשד בכך, הסתמכה הפרקליטות על ההסברים המאוחרים של הירדה, לפיהם א-שוואמרה המנוח, בן ה-14 וחברו ז. ש. בן ה-13 זוהו על-ידי הכוח כבני 17-18. הפרקליטות כלל לא בדקה האם טעות זו היא סבירה. לבסוף, הפרקליטות התעלמה מהשאלה בנוגע לחוקיות שבעצם הצבת המארב ולא עסקה כלל בשאלה מה היו הוראות הפתיחה באש שניתנו לחיילים ובעייתיות שבהגדרת כל פגיעה בגדר "פשע מסוכן" המצדיק ביצוע נוהל מעצר חשוד.

הכאתו של שריף אבו חייה בן 66, ח'רבת אבו פלאח שבמחוז רמאללה, 28.1.09

האירוע

שריף אבו חייה הוא רועה צאן. בסביבות השעה 9:30 בבוקר ה-28.1.09, יצא אבו חייה לרעות את צאנו במרחק של כשני ק"מ ממקום מגוריו, ח'רבת אבו פלאח. לפתע הבחין בשישה חיילים במדים שפניהם צבועות בשחור, שהסתתרו בין הסלעים. החיילים פנו אל אבו חייה בעברית אולם הוא לא הבין את דבריהם והם התקרבו אליו.

בעדותו לבצלם מסר אבו חייה כי החיילים התנפלו עליו והפילו אותו לקרקע. הוא ניסה להתנגד, אולם הם הכו אותו ובעטו בו, אזקו את ידיו מאחורי גבו וכיסו את פניו כך שלא יכול היה לראות דבר. כשביקש מהחיילים לשחרר אותו הם הכו אותו חזק יותר באגרופיהם ובעטו בו. לאחר מכן גררו אותו החיילים, להערכתו מרחק של כשלושים מטר, כשהוא נחבל בדרכו מאבנים ונדקר מקוצים. לדברי אבו חייה החיילים לעגו לו והכו אותו בתורות, ואחד מהם אף ניסה להכניס לפיו זרדים שאותם ניסה להרחיקם באמצעות השיניים, אך הוא לא הצליח ואף נפצע כתוצאה מכך.

השמועה בנוגע לכך שחיילים מחזיקים באבו חייה התפשטה תוך זמן קצר בכפר, והתושבים החלו להתקבץ בסמוך. כמו כן הגיעו לשם פרמדיקים וצוות צילום של טלוויזיה פלסטינית. התושבים קראו, מרחוק, לחיילים לשחרר את אבו חייה, אך הם סירבו והורו לתושבים להתרחק. בסביבות השעה 12:00 הגיעו למקום שני ג'יפים של הצבא מהם יצאו ארבעה חיילים, בהם קצין. הקצין הסיר את הכיסוי מפניו של אבו חייה וככל הנראה הורה לחיילים לשחררו.

אבו חייה סיפר בעדותו כי הרגיש שהוא עומד להתעלף וחש בחילה. שני חיילים הרימו אותו והובילו אותו כמה מטרים ואז הגיעו הפרמדיקים, השכיבו אותו על אלונקה ולקחו אותו לכביש, מרחק של כ-150 מטרים. הוא פונה לבית החולים, שם נבדק ונמצא כי הוא סובל מסדק בעצם של זרוע ימין, חבורות, שריטות ונפיחות בידיים. הוא שוחרר לביתו באותו ערב. בעדות שגבה ממנו תחקירן בצלם כשבוע לאחר מכן, הוא מסר שהוא סובל עדיין מכאבים בכל גופו.

החקירה

ב-17.2.09 פנה בצלם לפרקליטות לעניינים מבצעיים ודרש כי תיפתח חקירה לבדיקת נסיבות האירוע. בו ביום הועברה התלונה למצ"ח ונפתחה חקירה. ב-13.5.13 נמסר לבצלם כי תיק החקירה נסגר ב-23.1.12, כמעט שלוש שנים לאחר האירוע. לאחרונה נמסר לבצלם, בעקבות פנייה נוספת, כי תיק החקירה נסגר "בהיעדר ראיות מספקות, ברף הנדרש בפלילים, להוכחת ביצוע עבירה בידי מי מחיילי צה"ל המעורבים".

מתיק החקירה שהועבר לבצלם עולה כי עם פתיחת החקירה פנתה החוקרת לחמ"ל של חטמ"ר בנימין וביקשה לקבל את הדו"ח היומי של תאריך האירוע, שהועבר אליה בהמשך היום. בדו"ח היומי נכתב כי התקבלה תלונה מהצלב האדום על עיכוב של אמבולנס באזור ח'רבת אבו פלאח שהגיע לפנות פצוע שהוכה על ידי חיילים. בדו"ח זה מופיעה גם תגובת היחידה שחייליה עיכבו את אבו חייה, לפיה "הגיע רועה צאן לתצפית... כפתו אותו אך לא הרביצו או עיכבו פינוי, הנ"ל

שוחרר כשחולצו מהמקום". חוקרת מצ"ח לא ניסתה להשיג מידע נוסף על האירוע מהצלב האדום או מנהג האמבולנס, ורק ציינה ביומן החקירות כי "לא עלה דבר נוסף שיכול לקדם את החקירה".

יומיים לאחר מכן שוחחה חוקרת מצ"ח עם סג"מ יונתן, הקצין שהיה אחראי על הכוח במהלך האירוע. הקצין מסר לה בטלפון "כי הפלסטינאי המעורב הוא מעורער בנפשו וכי החיילים ניסו לדבר אתו אך ללא הצלחה". כמה ימים לאחר מכן הוא הגיע למסור עדות במצ"ח.

בעדותו, שננתה ב-1.3.09, מסר סג"מ יונתן כי במקום הוצב מארב במטרה "לזהות תנועות חשודות באזור הזה בעקבות פיגועי ירי שבוצעו באזור". לדבריו, כאשר רועה הצאן זיהה אותם, הם פעלו על פי הנוהל: "זה נקרא פק"ל כפיתה, זה מורכב מאזיקונים ופלנלית, השכבנו אותו על הרצפה, אחרי שאמרנו לו לעצור, ולוחם שלף את הפק"ל כפיתה שלו מהווסט". לטענת הקצין, אחד החיילים ניסה לכסות לאבו חייה את הפה כדי שלא ישמעו אותו וגם ניסה לכסות לו את העיניים, אבל הוא כל הזמן התנגד וצעק ואנשים מהכפר, ששמעו את הצעקות, התחילו להתקרב לאזור. סג"מ יונתן טען כי לא הופעלה כל אלימות כלפי רועה הצאן, למעט הכוח שנדרש כדי לכפות אותו. הוא הסביר כי "חלק מהחתכים שהיו לו בידיים נגרמו עקב כך שהוא כל הזמן התנגד והזיז את הידיים בתוך האזיקונים, מה שגרם לחתכים. הידיים שלו היו יבשות, ויחד עם האזיקונים והתזוזות, זה פצע אותו, פצעים קלים, היו שם חתכים קלים. ובאזור הפה, בגלל שהוא הזיז את הפה עם הפלנלית, זה פצע את החניכיים או משהו אחר. לא יודע להגיד בדיוק". הוא אמר שרוב הזמן הוא היה בקשר עין עם הרועה כך שלא ייתכן שהכו אותו בלי שראה ובכל מקרה, לא ייתכן שהיכו אותו כי החיילים "קיבלו דגשים לא להפעיל אלימות, זה משהו שהם מכירים אבל הדגשתי את זה בטח".

לשאלת החוקר מדוע אבו חייה לא שוחרר בשלב מוקדם יותר ענה סג"מ יונתן כי היה חשש שהוא יחזור לכפר וידווח על נוכחותם ובכך יסכן אותם. הוא הוסיף כי "זה הנהלים שצריך להפעיל במקרה כזה, כופתים את מי שחושף אותנו, ואז משחררים אותו. נוגעים בתרחישים כאלו לפני כל מבצע ולפני המבצע הזה היה תדריך שהתרחש לפני היציאה לפעילות, שהתייחס לכל מיני תרחישים, שבו דובר על מקרה של חשיפת הכוח, ומה שנאמר שם, ע"י המ"פ שלי, עוזי, שכאשר מגיע רועה צאן וחושף את הכוח, כופתים אותו, ומחזיקים אותו אתנו לאורך כל היום ומשחררים אותו בערב".

עדויות של אבו חייה נגבתה כמה שבועות לאחר מכן, ב-10.3.09, במת"ק בית אל, לאחר שחוקרת מצ"ח פנתה לבצלם וביקשה לתאם את בואו למסירת עדות. בעדותו מסר אבו חייה תיאור דומה לזה שמסר בעדותו בבצלם. בתשובה לשאלות החוקר, הוא אמר שהוא לא שמע את החיילים לפני שהם תפסו אותו. לדבריו, הוא אכן צעק והשתולל אבל זה היה בגלל הכאבים ובגלל שהחיילים אזקו אותו למרות שהוא לא עשה דבר. מלבדו, לא עשו חוקרי מצ"ח כל ניסיון לגבות עדויות מפלסטינים אחרים, כולל לא מעדי ראייה לאירוע, מהצלמים שצילמו את האירוע או מהפרמדיקים שפינו את אבו חייה לבית החולים.

למעלה משבוע לאחר גביית עדותו של סג"מ יונתן, יצרה חוקרת מצ"ח קשר עם המ"פ של החיילים וביקשה לקבוע מועד שבו תוכל לגבות מהם עדויות. המ"פ ענה שמאחר שמדובר ב-11 חיילים "שנמצאים כל הזמן בפעילות מבצעית קשה מאוד לשחרר אותם לעדויות" וביקש שהחוקרים יגיעו אליו. לאחר טלפונים רבים ודין ודברים ביניהם נקבע כי החוקרים יגיעו לגבות עדויות מכל החיילים ב-22.3.09.

באותו יום אחר הצהריים הגיעו ארבעה חוקרים ליחידה וגבו עדויות מתשעה חיילים וממ"פ היחידה. לאחר נסיונות תיאום רבים נוספים, כשלושה שבועות לאחר מכן נגבו עדויות של עוד שני חיילים. כל החיילים, למעט המ"פ, נחקרו כחשודים. החוקרים הציגו לכל החיילים את אותן שאלות, גם כאשר אלה לא היו רלוונטיות כלל. כך, למשל, גם חיילים שכלל לא היו בקרבתו של אבו חייה נשאלו האם הכו אותו או האם ראו מישהו אחר מכה אותו.

החיילים סיפרו בעדויותיהם למצ"ח גרסה כמעט זהה: רועה הצאן חשף את המארב שהציבו. במקרה כזה, הנהלים מחייבים אותם לעכב אותו, לאזוק את ידיו ולכסות את עיניו. מאחר שאבו חייה התנגד, הם נאלצו להפעיל נגדו כוח, אולם רק כוח סביר שהיה נחוץ כדי לאזוק את ידיו ולכסות את עיניו ואת פיו. כל החיילים טענו שהם עצמם לא הכו את אבו חייה ושארף אחד אחר לא הכה אותו. כולם טענו שהכוח שהופעל נגדו היה רק כוח סביר וגם הוא הופעל רק לאחר שאבו חייה צעק והשתולל ובשל העובדה שהם חששו שבעקבות צעקותיו יגיעו תושבי הכפר הסמוך והם ייחשפו. לטענתם, אבו חייה גרם בעצמו לסימני האלימות וכל הסימנים שהיו על גופו, כמו למשל השריטות והדימום משפתו, נגרמו כתוצאה מכך שהוא השתולל וניסה להוריד בעצמו את כיסוי העיניים.

הטענות לפיהן לא הופעלה כל אלימות כלפי אבו חייה והוא עצמו גרם לסימני האלימות שנראו על גופו נשמעו גם מפי חיילים שאמרו במפורש כי לא ראו אותו משום שעמדו במרחק מה מהמקום שבו ישב, או כי ראו אותו רק במהלך חלק מהאירוע. כך, שבעה מהחיילים סיפרו בחקירה כי ישנו בעת שרועה הצאן חשף אותם וארבעה מהם התעוררו רק כשידיו כבר היו אזוקות. סמל אברהם, למשל, לא היה ליד אבו חייה במהלך רוב האירוע, אלא רק כשהגיע תורו לשמור עליו, ולמרות זאת הבהיר כי "התייחסו אליו הכי הוגן שיש, בכבוד. הוא מאוד התכרע והתחיל לצעוק... לא היה שימוש בכוח מוגזם, כולם התייחסו אליו הכי הוגן שיש, בלי לתת לו מכות. בהכי מוסריות. זה לא איזה מחבל, זה בסה"כ בן אדם שחשף אותנו. התנהגנו בהתאם". רב"ט דניאל אמר שהוא שמע מהחיילים האחרים שהרועה התנגד וכל הזמן צעק, הוציא את הפלנלית וניסה לנשוך את מי שכפת את פיו. בחקירתו טען כי לא הכה את אבו חייה וגם חיילים אחרים לא הכו אותו וכי ולא קרו דברים "שאינם מתאימים לחיילים צה"ל מבחינת הגדרות ערכי המערכת".

שניים מהחיילים שכפתו את אבו חייה בשלב הראשון מסרו לחוקרים תיאור מפורט יותר. כך, סמל רון אמר כי אבו חייה השתולל כל הזמן וצעק והם רק ניסו להשתיק אותו במילים. לדבריו הם הידקו את הפלנלית כדי "להפעיל עליו לחץ פיזי מתון רק שישתוק כבר. ניסינו להשתיק במילים, כלום

לא עזר". לשאלת החוקר מה המשמעות של "כוח פיזי מתון" הוא מסביר: "העברנו אותו ממצב שיבה לשכיבה, הצמדנו אותו לרצפה עם הברך ומשכנו לו בפלנלית". לדבריו, "בדקות המעטות שהוא שתק לא הפעלנו עליו כוח". הם לא הרביצו לו ולא בעטו בו ועשו "רק מה שהיה צריך". הוא ציין כי אירועים כאלה לא קורים הרבה, "אבל אנחנו כן באים במגע הרבה עם האוכלוסייה הפלסטינאית ואנחנו תמיד נורא אדיבים והומניים. כל עוד יש שיתוף פעולה אנחנו לא מפעילים כוח".

רב"ט לירן טען ש"תפסנו אותו בידיים והנחנו אותו על הרצפה. הוא ממש התנגד, התחיל לצרוח... הרמתי לו את הידיים מאחורי הגב, רון עזר לי, אזקנו אותו. כל הזמן הוא דיבר וביקשנו ממנו בערבית שקט. הוא התחיל לצרוח, בערבית, לא הבנו... כשהוא התחיל לצרוח אמרנו לו 'אוסקוט' והוא המשיך. אמרנו קצת יותר באגרסיביות וזה לא עזר. יש הוראה שאם החשוד לא שותק אפשר לשקשק את הנשק... המפקד יונתן שקשק. הוא שתק לכמה דקות ואח"כ המשיך לצעוק. כשאזקנו אותו נתנו לו לשבת ולהישען על אבן כדי שלא יהיה באוויר, שלא יכאב לו. הוא לא שתק. השכבנו אותו עם הבטן לרצפה, הוא התחיל לצרוח עוד יותר". לירן ממשיך ומסביר: כשתושבי הכפר החלו להתקרב, "התחלתי להרים לו קצת את הידיים האזקות, ממש טיפה, כדי שישתוק. בהתחלה הוא שתק אז שוב הושבנו אותו כדי שיהיה לו נוח. הוא שוב התחיל לצרוח, שוב הרמתי לו את הידיים". כשהמשיך לצעוק, החזירו אותו למצב שכיבה "כי כשהיה לו נוח הוא פשוט לא הפסיק לצעוק". לדבריו, אם הוא לא היה מתנגד הם לא היו מפעילים כוח בכלל. גם לגרסתו, הוא נפצע בשפתיים כי ניסה לנשוך את הפלנלית ופצע את עצמו.

מלבד עדויות החיילים, גבו חוקרי מצ"ח עדות ממ"פ היחידה ומהמג"ד, שלא נכחו באירוע. שניהם גיבו את התנהגות החיילים ואמרו שהם פעלו על פי הנהלים ובאופן סביר. מעדות המ"פ עולה כי מדובר בסיטואציה מוכרת, וכי לכן בתדריך שלפני האירוע "ניתן דגש מיוחד על רועי הצאן באזור תוך הבנה כי אם צוות ייחשף יהיה זה על ידם. הדגשים שניתנו תוארו לעיל וכללו דגשים הומאניים, אנושיים". הוא טען שממה שידוע לו, לא ננקטה אלימות כלפי הרועה וגם לא יכול להיות שהתנהגות הרועה הצדיקה אלימות כשמדובר בשמונה חיילים מול רועה צאן. לדבריו, האירוע לא תוחקר ביחידה אולם הדגיש כי אין מדובר באירוע חריג וכי כל יומיים יש אירוע דומה, אם כי זו הפעם הראשונה שמתקבלת תלונה.

המג"ד אמר בעדותו כי מדובר בסיטואציה שיכולה להיות מסוכנת לחיילים, אם ייחשפו, ולכן התנהלות החיילים נראית לו סבירה. לדבריו, "אני הייתי פועל בדיוק אותו הדבר תוך שאני מבין שהסיטואציה שהצוות נמצא בה היא מקום בנקודה קרובה לשני כפרים... באור יום. המטרה לצמצם למינימום את סיכון הצוות במקרה כזה במידה ומגיע מישהו לעמדה וצועק ומבצע פעולות שיכולות לחשוף את הצוות... הציפייה שלי היא שהכוח יפעיל כוח סביר לצמצום הסכנה והכוח שהחיילים הפעילו הוא סביר בהחלט למיטב הבנתי".

פעולת החקירה האחרונה בתיק נעשתה ב-26.5.09, אז מופיע בתיק "זכ"ד צפיה בסרטון אירוע". החוקרת מציינת שלא ניתן לראות בסרט שימוש באלימות וכל שרואים בו זה את המתלונן אזוק,

כשסביבו עומדים כמה חיילים. כן ניתן לראות כמה חיילים עומדים רחוק יותר ומונעים מתושבי הכפר להתקרב. לבסוף רואים את החיילים עוזרים לאבו חייה להגיע לאמבולנס. הסרט נלקח מבצלם כבר בתחילת החקירה, ב-23.2.09, ואין בתיק כל הסבר מדוע אף אחד לא צפה בו עד לסיום החקירה. גם אם אין בסרט דבר שיכול לתרום לחקירה, הרי שאף גורם במצ"ח לא יכול היה לדעת זאת לפני הצפייה.

כל החיילים והקצינים שנחקרו הצדיקו את עיכובו של אבו חייה ואת התנהגות החיילים בחשש שייחשפו. טענה זו התקבלה על ידי החוקרים כפשוטה, תוך התעלמות מהעובדה שהחיילים למעשה נחשפו זמן קצר לאחר שעיכבו את אבו חייה ומאותו רגע הצדקה זו לא היתה תקפה עוד. סג"מ יונתן אמנם נשאל בחקירתו מדוע אבו חייה לא שוחרר בשלב מוקדם יותר של האירוע, אך החוקרת הסתפקה בתשובתו שכך מחייב הנוהל, שנועד למנוע את חשיפת החיילים, ולא טרחה לציין בפניו שלמעשה הם כבר נחשפו.

החוקרים גם קיבלו כפשוטן את טענות החיילים שאבו חייה גרם בעצמו לפגיעות, בשל התנגדותו לעיכובו. עם זאת, למרות שאבו חייה נשאל בחקירתו אם יש לו מסמכים רפואיים והבטיח להעבירם לחוקר, ולמרות שהוא חתם על טופס ויתור על סודיות רפואית, רק בחודש אפריל 2009 החוקרים פנו לבצלם, ולא לאבו חייה, כדי לבקש את המסמכים. שבועיים לאחר מכן נסגרה החקירה, עוד בטרם הספיק בצלם להעביר אותם למצ"ח.

עם זאת, מהמסמכים הרפואיים עולה כי אבו חייה סבל מחבורות, שריטות, נפיחות בידיים וגם סדק בעצם של זרוע ימין. גם אם ייתכן שחלק מהפגיעות נגרמו כתוצאה מהתנגדותו, הרי שלא סביר שכך נגרם הסדק בזרועו. מאחר שמידע זה לא היה בידי חוקרי מצ"ח - שכן במהלך גביית העדות אבו חייה לא נשאל על תוצאות האירוע והמסמכים הרפואיים מעולם לא הגיעו לידיהם - הם לא יכלו לשאול את החיילים לפשר הפגיעות הללו ולעמת אותם עם הטענה שכל הפגיעות נגרמו לאבו חייה בשל התנהגותו שלו.

בעדותו אומר המ"פ שאירוע כזה מתרחש מדי יומיים אולם זוהי הפעם הראשונה שמוגשת תלונה בעניין. החוקרים לא טרחו לברר נקודה זו, שכן החקירה במקרה זה, כמו חקירות מצ"ח אחרות, לא התייחסה כלל לנהלים שהועברו לחיילים או לתבונה שבעצם הצבת מארב כזה, בסמיכות למקום יישוב, לאור יום, באזור שידוע כי אנשים רועים בו את צאנם.

מתיק החקירה עולה כי אין מחלוקת על כך שהאירוע אכן התרחש וכי במשך למעלה משעתיים חיילים כבלו את אבו חייה, בן ה-66, אזקו את ידיו וכיסו את עיניו ואת פיו, זאת למרות שהוא לא עשה דבר ולמרות שבתוך זמן קצר מיקומם של החיילים היה ידוע לתושבי הכפר, שהגיעו למקום. המחלוקת נסבה רק סביב עוצמת הכוח שהפעילו החיילים נגד אבו חייה - מחלוקת שחוקרי מצ"ח כלל לא טרחו ליישב ובמקום זאת הסתפקו בתיאורים הדומים שמסרו להם החיילים.

תיק חקירה זה הועבר לפרקליטות הצבאית. הפרקליטות התעלמה משאלות בנוגע לתבונה שבהצבת המארב במיקום ובשעה שבו הוצב ומאופן הפעלת שיקול הדעת של החיילים במהלך האירוע, שסירבו לשחרר את אבו חייה במשך למעלה משעתיים, גם לאחר שמיקומם נחשף. במקום זאת, הסתפקה הפרקליטות בחקירה הכושלת, קיבלה את דברי החיילים ואת ההסברים שנתנו לפגיעות באבו חייה כפשוטם ולאחר כמעט שלוש שנים החליטה לסגור את התיק מחוסר ראיות.

הכאתו של סלמאן זר'ארנה

בן 42, הכפר א-רמאדין, מחוז חברון, 23.9.09

האירוע

סלמאן זר'ארנה, נשוי ואב לשישה ילדים, הוא תושב הכפר א-רמאדין שבמחוז חברון. ב-23.9.09, בסביבות השעה 16:00, הוא היה בדרכו לביתו לאחר שביקר חברים הגרים בשתי חוות צאן בסמוך לקטע שבו טרם הסתיימה הקמת גדר ההפרדה, כשני ק"מ מערבית לכפרו. בפתח שנוטר בגדר עברו מדי יום פועלים פלסטינים שעבדו בישראל ללא היתרי כניסה. באותו היום הייתה באזור נוכחות מוגברת של כוחות הביטחון הישראליים.

ממקום המצאו ראה זר'ארנה ג'יפ צבאי שרדף אחרי מכונית שבה נסעו, ככל הנראה, פועלים פלסטינים. המכונית הצליחה להימלט, ואז הבחינו החיילים שבג'יפ בזר'ארנה ועצרו לידו. שני חיילים ירדו מהג'יפ ולדבריו הם פנו אליו ושאלו אותו לאן הוא הולך. לאחר שענה, התנפלו עליו החיילים, הכו אותו בידיהם ובעטו בו. לאחר מכן לקחו החיילים מזר'ארנה את תעודת הזהות ואת מכשיר הטלפון הנייד שלו והורו לו להמתין להם במקום.

לאחר כחצי שעה חזר הג'יפ ובו שני חיילים נוספים. מן הג'יפ ירדו שלושה מהחיילים, בהם השניים שהכו את זר'ארנה קודם לכן. אחד החיילים הושיט לזר'ארנה את תעודת הזהות שלו ואת הטלפון הנייד ובאותו הרגע הטיח חייל אחר את הקת של נשקו בפניו של זר'ארנה. לאחר מכן, עזבו החיילים את המקום, כשהם מותירים את זר'ארנה פצוע.

בעקבות האירוע אושפז זר'ארנה בבית החולים עאליה בחברון וכעבור כמה ימים הועבר לבית החולים ברמאללה, שם אובחנו אצלו שני שברים עם תזוזה בלסת התחתונה. הוא נותח לקיבוע עצמות הלסת. כשבועיים לאחר מכן הוסר הקיבוע וזר'ארנה הופנה לטיפול פיזיותרפיה. שנתיים לאחר מכן דיווח זר'ארנה כי הוא סובל עדיין מכאבי ראש ומתקשה בלעיסת מזון.

החקירה

ב-4.10.09 פנה בצלם לפרקליטות לעניינים מבצעיים ודרש כי תיפתח חקירה לבדיקת נסיבות האירוע. חקירה כזו נפתחה לאחר עשרה ימים וכשבעה חודשים לאחר מכן נמסר לבצלם כי החקירה הסתיימה וכי תיק החקירה הועבר לעיון הפרקליטות הצבאית. למעלה משנה לאחר מכן נמסר לבצלם כי התיק נמצא בהשלמת חקירה. ב-14.11.13 נמסר לבצלם כי תיק החקירה נסגר כחודש לפני כן. בצלם פנה שוב לפרקליטות הצבאית וביקש לדעת מה היו הנימוקים לסגירת התיק. בתשובה נמסר כי הוא נסגר "לאחר שלא אותר הכוח הצבאי שהיה, לפי הטענה, מעורב באירוע".

למחרת הפתיחה בחקירה פנתה חוקרת מצ"ח לבצלם כדי לתאם את מסירת עדותו של זר'ארנה, שנגבתה באותו היום. זר'ארנה התקשה לדבר בשל המכות שספג ולכן אחיו נכח בבגייט העדות כדי לסייע לו בתיאור האירוע ולתרגם את דבריו. מלבד חוקרת מצ"ח נכח בחדר גם קצין מהמת"ק, שאמור היה לשמש מתורגמן.

בעדותו, הנמצאת בתיק החקירה שהועבר לבצלם, תיאר זר'ארנה את האירוע כפי שהובא לעיל.

החוקרת ביקשה ממנו לתאר את החיילים והוא אמר כך: "שני חיילים נשאר ב'ג'יפ' והשניים האחרים שהכו אותי, אחד נראה קטן שחור והשני לבן, אשכנזי כזה רגיל. האשכנזי היה בערך בגובה 1.80. 1.70 היה גובהו של השני לערך. שני החיילים לבשו מדי ב' רגילים. אחד לבש קסדה. החייל שהחזיר לי את התעודות היה לו זקן קטן". בהמשך שאלה החוקרת את זר'ארנה לגבי מקום עבודתו, אם יש לו אישור כניסה לישראל והאם ייתכן שניסה להיכנס לישראל בלי היתר. זר'ארנה הכחיש והבהיר שהיה בדרכו הביתה מביקור אצל חבר.

לשאלה "מה הסיבה שהכו אותך" ענה זר'ארנה כי: "החיילים הכו אותי בלי שום סיבה, לא הוצאתי מילה מהפה". החוקרת שאלה גם מי מימן את הטיפול הרפואי שקיבל זר'ארנה השיב כי הרשות הפלסטינית מימנה אותו והוא שילם רק על הנסיעות ועל צילום הרנטגן. היא שאלה אם היו עדי ראייה לאירוע והוא השיב בשלילה.

החוקרת לקחה מזר'ארנה את הטפסים הרפואיים ואלה הוצגו בפני רופא מילואים ששירת במת"ק. הרופא מסר בעדותו לחוקר מצ"ח כי "הראו לי מספר צילומי רנטגן של אדם שאינני מכיר, שאת סיפורו הרפואי בכלל לא שמעתי. כרופא שאין לו מומחיות ברנטגן אני יכול לציין שהממצא הבולט בצילומים הוא שבר מונדיבולרי עם תזוזה של קו השיניים". הוא הוסיף כי רואים שהוא עבר טיפול כירורגי. החוקר שאל את הרופא האם הרביצו לו והוא אומר "הוא חטף מכה רצינית, יכול להיות שהרביצו לו או שחטף מכה באופן אחר".

חוקר מצ"ח ניסו לאתר את החיילים המעורבים. לאחר שיחות עם גורמים שונים, הגיעה חוקרת מצ"ח ב-25.10.09 למסקנה לגבי זהות הגדוד ששירת באזור. למחרת שוחחה החוקרת עם מ"פ המשרת בגדוד זה והסבירה לו כי קיימת תלונה על אירוע באזור. המ"פ - סגן חמי - מסר כי הוא מכיר את התלונה וכי כבר ערך בירור בנושא. לפי סיכום השיחה, הוא מסר לחוקרת כי "לפי הנהל הקיים בגדוד כל שב"ח מקומי שנעצר פרטיו מועברים לידי חמ"ל הגדוד שם מצוינים פרטי החייל העוצר, פרטי המעוכב ועל מה עוכב. מהבדיקה שערך בתאריך 23.9.09 אין שום רישום בחמ"ל לעיכוב כל מקומי, גם לא לביקורת".

החוקרת לא ציינה בפני המ"פ כי זר'ארנה לא היה חשוד בכניסה בלתי חוקית לישראל ולכן לא נעצר ולא עוכב כשב"ח. היא כלל לא בדקה האם קיימת אפשרות שהחיילים לא דיווחו על האירוע וקיבלה כפשוטה את הטענה שאם האירוע לא דווח הוא לא התרחש. ב-26.10.09 עיינה החוקרת בדו"ח הבוקר וציינה ביומן החקירות כי גם שם היא לא מצאה אזכור למעצרו או לעיכובו של זר'ארנה.

בתיק החקירה מופיע גם מסמך המסכם את תחקיר האירוע ביחידה המעורבת. במסמך נכתב כי התקבלה תלונה על "אירוע ערכי" שבוצע ב-23.9.09, שבו "מתוארת פגיעה בפלס" ובעקבות זאת "בוצע תחקיר אל מול דוחות בוקר, יומני חמ"ל והמפקדים הרלוונטיים בנושא". המסמך מציין כי הפלוגה אכן ביצעה תעסוקה מבצעית באזור ובתאריך הנדון, אולם לאחר בדיקה של כל המסמכים

לא נמצאה שום עדות לקיומו של אירוע כזה. כן צויין כי "כלל המפקדים בפלוגה תחקרו לגבי האירוע, בטווחים של 24 שעות קדימה ואחורה, וטוענים שהם לא מכירים אירוע כזה, וטוענים בתוקף שהם מכירים את ההנחיות והדרישות מהם, ומקפידים בשמירה על נורמות וערכים לפי רוח צה"ל". לפיכך, "לאור הממצאים לא ניתן לקבוע שהאירוע אכן התרחש, אין רישום חמ"ל, או רישום בדוח בוקר לגבי אירוע מסוג זה, האירוע יחסית טרי (שבועיים), ובולט בחומרתו, לאחר תחקור מפקדים ובדיקת יומני החמ"ל מסתמן כי אירוע זה אינו התרחש".

החוקרת ניסתה לאתר את החיילים המעורבים גם דרך כרטיסי העבודה של כלי הרכב שהיו ברשות הגדוד, אך משיחה עם קצין הרכב הסתבר שלא ייתכן שהחייל שהיה חתום על הכרטיס ביצע נסיעה מבצעית. בשיחה עם מ"פ אחר בגדוד, הוא מסר כי אין לו שיבוץ של הנסיעות.

כאשר הצליחה החוקרת לאתר ארבעה חיילים שיייתכן שהיו באזור בזמן האירוע, התברר ששלושה מהם הועברו כבר לבסיס אחר. ביומן החקירות מצויין כי תואם מועד לגביית עדותו של החייל שנותר בבסיס, אולם גביית העדות אינה מוזכרת ביומן החקירות והעדות עצמה אינה מופיעה בתיק, כך שיייתכן שהעדות לא נגבתה בסופו של דבר. לעומת זאת, נגבו עדויות משניים מהחיילים שהועברו לבסיס אחר.

עדותו של אחד מהם - סג"מ עופר - נגבתה ב-6.1.10, כארבעה חודשים לאחר האירוע. סג"מ עופר מסר שהמקרה אינו מוכר לו ושהוא כלל לא זוכר אם הוא היה בגזרה זו באותה תקופה. החוקרת הציגה לו את עדותו של זר'ארנה והוא חזר וטען שהמקרה אינו מוכר לו. בתשובה לשאלות החוקרת, ציין סג"מ עופר כי הוא החזיר להרבה אנשים תעודות זהות ובהחלט ייתכן שז'ארנה היה אחד מהם. החוקרת שאלה אותו האם תיאור החייל בעדותו של ז'ארנה תואם את מראהו שלו והוא עונה ש"כן, לזה שהחזיר את התעודה ולא לזה שהכה". כששאלה אותו החוקרת אם החיילים האחרים המתוארים בתלונה מוכרים לו, הוא ענה ש"חייל אשכנזי ישנם רבים בפלוגה" ושהוא מכיר חייל שהוא "שחור נמוך", אולם "אין שמץ של ספק שהוא לא הכה פלסטיני מהיכרותי עמו ובנוסף אף פעם לא עשיתי אתו סיור לכן לא ידוע לי על מקרה כזה עמו". הקצין מסר לחוקרת את שמו של החייל - אלון. עופר חזר ואמר שהוא לא זוכר היכן היה ארבעה חודשים קודם לכן ושהיחידה שלו עצרה אנשים רבים ולכן הוא לא יכול לדעת אם זר'ארנה היה אחד מהם. בכל מקרה, לא זכור לו כל דיווח על פציעה של מקומי או על מקרה חריג אחר והוא בוודאי לא הכה אף אחד, לא ראה שמכים אף אחד ואינו מכיר את האירוע.

כשבועיים לאחר מכן נגבתה עדותו של החייל השני שהועבר בינתיים לבסיס אחר - סג"מ ענר, שטען אף הוא כי אינו יודע כלום ואינו מכיר את המקרה. חקירתו של ענר התנהלה באופן דומה לזו של עופר - החוקר הציג גם בפניו את עדותו של זר'ארנה, וגם ענר אמר כי שמע על המקרה אבל אף חייל לא השתמש באלמות, וודאי לא מישהו שהוא קשור אליו. ענר אמר ש"אין דבר כזה בפלוגה, שחור עם זקן, ולגבי השני זה סטנדרטי, יכול להיות כל אחד". הוא אמר כי אינו זוכר היכן היה בזמן האירוע או דיווח על אדם שנפצע ואינו מכיר את שמו של זר'ארנה. לדבריו, ייתכן שהוא

עיקב מישהו או החרים ממנו טלפון ותעודת זהות, אבל הוא בוודאי לא הכה אף אחד.

בכך הסתיימה החקירה והתיק הועבר לפרקליטות הצבאית, שהחזירה אותו בשלב כלשהו למצ"ח לצורך השלמת חקירה. מיומן החקירות עולה כי החקירה התחדשה שנתיים לאחר מכן, ב-15.1.12. במהלך 2012 נעשו כמה פעולות חקירה, שכללו בעיקר ניסיונות ליצור קשר עם חיילים נוספים.

נראה כי במסגרת השלמות החקירה נדרשו החוקרים להחתים את ענר ואת עופר על הסכמה לפוליגרף ולעיומות. ביומן החקירות מציין החוקר כי "הואיל וענר אינו זוכר את הארוע, לא תבוצע בדיקת פוליגרף בעניינו וכן לא יוחתם על הסכמה לעיומות (הנושא אינו רלוונטי במקרים בהם החשוד/ים אינו זוכר את האירוע). בנוסף, עופר מצוי בחו"ל, לכן לא תגבה עדות נוספת ממנו וכן לא יוחתם על הצהרות כאמור".

בין החודשים מארס ליולי 2012 לא התקיימו כל פעולות חקירה. באמצע יולי התחדשה החקירה והחוקרים ניסו בעיקר לגבות עדויות מחיילים נוספים - שכולם כבר היו אזרחים בשלב זה. ניסיונות אלה, שהיו כרוכים בעשרות שיחות טלפון, כשלו ברובם. בין השאר, ניסו החוקרים בשלב זה לאתר את אלון - החייל שלפי עדותו של עופר עונה לתיאור שמסר זר'ארנה. אחרים אמרו שהם עסוקים בעבודה ואין להם פנאי להגיע למצ"ח כדי למסור עדות, אחרים לא ענו לטלפון, חלקם לא שהו בארץ ואחד לא אותר כלל על-ידי החוקרים. לאחר ניסיונות תיאום כושלים וממושכים, הצליחו החוקרים לגבות את עדותם של שניים נוספים, בהם אלון. העדויות אינן מופיעות בתיק החקירה. לגבי ארבעה נוספים קיים בתיק החקירה זיכרון דברים בו מצוין כי החוקר שוחח איתם, שאל אותם אם הם מכירים את האירוע ונענה שאינם מכירים אותו.

החקירה נמשכה עד ינואר 2013. לבצלם נמסר כי בהסתמך על תיק חקירה זה, הורתה הפרקליטות הצבאית ב-17.10.13 לסגור את התיק, שכן החיילים המעורבים באירוע לא אותרו. למרות זאת, ב-20.10.13 מצוינות ביומן החקירות שתי פעולות חקירה נוספות, שאותן מחקה הצנזורה.

חומרתה של חקירה רשלנית זו עולה בהתחשב בעובדה שבאותה תקופה התקבלו בבצלם דיווחים רבים על התעללות של חיילים בפלסטינים באותו אזור שבו התרחש אירוע זה. בצלם גבה עדויות מפלסטינים שהיו קורבנות להתעללויות אלה. העדויות, שהצביעו על אלימות חמורה שכללה השפלות של פלסטינים במשך שעות ארוכות, הועברו על ידי בצלם לפרקליטות לעניינים מבצעיים ולמח"ט חברון. לבצלם ידוע שלפחות לגבי חלק מהם נפתחו חקירות מצ"ח, שגם הן נסגרו בלא כלום. בתיק החקירה הנוכחי אין כל התייחסות למקרים אלה והחוקרים, ובעקבותיהם הפרקליטות הצבאית, מתייחסים למקרה כאל אירוע בודד וחריג.

הכאתם של זידאן א-סמאמרה בן 25 ושל מוחמד א-סמאמרה בן 23 אזור א-רמאדין שבמחוז חברון, 7.3.10

האירוע

ביום ראשון, ה-7.3.10, בשעות הבוקר, עצרו שני חיילים את זידאן ומוחמד א-סמאמרה, במרחק קצר מגדר ההפרדה באזור א-רמאדין שבמחוז חברון. השניים, שביום האירוע היו בני 25 ו-23 בהתאמה, הם תושבי העיירה א-ד'אהרייה והיו בדרכם לעבור את הגדר ללא היתר, בדרכם לעבודותיהם בישראל.

החיילים כיוונו אליהם את כלי הנשק והורו להם להוריד את בגדיהם ולשבת, כשהם בתחתונים בלבד, על סלע סמוך. לאחר כעשר דקות הגיע למקום ג'יפ צבאי, ממנו ירדו שני חיילים נוספים. מתחקיר בצלם עולה כי אחד מהחיילים התקרב אל זידאן ומוחמד א-סמאמרה והחל לבעוט בהם ולהכותם בקת הרובה שלו. לאחר מכן אצקו החיילים את ידיהם של השניים וכיסו את עיניהם. גם לאחר שהשניים נכבלו המשיך אותו חייל להכות את זידאן ובשלב מסוים חבט בידו האזוקה באמצעות קת הרובה בעוצמה כה רבה שידו נשברה. לפי עדויות שגבה בצלם, שני החיילים שעיקבו את השניים פנו לחייל המכה וביקשו ממנו להפסיק להכותם, אך הוא השיב כי הוא יודע מה הוא עושה. לאחר כמה דקות הוא הפסיק להכותם.

השניים הובלו למקום סמוך, שם התירו להם ארבעת החיילים להתלבש. הם הוחזקו תחת השמש הקופחת במשך שעות. זידאן התחנן בפני החיילים כי ישחררו אותו בשל הכאבים בידו אולם החיילים הורו לו לשתוק. בנוסף לכך, סרבו החיילים להיענות לבקשתם של השניים לקבל מים לשתיה או להרפות את האזיקונים שלחצו על ידיהם והחייל שהכה אותם אף הידק עוד יותר את האזיקונים על ידיו של מוחמד.

לאחר כשלוש שעות שוחרר זידאן א-סמאמרה, לאחר שהחייל המכה איים עליו לבל ידווח על מה שאירע. זמן קצר לאחר מכן שוחרר גם מוחמד א-סמאמרה. זידאן א-סמאמרה הצליח לעלות על כלי רכב שהסיע אותו למרפאה בעיירה א-ד'אהרייה, שם איבד ככל הנראה את הכרתו. הוא פונה לבית החולים עאליה בחברון ובבדיקה שנערכה לו התגלו שבר ביד ימין וחבורות בחזה ובגב.

החקירה

ב-31.5.10 פנה בצלם לפרקליטות הצבאית בדרישה כי תיפתח חקירה לבירור נסיבות האירוע. כחודש לאחר מכן, ב-28.6.10, השיבה הפרקליטות לבצלם כי הורתה למצ"ח לפתוח בחקירה. לפי תיק החקירה שהועבר לבצלם, רק שבוע לאחר מכן, ב-5.7.10, התקבלה במצ"ח הוראת הפרקליטות הצבאית לפתוח בחקירה. פעולת החקירה האחרונה בתיק נעשתה יותר משנה לאחר מכן, ב-16.8.11.

כמעט שנתיים לאחר מכן הודיעה הפרקליטות הצבאית לבצלם על החלטתה לסגור את תיק החקירה. מהתכתבות מאוחרת יותר עלה כי תיק החקירה נסגר כבר ב-8.5.12. הפרקליטות נימקה את החלטתה לסגור את התיק "בהיעדר ראיות מספיקות, ברף הנדרש בפלילים, להוכחת ביצוע עבירה בידי מי מחיילי צה"ל המעורבים".

המסמכים הרפואיים הועברו למשטרה הצבאית על ידי בצלם במסגרת הגשת התלונה. בשלב מאוחר יותר העביר בצלם למצ"ח, לבקשת החוקרים, את צילומי הרנטגן של ידו השבורה של זידאן א-סמאמרה. החוקרים פנו לקבל חוות דעת של מומחה רפואי, שקבע שלא ניתן ללמוד דבר מהצילום שכן יש צורך במידע נוסף. על אף שהחוקרים שוחחו עם עובד בבית החולים הפלסטיני שבו טופל א-סמאמרה עוד טרם קבלת חוות דעת זו, בתיווך של בצלם, הם לא פנו שוב לבית החולים כדי לבקש פרטים נוספים או הבהרות למידע הרפואי שבידם.

אחת הפעולות הראשונות שנעשו במסגרת החקירה הייתה לבקש מהחטיבה המרחבית יהודה את "דו"ח הבוקר" ליום האירוע. הדו"ח הועבר אליהם ב-7.7.10. לקראת סיום החקירה פנו החוקרים שוב לחטיבה המרחבית וביקשו לקבל את יומן המבצעים של יום האירוע, וזה הועבר אליהם ב-16.6.11. החוקרים לא עשו כל שימוש בשני המסמכים הללו אלא רק ציינו שהאירוע לא תועד בהם. החוקרים ציינו עובדה זו, תוך התעלמות מהעובדה שהתנהלות החיילים באירוע הייתה מנוגדת להוראות ולכן אין זה סביר שהם יתעדו את מעשיהם או שיספרו על שהתרחש.

מעבר לכך, בשני המסמכים ישנו תיעוד של מספר הפלסטינים שחצו את גדר ההפרדה ללא היתר. מקיומם של נתונים אלה עולה כי התקיימה באזור תצפית - בין אם באמצעים אלקטרוניים ובין אם בעין בלתי מזויינת. לו ניסו החוקרים להתחקות אחר מקורות המידע, ייתכן שהיו מוצאים תיעוד נוסף או עדים נוספים לאירוע, שהתרחש ממש בסמוך לגדר ההפרדה באזור א-רמאדין.

החוקרים לא הצליחו להשיג מסמכים אודות שיבוצם של חיילים למשימות מסוימות, דבר שהקשה על איתור החיילים שתקפו את מוחמד זידאן א-סמאמרה. החוקרים ניסו אמנם להשיג את רשימת החיילים שנשארו בבסיס בסוף השבוע שקדם ליום האירוע, אך רשימה זו לא הועברה להם עד לסיום החקירה, למרות שפנו בעניין מספר פעמים לגורמים האחראים. החוקרים כן השיגו רישום של הפעילות השבועית המתוכננת במוצב שקף, שממנו יוצאים הסיורים אל מקום האירוע, אך המסמך לא נכלל בתיק החקירה שהועבר לבצלם.

מיעוט הראיות שנאספו בחקירה לווה דווקא במספר רב של עדויות שנגבו: במסגרת החקירה נגבו עדויותיהם של זידאן א-סמאמרה ושל 18 חיילים, ש-15 מהם נחקרו באזהרה כחשודים בתקיפת מוחמד זידאן א-סמאמרה. העדות הראשונה נגבתה רק ב-19.11.11, כחצי שנה לאחר

פתיחת החקירה וכעשרה חודשים לאחר האירוע. העדות האחרונה נגבתה כחצי שנה לאחר מכן, ב-28.7.11. כל אחד מהחייילים נחקר פעם אחת בלבד כך שהחוקרים לא עימתו איש מהם עם אי התאמות שעלו בעדויות שנגבו, והסתפקו ברישום גרסתם ותו לא.

כל החשודים הכחישו קשר כלשהו לאירוע או ידיעה עליו. מכיוון שהעדויות נגבו רק חודשים ארוכים לאחר האירוע, אין זה בלתי סביר כי חלק מהחשודים כלל לא זכרו היכן הם היו באותו היום. אף אחד מהחשודים לא עומת עם מסמך או ראיה כלשהי, שכלל הנראה ממילא לא היו בידי החוקרים.

פרט לחיילים, העיד בחקירה רק זידאן א-סמאמרה שהותקף. החוקרים פנו לבצלם בבקשה לתאם גם את עדותו של מוחמד א-סמאמרה, אך הוא ביקש למסור את עדותו רק במהלך סופי השבוע, כאשר הוא אינו עובד. עדותו לא נגבתה עד לסיום החקירה. זידאן א-סמאמרה תיאר מספר מאפיינים של החייל שתקף אותו כמו גובהו, צבע השיער שלו וצבע הנעליים וציין שהחייל סיפר לחיילים האחרים "אני כאן כדי להרוג ערבים".

מרבית החיילים החשודים כלל לא עומתו עם עדותו של זידאן א-סמאמרה, למעט השאלה אם אמרו אי פעם "אני כאן כדי להרוג ערבים". שניים מהחשודים נשאלו לסוג הנשק שלהם והאם שירתו בעברם במג"ב, בעקבות פרטים נוספים שעלו מעדותו של א-סמאמרה, אך הם לא נשאלו על פרטים אחרים שציין בעדותו. רק לחשוד אחד הוצגו חלקים נרחבים יותר מהעדות, וגם במקרה זה, החוקרים הסתפקו ברישום תגובת החשוד לדברים. רק חשוד אחד נשאל אם יהיה מוכן לעבור בדיקת פוליגרף, ועל אף שהשיב בחיוב, בדיקה כזו לא התקיימה.

מקצת העדויות הועברו לבצלם כשחלק מהטקסט או כולו אינו קריא. עם זאת, מהחומרים הניתנים לקריאה עולה שרוב החקירות היו דומות מאוד זו לזו והורכבו מרשימה סגורה וקצרה של שאלות: היכן היית ביום האירוע? האם השתתפת בתקיפת מוחמד וזידאן א-סמאמרה? האם ידוע לך מי תקף אותם? האם אתה מכיר אותם? האם במהלך שירותך בצבא הפעלת אי פעם כוח כלפי פלסטינים? האם במהלך שירותך בצבא אמרת אי פעם "אני כאן כדי להרוג ערבים"?

העובדה שחקירת החשודים נעשתה על בסיס רשימת שאלות זהה שהוכנה מראש בלטה במיוחד בחקירתו של סמ"ר עידו. בעדותו, הוא טען כי בתקופת האירוע הוא כלל לא שירת במוצב שקף אלא היה מוצב בבסיס טירונים שבו שירת כמפקד. טענה זו לא נבדקה על ידי החוקרים, אבל ככל שהיא נכונה, ברור שהוא לא יכול היה להיות מעורב בתקיפה. אף על פי כן, החוקר המשיך לשאול אותו את אותן השאלות: האם השתתף בתקיפה, האם הוא יודע מי השתתף בתקיפה וכו'.

החוקרים פנו לשלושה עדים פוטנציאליים נוספים, אחד מהם חייל שככל הנראה כבר השתחרר, על מנת לתאם את מסירת עדותם. מתיק החקירה אין זה ברור האם היו עדים או חשודים בתיק. החוקרים ניסו להתקשר לכל אחד מהם כמה פעמים, ומשלא הצליחו, הפסיקו לנסות.

החקירה הסתיימה מבלי שהחוקרים הצליחו לזהות את החיילים שתקפו את מוחמד וזידאן א-סמאמרה. הפרקליטות הצבאית קיבלה את תיק החקירה הזה והחליטה לסגור אותו בלא כלום.

התעללות במוחמד מחארמה

בן 22, חברון, 11.3.12

האירוע

ביום ה-11.3.12, בסביבות השעה 11 בבוקר, עלתה קבוצת חיילים מגדוד 13 של חטיבת גולני לגג ביתה של משפחת מחארמה בחברון. במקום התפתח ויכוח בין החיילים לבין מוחמד מחארמה, אז בן 22, ואביו איסחאק, אז בן 50, שבו האשימו החיילים את השניים בידי אבנים. לפי תחקיר בצלם, במהלך הוויכוח תקפו החיילים את מוחמד ואיסחאק מחארמה. החיילים עצרו אותם ולקחו אותם לבסיס צבאי סמוך. רק בסביבות השעה 19:00 הועברו השניים למשטרת קריית ארבע.

מתחקיר בצלם עולה כי בזמן שהשניים הוחזקו בבסיס הצבאי חיילים תקפו את מוחמד מחארמה באלימות קשה. בין היתר אצבעו נשברה, חייל השתין עליו, עפר הוכנס לפיו וחייל אחר איים עליו בביצוע מעשה סדום. לפי עדותו של מוחמד מחארמה, אחד התוקפים המרכזיים היה חייל דובר ערבית.

במשטרה נחקרו מוחמד ואיסחאק מחארמה כחשודים בתקיפת חיילים ובהפרעה למילוי תפקידם. הם שוחררו רק לאחר שהפקידו ערבות עצמית. לאחר ששוחררו, ניגשו השניים לבית החולים הממשלתי בחברון לצורך קבלת טיפול רפואי. מוחמד סבל מאצבע שבורה וכן מחבלות בבטנו, ברגליו, בידי ובפניו.

החקירה

בצלם פנה למצ"ח טלפונית אודות מקרה זה ב-15.3.12 וב-19.3.12 שלח פנייה בכתב. כשבועיים לאחר מכן, ב-1.4.12 קיבלה יחידת מצ"ח באר שבע הוראה מהפרקליטות הצבאית לפתוח בחקירה בעניין. כשנה וחצי לאחר מכן, הודיעה הפרקליטות לעניינים מבצעיים לבצלם כי החליטה לסגור את תיק החקירה.

עד שפתחה מצ"ח בחקירה, גבתה המשטרה כבר את עדויותיהם של מוחמד ואיסחאק מחארמה כחשודים ואת עדותו של אחד החיילים מהכוח העוצר. מאוחר יותר גבתה המשטרה שלוש הודעות נוספות ממוחמד מחארמה, שבהן התלונן על ההתעללות שעבר. המשטרה גם קיבלה לידיה את המסמכים הרפואיים של מוחמד ואיסחאק מחארמה ותרגמה אותם לעברית. בנוסף, השוטרים שוחחו עם סגן עדי - מפקד הכוח העוצר - ורשמו את פרטי כל החיילים שהיו איתו בכוח.

מצ"ח ביצעה את פעולת החקירה האחרונה ב-9.12.12. עד אז גבו החוקרים עדות באזהרה מכל אחד מחמשת החיילים שנמנו עם הכוח שעצר את מוחמד ואיסחאק מחארמה וכן גבו עדויות ממוחמד מחארמה ואמו, חלימה מחארמה. כולם - הן החיילים והן משפחת מחארמה, כולל איסחאק מחארמה שלא מסר את עדותו למצ"ח - התבקשו והסכימו לעבור בדיקת פולגרף.

ב-17.6.12 העביר בצלם לחוקרים צילומים של מוחמד מחארמה החבול ויותר מאוחר העביר סרטון וידיאו המתעד מקצת ממעצרו. החוקרים לא עשו כל שימוש בצילומים. פעולת החקירה הנוספת היחידה שביצעו החוקרים הייתה חיפוש בכמה מהטלפונים הסלולריים של החיילים. זאת, ככל

הנראה, בעקבות דבריו של מוחמד מחארמה בעדותו במשטרה כי בעת שהוכה בבסיס הצבאי שמע את אחד החיילים אומר לחברו לצלם אותו בעת שהוא מכה אותו. כן אמר מוחמד מחארמה בעדותו כי שמע באותה עת צליל שנשמע כמו צליל צילום מהטלפון הסלולרי של אחד החיילים. מזכר משטרתי שהועבר לחוקרי המצ"ח מתעד שיחה בין חוקר משטרה ובין סגן עדי. בשיחה זו אמר עדי כי "יתכן וישנו צילום לאירוע שצולם בטלפון הסלולרי של אחד החיילים אך לא מתעד את העבירה". בחקירתו במצ"ח לא נשאל סגן עדי אודות אותו צילום - לא מיהו החייל שצילם אותו ולא האם חזה בצילום בעצמו.

החוקרים החרימו את הטלפונים הניידים של שלושה מהחיילים שנחקרו כחשודים. לגבי אחד מהם מצוי בתיק החקירה מזכר לכפיו החוקר בחן את תוכנו ולא מצא דבר. בשני המקרים האחרים נראה שהטלפונים נשלחו למעבדה, אך אין בתיק שום התייחסות לממצאי בדיקת המעבדה.

סגן עדי טען בחקירתו כי לא צילם דבר בטלפון הסלולרי שלו, היות והוא היה מקולקל. כתימוכין לטענתו הציג עדי לחוקרים את מכשיר הטלפון שלו, כדי שיווכחו שהוא אכן מקולקל. על אף העובדה שחקירתו של עדי התבצעה ב-5.6.12, כשלושה חודשים לאחר קרות האירוע, קיבלו החוקרים כלשונוה את טענתו שהמכשיר היה מקולקל גם ביום האירוע ואפילו לא שלחו את מכשיר הטלפון לבדיקת מעבדה.

החוקרים השקיעו מאמצים רבים בתיאום בדיקות פוליגרף, הן לחיילים החשודים והן למוחמד מחארמה ולהוריו. אולם, אז התקיימה שיחה בין חוקר מצ"ח לבין סא"ל אלישיב, מפקד גדוד 13. מתייעוד השיחה בתיק החקירה עולה כי סא"ל אלישיב אמר כי איש מהחיילים שנחקרו אינו דובר ערבית. בעקבות שיחה זו, נוכח טענתו של מוחמד מחארמה שאחד החיילים המרכזיים בתיקתו היה דובר ערבית, נועצו החוקרים במפקד מצ"ח באר שבע, והחליטו שלא לקיים כלל בדיקות פוליגרף.

ההבדלים בין גרסאותיהם של מוחמד ואיסחאק מחארמה לבין גרסאותיהם של חיילי הכוח העוצר התמקדו במידת הכוח שהופעל. בעוד שהחיילים טענו שהכוח שהופעל היה סביר ונדרש בנסיבות האירוע, מוחמד ואיסחאק מחארמה תיארו שימוש בכוח מופרז. החוקרים לא טרחו לברר מה שהתרחש, והסתפקו ברישום הגירסאות כפי שנמסרו להם.

ממילא, האלימות הרבה וההמורה יותר שחוה מוחמד מחארמה לא אירעה במהלך המעצר שלו ושל אביו אלא בעת שהוחזקו בבסיס הצבאי. למרות זאת, החיילים היחידים שנחקרו נמנו עם הכוח העוצר. כמו כן, חקירתם של החיילים התמקדה באופן בלעדי כמעט בשלב המעצר, ומשתיימו לתאר את גרסתם לנסיבות המעצר, הציגו להם החוקרים את עדותו של מוחמד מחארמה במשטרה, שהתייחסה בעיקר להתעללות שעבר בבסיס הצבאי, והחיילים הכחישו כל מעורבות בדברים או ידיעה עליהם.

במסגרת החקירה לא נעשה כל ניסיון לברר היכן הוחזקו מוחמד ואיסחאק מחארמה במהלך השעות הארוכות ששהו בבסיס הצבאי, למי הייתה גישה אליהם ושאלות דומות. החוקרים גם לא בדקו כלל מדוע בכלל הוחזקו השניים בבסיס למשך כשמונה שעות.

היות ועיקר ההתעללות במחארמה אירעה במהלך החזקתו הבלתי מוסברת במשך שעות בבסיס הצבאי, והיות והחקירה כלל לא בחנה, ולו בצורה השטחית ביותר, מה אירע באותן השעות והתמקדה רק בשלב המעצר, הרי שההתעללות עצמה לא נחקרה כלל. למרות זאת הודיעה הפרקליטות לבצלם ב-13.11.14 על בסיס חקירה זו כי החליטה לסגור את תיק החקירה. הפרקליטות לא נימקה את החלטתה זו.

